

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zekiye Nur AKYÜREKLİ

ANADOLU'DA HRİSTİYANLIK ve İNANÇ TURİZMİ:
FENOMENOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Turizm Rehberliği Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zekiye Nur AKYÜREKLİ

ANADOLU'DA HRİSTİYANLIK ve İNANÇ TURİZMİ:
FENOMENOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Danışman

Doç. Dr. F. Özlem GÜZEL

Turizm Rehberliği Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zekiye Nur AKYÜREKLİ'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Turizm Rehberliği
Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç.Dr. Nuray TETİK DİNÇ (İmza)

Üye (Danışman) : Doç.Dr. F. Özlem GÜZEL (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Nurşah ŞENGÜL (İmza)

Tez Başlığı: Anadolu'da Hristiyanlık ve İnanç Turizmi: Fenomenolojik Bir Çalışma

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 22/06/2023

Mezuniyet Tarihi :06/07/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Anadolu’da Hristiyanlık ve İnanç Turizmi: Fenomenolojik Bir Çalışma” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir, bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Zekiye Nur AKYÜREKLİ

04/07/2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Zekiye Nur AKYÜREKLİ
Öğrenci Numarası	20195273004
Anabilim Dalı	Turizm Rehberliği Ana Bilim Dalı
Programı	Turizm Rehberliği Programı
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Fatma Özlem GÜZEL
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Anadolu'da Hristiyanlık ve İnanç Turizmi: Fenomenolojik Bir Çalışma
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2126382330
Rapor Tarihi	04.07.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %6 Alıntılar dahil: %7
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 137 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim. Gerekçe: Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Doç.Dr. F. Özlem GÜZEL İmza	

İÇİNDEKİLER

AKADEMİK BEYAN.....	1
İÇİNDEKİLER.....	i
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
GRAFİKLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
HRİSTİYANLIK DİNİ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	3
1.1. İsa Dönemi Öncesinde Filistin ve Kudüs Topraklarının Durumu.....	3
1.1.1. Coğrafi Durum.....	3
1.1.2. Tarihi Durum.....	4
1.1.3. Kültürel ve Dini Durum.....	8
1.2. İsa ve Hristiyanlığın Doğuşu.....	14
1.2.1. İnciller'e Göre Meryem'in Hayatı.....	14
1.2.2. Meryem'e Müjde.....	16
1.2.3. İsa'nın Doğumu.....	16
1.2.4. İsa'nın Mucizeleri.....	18
1.2.5. İsa'nın Çile Dönemi.....	20
1.2.5.1. Yerusolim'e Giriş.....	20
1.2.5.2. Son Akşam Yemeği.....	21
1.2.5.3. İsa'nın Tutuklanması.....	21
1.2.5.4. İsa'nın Yargılanışı.....	22
1.2.5.5. Çarmıha Gerilmesi (Staurosis) ve Gömülmesi.....	23
1.2.5.6. İsa'nın Dirilişi (Anastasis).....	24
1.2.5.7. İsa'nın Göğe Yükselişi (Analepsis).....	24
1.3. Havariler ve Paulus Dönemi (İ.S. 33-67).....	25
1.3.1. Paulus Dönemi Öncesi (Havariler Dönemi).....	25
1.3.2. Paulus Dönemi.....	28
1.3.3. Havarilerin Anadolu'ya Gelişi.....	30
1.4. Aziz Paulus'un Misyon Yolculukları.....	31
1.4.1. Paulus'un Birinci Misyon Yolculuğu (İ.S. 45/46-48).....	31
1.4.2. Paulus'un İkinci Misyon Yolcuğu (İ.S. 50-52).....	33
1.4.3. Paulus'un Üçüncü Misyon Yolculuğu (53-58).....	34
1.4.4. Paulus'un Son Misyon Yolculuğu (58-64).....	35
1.5. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı Kabulü.....	38
1.6. Anadolu'da İlk Yedi Ekümenik Konsil.....	41
1.7. Anadolu'da İlk Yedi Kilise.....	45
1.8. Anadolulu Azizler ve Azizeler.....	46
1.8.1. Anadolulu Azizler.....	46
1.8.2. Anadolulu Azizeler.....	49
1.9. Mezhepler.....	49
1.9.1. Katolik Mezhebi.....	50
1.9.2. Ortodoks Mezhebi.....	51

1.9.3. Protestanlık Mezhebi	53
1.9.4. Diğer Hristiyan Mezhepleri	54
1.10. Kutsal Metinler	55
1.10.1. Dört İncil	55
1.10.2. Mektuplar	56
1.10.3. Vahiy	56
1.10.4. Apokrif Metinler	57
1.11. Hristiyanlıkta İbadet Yapıları	57
1.11.1. Günlük İbadetler	57
1.11.2. Yıllık İbadetler	58
1.12. Sakramentler (Kilise Sırları/Ayinler)	60
1.12.1. Vaftiz (βαπτισμός – baptizo)	60
1.12.2. Konfirmasyon	61
1.12.3. Eukharistia	61
1.12.4. Tövbe	61
1.12.5. Hasta Yağı	61
1.12.6. Evlenme	62
1.13. Hristiyanlıkta Temel İnanç Esasları	62
1.13.1. Teslis	63
1.13.2. Kefaret ve Çarmıh Hadisesi	64
1.13.3. Gelecek Dönem Mesih İncisi	64
İKİNCİ BÖLÜM	66
İNANÇ TURİZMİ VE ANADOLU'DA HRİSTİYAN MEKÂNLARI	66
2.1. İnanç Turizmi Kavramı	66
2.2. İnanç Turizmi Kavramının Ortaya Çıkışı	68
2.3. İnanç Turizminin Önemi	70
2.4. İnanç Turları ve Çeşitleri	71
2.5. İnanç Turizminin Motivasyonları	73
2.6. İnanç Turistlerinin Profilleri	74
2.7. Anadolu'nun İnanç Turizmi Potansiyeli	76
2.8. Anadolu'da Hristiyanlık Açısından Öne Çıkan Destinasyonlar ve Mekânlar	78
2.8.1. St. Pierre Kilisesi (Hatay)	79
2.8.2. St. Paulus Anıt Müzesi	79
2.8.3. Meryem Ana Evi	79
2.8.4. St. Nikolaos Kilisesi	80
2.8.5. İznik Ayasofya Cami	81
2.8.6. Pisidia Antiochia	81
2.8.7. Kappadokia Bölgesi Kiliseleri	82
2.8.8. Laodikeia Antik Kenti	83
2.8.9. Sümela Manastırı	83
2.8.10. Ayasofya/ Ayasofya-i Kebir Cami-i	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	86
NİTEL ARAŞTIRMA TASARIMI VE BULGULARI	86
3.1. Alanyazın Taraması	86
3.2. Araştırma Problemi	94
3.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	95
3.4. Araştırma Yöntemi ve Deseni	96
3.5. Araştırma Örneklemi	96
3.6. Veri Toplama Aracı	97
3.7. Verilerin Toplanması/Uygulama	98
3.8. Geçerlilik ve Güvenirlilik	98

3.9. Verilerin Analizi ve Yorumlama Süreci.....	102
3.10 . Araştırma Bulguları	103
Aziz Paulus'un Ayak İzleri	116
SONUÇ ve TARTIŞMA	130
KAYNAKÇA	140
EKLER	158
EK-1 GÖRÜŞME SORU FORMU	158
ÖZGEÇMİŞ.....	161

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Erken Dönem Filistin Haritası.....	4
Şekil 1.2. Paulus'un Birinci Misyon Yolcuğu.....	33
Şekil 1.3. Paulus'un İkinci Misyon Yolculuğu.....	34
Şekil 1.4. Paulus'un Üçüncü Misyon Yolculuğu	35
Şekil 1.5. Aziz Paulus'un Son Misyon Yolculuğu	38
Şekil 2.1. Alternatif Turizmin Ortaya Çıkışı	67
Şekil 2.2. Hac, Dini Turizm ve Turizm	69
Şekil 2.3. Türkiye'de İnanç Turizmi Mekânlarının İllere Göre Dağılışı.....	78
Şekil 3.1. Verilerin Analizi ve Yorumlama Süreci.....	103
Şekil 3.2. Araştırma Deseni, Çalışma Grubu/ Araştırma Örnekleme, Verilerin Toplanma ve Analiz Stratejisi.....	103

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Dini Amaçlı Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayıları.....	77
Tablo 3.1. Anadolu'da İnanç Turizmi Kapsamında Yapılan Çalışmalar	89
Tablo 3.2 Anadolu'da İnanç Turizmi ve Hristiyanlık Konusunda Yapılan Çalışmalar	93
Tablo 3.3 Anadolu'da İnanç Turizmi ve Hristiyanlık Mekânlarını Konu Olan Tez Çalışmaları	93
Tablo 3.4 Uzman Görüşlerine Dair Bilgiler	97
Tablo 3.5 Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler	104
Tablo 3.6 İnanç Turizmi Farklılığına İlişkin Çözümleme	107
Tablo 3.7 Turist Rehberlerinin İnanç Turistlerinin Özelliklerine İlişkin Değerlendirmelerinin Çözümlemesi	109
Tablo 3.8 İnanç Turistlerini Seyahate Yönelten Motivasyonların Çözümlemesi	110
Tablo 3.9 Anadolu'nun Hristiyanlık Tarihi Açısından Önemine İlişkin Çözümleme	112
Tablo 3.10 Anadolu'da Hristiyanlık İçin Önemli Olan Yapıların ve Mekânların Çözümlemesi	114
Tablo 3.11 Turist Rehberlerinin Hristiyan İnanç Gruplarıyla En Çok Ziyaret Ettikleri Mekânların ve Yapıların Çözümlemesi	116
Tablo 3.12 Hristiyan İnanç Turistlerinin Anadolu'ya Yönelik Belirttikleri Görüşlerin Turist Rehberlerinin Gözünden Değerlendirilmesi	118
Tablo 3.13 Hristiyan İnanç Turistlerinin Anadolu'ya Dair Merak Ettikleri Konuların ve Soruların Çözümlemesi	119
Tablo 3.14 Turist Rehberlerinin Anadolu'da İnanç Turizminin Geliştirilmesine Dair Sundukları Önerilerin Çözümlemesi	121
Tablo 3.15 Turist Rehberlerinin Hristiyanlarla Yaptıkları İnanç Turlarında Kullandıkları Kaynaklar ve Materyallerin Çözümlemesi	123
Tablo 3.16 Turist Rehberlerinin İnanç Turlarında Yaşadıkları Zorlukların ve Sorunların Çözümlemesi	125
Tablo 3.17 Turist Rehberlerinin İnanç Turlarında Dikkat Ettikleri Hususlar, Roller ve Sorumlulukların Çözümlemesi	127

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1 Metafor Çözümlemesi.....	129
-------------------------------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	Aktaran
ARC	Alliance of Religions and Conservation
CBI	Confederation of British Industry
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemi
COVID-19	Koronavirüs Hastalığı-2019
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
İ.Ö.	İsa'dan Önce
İ.S.	İsa'dan Sonra
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
St.	Saint
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNWTO	The United Nations World Tourism Organizations
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
WRTA	World Religious Travel Association

Eski Ahit Bölümleri

Yar.	Yaratılış
Lev.	Levililer
Yas.	Yasa'nın Tekrarı
Yşa.	Yeşaya

Yeni Ahit Bölümleri

Mat.	Matta
Mar.	Markos
Luk.	Luka
Yu.	Yuhanna
Elç.	Elçilerin İşleri
Rom.	Paulus'tan Romalılara Mektup
1Ko.	Paulus'tan Korintliler'e Birinci Mektup

2.Ko	Paulus'tan Korintliler'e İkinci Mektup
Gal.	Paulus'tan Galatyalılar'a Mektup
Ef.	Paulus'tan Efesliler'e Mektup
Flp.	Paulus'tan Filimon'a Mektup
Kol.	Paulus'tan Koloseliler'e Mektup
1Se.	Paulus'tan Selanikliler'e Birinci Mektup
2Se.	Paulus'tan Selanikliler'e İkinci Mektup
1Ti.	Paulus'tan Timoteos'a Birinci Mektup
2Ti.	Paulus'tan Timoteos'a İkinci Mektup
Tit.	Paulus'tan Titus'a Mektup
Flm.	Paulus'tan Filimon'a Mektup
İbr.	İbraniler'e Mektup
Yak.	Yakup'un Mektubu
1Pe.	Petrus'un Birinci Mektubu
2Pe.	Petrus'un İkinci Mektubu
1Yu.	Yuhanna'nın Birinci Mektubu
2Yu.	Yuhanna'nın İkinci Mektubu
3Yu.	Yuhanna'nın Üçüncü Mektubu
Yah.	Yahuda'nın Mektubu
Va.	Vahiy

ÖZET

Günümüz dünya dinleri arasında en çok mensubu olan din Hristiyanlıktır. Anadolu’da Erken Hristiyanlık tarihine ilişkin birçok kilise, manastır ve mezar yapısı bulunmaktadır. Bu eserler ve Hristiyanlığın tarihsel sürecinde yaşanan tüm gelişmeler, Anadolu’nun inanç turizmi değerlerini oluşturmaktadır. Milyonlarca Hristiyan turistin inancı doğrultusunda seyahatler gerçekleştirdiği göz önüne alındığında (CBI Ministry of Foreign Affairs, 2020), inanç turizmi pazarının büyük bir kısmının Hristiyanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, Anadolu’da Hristiyanlık ve inanç turizmi fenomenolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı: Turist rehberlerinin Hristiyan dinine mensup turistlerle gerçekleştirdikleri inanç turizmi deneyimlerini keşfetmeye çalışmaktır. Bu deneyimlerin özüne ulaşabilmek için inanç turlarında tecrübeli turist rehberleriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular hem içerik analizi hem de betimsel analizle yorumlanmıştır. Turist rehberlerinin deneyimleri ile Anadolu ve Hristiyanlık arasındaki ilişkinin inanç turizmine olan etkileri çözümlenmiş ve tablolar şeklinde sunulmuştur. Katılımcılara inanç turizmi, Anadolu’da Hristiyanlığın tarihsel süreci, inanç turları ve rehberlerin tur yönetim becerilerine dair sorular yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar kodlara indirgenerek belirli temalar altında birleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, turist rehberlerinin inanç turizmi deneyimlerinin; rollerden, sorumluluklardan, görüşlerden, sorunlardan ve önerilerden oluştuğu keşfedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, İnanç Turizmi, Hristiyanlık

ABSTRACT

Today, Christianity is the religion with the largest number of followers among world religions. Anatolia is home to numerous churches, monasteries, and tomb structures that are related to Early Christian history. These sites, along with the overall developments in the historical process of Christianity, contribute to the faith tourism values of Anatolia. Considering that millions of Christians embark on faith-based journeys, it becomes evident that a significant portion of the faith tourism market consists of Christians.

This study adopts a phenomenological approach to examine Christianity and faith tourism in Anatolia. The primary objective of the study is to explore the faith tourism experiences of tourist guides who accompany Christian tourists. In-depth interviews were conducted with experienced tourist guides who specialize in faith tours in order to capture the essence of these experiences. The findings were analyzed through both content analysis and descriptive analysis. The impact of tourist guides' experiences and the relationship between Anatolia and Christianity on faith tourism were analyzed and presented in tables. Participants were asked questions regarding faith tourism, the historical development of Christianity in Anatolia, faith tours, and the tour management skills of guides. The responses were coded and categorized into specific themes. The findings indicate that the faith tourism experiences of tourist guides encompass roles, responsibilities, opinions, challenges and suggestions.

Keywords: Anatolia, Faith Tourism, Christianity

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmamı tamamlama sürecinde benden desteklerini esirgemeyen birçok kişiye minnettar ve müteşekkir olduğumu belirterek başlamak istiyorum.

Öncelikle yüksek lisans eğitimimin her aşamasında yanımda olan, bana yol gösteren ve öğrencisi olmaktan büyük gurur duyduğum çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Sn. Özlem GÜZEL'e en içten şükranlarımı sunarım. Sınırsız sabrı, istikrarı, motivasyonu, asla bitmeyen enerjisi, azmi ve bilgeliği sayesinde bu tez çalışmamı tamamlamam mümkün oldu.

Sahip oldukları bilgi ve deneyimleriyle çalışmamı zenginleştiren değerli hocalarım; Doç Dr. Nuray TETİK DİNÇ'e ve Dr. Öğr. Üyesi Nurşah ŞENGÜL'e, Çalışmama katkı sağlayan kıymetli turist rehberleri; Atilla Şükrü NİLGÜN, Sibel ŞAHİN DÜNDAR, Macit ŞAŞZADE, Vahap POLAT, Cenk BULUT, Cenk ERONAT, Yılmaz Ermi KALYONCU, Özdal DEĞİRMENCİOĞLU ve Kerim KUVETLİ'ye,

Pek çok konuda bana yol gösteren ve çalışmamın her aşamasında yardımlarını benden eksik etmeyen sevgili hocalarım; Öğr. Gör. Gökhan KÖKSAL'a, Arş. Gör. Veli CEYLAN'a ve Arş. Gör. Büşra KARAGÖZ'e,

Son olarak, eğitim hayatım boyunca beni destekleyen, bana güvenen ve aldığım her kararın arkasında daha güçlü durmamı sağlayan anneme ve babama,

Sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu tez çalışmamı 06.02.2023 Kahramanmaraş merkezli depremde, Adıyaman Isias Otelde kaybettiğimiz turist rehberleri meslektaşlarıma, turist rehberliği öğrencilerine ve grubun kaptanına ithaf ediyorum. Unutmadık, unutmayacağız...

Saygılarımla,

Zekiye Nur AKYÜREKLİ

GİRİŞ

Yahudilik, tek tanrılı üç büyük (İbrahimî¹) dinlerin ilkidir ancak bu bağlamda teşekkül eden münferit din değildir. Ortadoğu coğrafyasının monotheist dinlerinden olan Hristiyanlık, Yahudi dininin egemen olduğu ve Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü bir zamanda ortaya çıkmıştır. Yahudilik ile başlayan, Hristiyanlık ile devam eden Ortadoğu monotheist teolojisi İslam dini ile son bulmuştur (Gündüz vd., 2010: 82).

Filistin kökenli Hristiyanlığın tarihsel süreci, İ.S. 1. yüzyılda Filistin sınırlarını aşır Yahudi toplumu dışında yayılmasıyla başlamıştır. Bir Yahudi mezhebi olan Hristiyanlık, Aziz Paulus² ve Barnabas ile önce Antakya (Antiochia)'ya ulaşmış ardından da Anadolu'nun tamamına yayılmıştır. Hristiyanlığın Filistin coğrafyası dışında gelişmesi Erken Kilise Tarihi'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Erken Hristiyanlık tarihi içerisinde yaşanan gelişmelerin büyük çoğunluğu ise Anadolu coğrafyasında gerçekleşmiştir. İsa'nın takipçileri ilk kez Anadolu'da Hristiyan olarak adlandırılmıştır. İlk Misyon Yolculukları, İlk Yedi Ekümenik Konsil ve Hristiyanlıkta ilk mezhep ayrılıkları Anadolu'da yaşanmıştır. İlk Hristiyan kilisesi, ilk büyük Hristiyan Mabedi ve İlk Yedi Kilise Cemaati Anadolu'da yer almaktadır. Hristiyanlık İmparator I. Constantinus Dönemi'nde serbest bırakılmış ve İmparator I. Theodosius Dönemi'nde resmi din olarak ilan edilmiştir. Hristiyanlık Roma'nın çok tanrılı inancı karşısındaki zaferini Anadolu topraklarında kazanmıştır. Hristiyanlığın tarihsel sürecinde yaşanan tüm bu gelişmeler Anadolu inanç turizmi potansiyeli açısından büyük önem taşımaktadır. Hristiyanlığın Anadolu'nun inanç turizmi için olan öneminden hareketle bu çalışmada Anadolu'da Hristiyanlık ve inanç turizmi araştırma konusu olarak belirlenmiştir.

Bugün dünyanın dört bir tarafına yayılan ve yaklaşık 2,5 milyar mensubu olan Hristiyanlık, Filistin topraklarında doğmuş, (Gündüz, 2020: 1) bu topraklardan Anadolu'ya ulaşmıştır. Hristiyanlık tarihi ile ilgili alanyazın incelendiğinde Hristiyanlık öncesi dönemde Filistin coğrafyasının tarihi, kültürel ve dini açıdan ele alındığı görülmektedir (Karaman,

¹ Hz. İbrahim'i "ata" olarak kabul eden dinler; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet "İbrahimî Dinler" olarak adlandırılmaktadır (Yeşilyurt, 2019: 191). II. Dünya Savaşı'nın ardından Katolik Oryantalist Louis Massignon tarafından kavramsallaştırılmıştır (Yeşilyurt, 2019).

² Aziz Paulus, Saul, Paulos, Paul ve Pavlus gibi isimlerle de anılmaktadır. İbranice'de "Saul" (Elç. 9: 1-2), Grekçe'de "Paulos", İngilizce'de "Paul" olarak geçmektedir (behindthename, 2022). Türkçe Yeni Ahit'te ve ulusal çalışmaların birçoğunda Pavlus şeklinde kullanılmaktadır (Gündüz, 2004; Demirci ve Kurt, 2016; İncil, 2020; Duygu, 2022). Bu çalışmada ise Latince Paulus" kullanımı tercih edilmiştir.

1996; Ulutürk, 2005; Gündüz, 2020). Bu nedenle çalışmada ilk olarak Filistin ve Kudüs Bölgesi'nin Hristiyanlık öncesi dönemdeki coğrafi, tarihi ve kültürel-dini durumuna değinilmiştir. Ardından Hristiyanlığın doğuşu, gelişimi, tarihsel süreçte yaşanan önemli gelişmeler ve temel dini doktrinler Yeni Ahit'in Türkçeleştirmiş formu referans alınarak özet şeklinde açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise inanç turizmi kavramına, kavramın ortaya çıkış sürecine, inanç turizminin önemine, inanç turlarına, motivasyonlarına, inanç turistlerinin profillerine ve Anadolu'nun inanç turizmi potansiyeline ilişkin genel bilgilere yer verilmiştir. Bununla beraber Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1993 yılında hazırlanan inanç turizmi envanterindeki merkezlerden; St. Pierre Kilisesi, St. Paulus Anıt Müzesi, Meryem Ana Evi, St. Nikolaos Kilisesi, İznik Ayasofya Cami, Psidia Antiochia, Kappadokia Bölgesi Kiliseleri ve Laodikeia Antik Kenti ile ilgili bilgiler özet şeklinde sunulmuştur. Ayrıca Sümela Manastırı ve Ayasofya/Ayasofya-i Kebir Cami-i'ye yönelik bilgilere de yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise alanyazın taraması ile birlikte çalışmanın metodolojisi açıklanmıştır. Son olarak bulgular tablolar halinde görselleştirilmiş, tartışma-sonuç, alanyazına katkı ve gelecek çalışmalar için öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HRİSTİYANLIK DİNİ TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. İsa Dönemi Öncesinde Filistin ve Kudüs Topraklarının Durumu

1.1.1. Coğrafi Durum

Binlerce yıllık geçmişe sahip olan Filistin coğrafyası, jeo-politik, tarihi ve dini önemini koruyarak bugüne kadar ulaşmıştır. Filistin (Palaistine) kelimesi, “Filistinli” anlamına gelmektedir. Kelimenin kökeni bazı kaynaklarda Gazze’nin kuzey ve güney bölgesinde yaşayan “Filistli” istilacılara dayandırılmaktadır (Lewis, 1980: 3; Saleh, 2002: 6). Kitab-ı Mukaddes’te ise Kenan Bölgesini içine alan Filistin yöresi, “*sütün ve balın diyarı*” adlandırılmıştır (Çık. 3:8; Lev. 20:25; Yas. 11:9).

İsa’nın, Meryem’in, havarilerin ve Hristiyan tebaanın anayurdu olan Filistin; batıda Akdeniz, kuzeyde Lübnan ve doğuda Ürdün ile çevrili coğrafya içerisinde yer almaktadır. Akdeniz kıyı şeridi, kuzeyden güneye uzanan sıradağların orta yayla bölümü ve en doğuda Şeria Vadisi olmak üzere üç parçaya ayrılmıştır. (Karaman, 1996: 89-103). Orta yayla bölümü ise Galilee (Celîle), Samaria (Sâmiriye) Bölgesi, Judea (Yahudiye) ve Necef Çölü olarak dört parçaya ayrılmıştır (Karaman, 1996: 89-103). Kudüs, Beytlehem (Beytülahm) ve Hebron (Halîlürrahman) şehirleri Yahudiye Bölgesi içerisinde konumlanmıştır. Filistin Bölgesi’nin en önemli kapalı havzası Lut Gölü’ne dökülen Şeria Irmağı’dır. Şekil 1.1’de Filistin’in erken dönem haritası şehirleri ile birlikte gösterilmektedir.

Şekil 1.1 Erken Dönem Filistin Haritası (Kent, 1867-1925)

1.1.2. Tarihi Durum

Filistin coğrafyasının en eski izleri erken taş ve orta taş devrine kadar uzanmaktadır (Saleh, 2002: 19). Filistin'in tarih sahnesine çıkışı ise İ.Ö. 4. binyıl ortalarında bölgeye Asyalı kavimlerin gelişi ile başlamıştır (Memiş, 2011: 4). Sonrasında Arap yarımadasından Amurrular, Jebusitler ve Fenikeliler gibi semitik grupların bölgeye göçleri ile devam etmiştir (Saleh, 2002: 18).

İnsanlık tarihinin ilk bilinen medeniyetlerinden biri olan Natufian ve Natufian Kültürü adını “Al-Quds (Kudüs)” bölgesinden (Saleh, 2002: 19) almıştır. Amurrular, Jebusitler (Yebusiler) ve Fenikeliler, Kenanlılar olarak bilinen halkın alt kültür gruplarındandır. Kenanlılar Filistin yöresinde sayıca baskın bir nüfusa sahip oldukları için bölge “Kenanlıların toprakları” olarak anılmıştır (Örücü, 2018: 207). Kenanlıların toprakları ifadesi Torah'ta da bu haliyle kullanılmaktadır (Yar. 17:8). Bugün üç büyük din açısından hayati öneme sahip olan Kudüs şehri de Kenanlıların bir kolu olan Jebusitler (Yebusiler) tarafından kurulmuştur (Kraman, 1996). Bu nedenle bazı kaynaklarda Kudüs şehri “Yebüs” olarak anılmaktadır (Karaman, 1996).

Torah'a göre Yahudilerin tarihi İ.Ö. 2. binyılda Hz. İbrahim ile başlamaktadır (Adam, 2010: 207; Batuk ve Mert, 2017: 132). Hz. İbrahim Yahudilik de dahil olmak üzere üç büyük dinin atası olarak kabul edilmektedir. Tevrat'tan edinilen bilgiler ışığında Hz. İbrahim Harran'da yaşamış ve Tanrı'nın, “ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak sana göstereceğim ülkeye git” buyruğu üzerine Kenan diyarına göç etmiştir (Gen. 12:1). Tevrat'ın ilk kitabı olan Yaratılış'a (Genesis) göre Tanrı'nın İbrahim'e vermiş olduğu toprak vaadini oğlu İshak

devam ettirmiştir. Filistin’de çıkan bir kıtlık sebebi ile İshak Mısır’a gitmeye karar vermiş ancak Tanrı İshak’a görünerek “Mısır’a gitme, sana söyleyeceğim ülkeye yerleş, orada bir süre kal, seni kutsayıp bütün bu toprakları sana ve soyuna vereceğim” diyerek onu Mısır’a gitmekten vazgeçirmiştir (Gen. 26:2-3). Filistin Bölgesini içine alan Kenan diyarı/ülkesi II. Mabel döneminden sonra “Arz-ı Mev’ud” olarak adlandırılmıştır (Küçük, 1991: 442-444).

Yahudilerin Filistin Bölgesi’ndeki tarihi İ.Ö. 1250-1000 yıllarında Kudüs ve Kudüs’ün kuzeyinde başlamıştır (Saleh, 2002). Yahudilerin varlığı ile birlikte bölgede “Yahudilik” ortaya çıkmış ve dinin kuruculuğu da Hz. Musa’ya bahşedilmiştir. Filistin’deki Krallık Dönemi ise Hz. Davud ile başlamış sonrasında da Hz. Süleyman ile devam etmiştir. Hz. Davud’un kısa zamanda İsrail Devleti’nin başına geçmesi genelde üç ana nedene dayandırılmaktadır. Bu nedenler şu şekilde özetlenmektedir (Aydın, 2015: 176):

- Hz. Davud ruhban ve krallık rolünü tek bir çatı altında toplamayı başarmıştır.
- Hz. Davud’un Tanrı’nın desteğini aldığına inanılmıştır.
- Hz. Davud Kudüs’ü başkent yapmıştır.

Hz. Davud’un ölümünün ardından yerine geçen Hz. Süleyman ile birlikte İbraniler’in altın çağı başlamaktadır (Aydın, 2015). Nitekim Hz. Süleyman İbranileri tarihin önemli kişiliklerinden biri durumuna getirmiştir (Aydın, 2015). Hz. Davud ve Hz. Süleyman krallıkları bu coğrafyada yaklaşık seksen yıl hüküm sürmüş olsa da coğrafyanın tamamı üzerinde egemenlik kurulamamıştır (Saleh, 2002). Bununla beraber Filistin, tarih boyunca istikrarlı şekilde istilalara, kopmalara ve bölünmelere maruz kalan bir bölge olmuştur.

Hz. Süleyman’ın ölümünün ardından İsrailoğulları Devleti kuzeyde İsrail Devleti, güneyde Yahuda Devleti olarak ikiye ayrılmıştır (Karaman, 1996). Yahudi toplumu bu ayrılmadan sonra büyük problemlerle, çatışmalarla ve sürgünlerle karşı karşıya kalmıştır (Kılıç ve Altuncu, 2016: 3). Otoriter gücünü kaybeden krallık, farklı devletlerin egemenliği altına girmiş ve sürgün silsilesinden kendini koruyamamıştır. Tarihi kaynaklara göre Yahudi toplumu kendilerine vadedildiğine inanılan topraklarda üç büyük sürgüne maruz kalmıştır (Smith-Christopher, 1997: 7-37; Lipschits, 2005: 36-100; Middlemas, 2005: 1-24; Kılıç ve Altuncu, 2016: 517). Bunlardan ilki İ.Ö. 721-705 yılları arasında gerçekleşen Asur sürgünüdür (Na’aman, 1993: 106). V. Shalmaneser’in ölümü ve II. Sargon’un yerine geçmesi Asur Devleti’nin farklı şehirlerinde isyanlara neden olmuştur. Bunun üzerine II. Sargon isyanları bastırmak için seferler düzenlemiş, Gazze ve bugünkü Raphia antik kentinin bulunduğu bölgeyi kendi topraklarına katmıştır. Çıktığı sefer esnasında Samiriye Bölgesini de egemenliği altına almış, Asur’a karşı ayaklanmaya katılan tüm Yahudi halkını sürgüne göndermiştir (Na’aman, 1993). Shalmaneser’in ardından Sennacherib ve Ashurbanipal

dönemlerinde Filistin'e yönelik saldırılar devam etmiş ve nihayetinde İsrail Krallığı yıkılmıştır. Yahudilerin milli, ruhani ve dini varlıkları son bulmuş olsa da Yahudi doktrinleri krallığın merkezi Kudüs'te yaşamaya devam etmiştir (Kılıç ve Altuncu, 2016). Yahudi halkının ikinci sürgünü Babil Sürgünü dönemi olarak adlandırılmaktadır. Kuzeyde İsrail Krallığı'nın yıkılmasının ardından güneyde Yahuda Krallığı, Asur Devleti'ne yarı otonom bir hale gelmiştir. İ.Ö. 6. yüzyıl Yahuda Krallığı için belirleyici bir dönem olarak kabul edilmektedir. İ.Ö. 587-539 yılları arasında başkenti Kudüs olan Yahuda Krallığı, Babil Sürgünü ile birlikte bir dönüm noktası yaşamış, bu hadise Yahuda Krallığı'nı felaketlerle, yıkımlarla ve yenilgilerle dolu bir dönemin içine atmıştır (Middlemas, 2005). Babil Kralı II. Nebukadnezzar Keldani kralı Nabopolassar'ın hem oğlu hem halefidir. Babasının ölümünün ardından tahta geçen kral II. Nebukadnezzar Filistin-Suriye Bölgesini egemenliği altına aldıktan sonra nihai hedefi Mısır toprakları olmuştur. Fakat Mısır seferinde istediği başarıyı elde edememiş, bu yenilgisi Yahuda Krallığında isyanların çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Babil kralı II. Nebukadnezzar İ.Ö. 587/586 yılında İsrailoğullarının üzerine yürümüş, Filistin halkını kılıçtan geçirmiş, Süleyman Mabedini yıkmış, kalanları da zincirlere vurarak Babil'e sürgüne göndermiştir (Aydın, 2015). Bu hadise yazılı kaynaklarda "Babil Esareti" olarak geçmekte ve Pers Kralı Büyük Kyros'un Babil'i ele geçirmesiyle son bulmaktadır (Yıldırım, 2014: 3). Babil Sürgünü döneminde Kudüs ve Süleyman Mabedine duyulan özlem, geçmişe yönelik bir anı olarak kalmamış aksine geleceğe yönelik umutların hep var olmasını sağlamıştır (Kılıç ve Altuncu, 2016). Yahudi halkının yaşadığı Diaspora Dönemi, eskatolojik inançların oluşmasına da katkı sağlamıştır.

Babil Dönemi'nden sonra Filistin, Pers İmparatorluğu (İ.Ö. 539-332) topraklarına katılmıştır (Saleh, 2002). Kyros'un İ.Ö. 539'da Babil'i fethedip bütün toprakları ele geçirmesiyle başlayan dönemde Yahudilere belli bir ölçüde hürriyet tanınmıştır (Karaman, 1996). Bu dönemle beraber Kyros'un serbest bıraktığı Babil esaretindeki Filistinliler topraklarına geri dönmüş (Karaman, 1996) ve ardından II. Mabel Dönemi başlamıştır (Aydın, 2015). İkinci Mabel Dönemi veya Ahitler Arası Dönem, İ.Ö. 516/517'de Süleyman Mabedi'nin tekrar inşa edilmesi ve İ.S. 70'te mabedin Romalılar tarafından yıkılması arasındaki döneme karşılık gelmektedir (Dorff ve Rosett 1988: 8; Kurt, 2006: 445).

Büyük İskender (III. Aleksandros) İ.Ö. 356 yılının Temmuz ayında Makedonya kralının oğlu olarak Pella'da dünyaya gelmiştir (Briant, 2018: 12). Babasının ölümünün ardından yönetimi devralan Makedonyalı İskender, genç yaşında fetihlere başlamıştır. Akdeniz'in batısında başlayan seferler Küçük Asya'ya, oradan Mezopotamya'ya ve son olarak Umman Denizi'nin doğusuna: Hindistan'a kadar uzanmıştır. Bu dönemde Filistin,

Mısır, Ürdün ve Suriye Büyük İskender'in egemenliğine geçmiş ve Filistin Helenistik yönetimle karşı karşıya kalmıştır. İ.Ö. 332'de Büyük İskender ve ordusu Kilikya'dan Mısır'a doğru ilerlemiş, Persepolis'i ele geçirmek istemiştir (Berlin, 1997: 3). Güneydoğu Pers Satraplığına bağlı Mısır'dan gelebilecek taarruzu düşünerek rotasını Fenike'ye çevirmiş, bu önemli hamleden sonra Pers dönemi sona ermiş ve Helenistik Dönem başlamıştır (Berlin, 1997). Helenistik Dönem'de Filistin toprakları önce Mısır'daki Ptolemaios Krallığı'nın (Saleh, 2002) daha sonra Suriye'deki I. Seleukos Nikator Krallığı'nın egemenliğine geçmiştir (Yıldırım, 2014: 3). Seleukoslar Yahudi halkına Yunan geleneklerine bağlı kalmaları konusunda baskı yapmış ve bu baskıcı yönetim Yahudi halkının Kudüs'te baş kaldırmalarına sebebiyet vermiştir. Seleukos Krallığı'ndan hemen sonra İ.Ö. 64/63'te bölge Roma Devleti'nin idaresine geçmiş (Saleh, 2002) ve Yahuda Krallığı sona ermiştir. İ.Ö. 40 yılında Yahuda Bölgesi üzerinde iktidar mücadelesi devam ederken Roma yönetimi Herod'u Yahuda'ya kral yapmış, Herod'un ölümünden sonra Yahuda doğrudan Roma yönetimine bağlanmıştır (Gürkan, 2013).

Bir hukuk devleti olan Roma ortak, münferit veya bölgesel ihtiyaçlara göre düzenlediği kanunlarla farklı ırka ve dine mensup toplulukları bir arada yaşatmaya çalışmıştır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010: 118). Roma Devleti İ.Ö. 2. yüzyılın ortalarına kadar Yahudilerle ilgili özel bir kanun geliştirmemiştir (Rutgers, 1998: 94). Ancak İ.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısından sonra Roma Devleti, Yahudi dini için bir dizi kararname çıkarmıştır. Bu kararnamelerle Yahudi toplumuna kendi kralları ile yönetilmeleri, dinlerini özgürce yaşamaları, tapınaklarında dini vecibelerini gerçekleştirmeleri gibi birtakım imtiyazlar verilmiştir. Yahudiler, Roma Devleti'nin en erken karşılaştığı tek tanrılı dine mensup topluluklardandır. Bu nedenle Yahudi halkı, Roma'nın tek tanrılı dine karşı idari ve hukuksal uygulamalar geliştirmesi bakımından önem taşımaktadır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010: 119). Ancak ilerleyen zamanlarda tanınan imtiyazlar ve sağlanan düzen kalıcı olmamış, Roma İmparatorluğu'nun çok tanrılı dini ile Yahudilerin tek tanrılı dini arasında kutuplaşmalara yaşanmaya başlamıştır. Devamında yaşanan vergi tahsilatındaki sorunlar ve imparatorun özel görevlilerinin talepleri vb. idari sorunlar Kudüs'te Yahudi'lerin isyan³ çıkarmasına neden olmuştur (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010: 118; Yıldırım, 2015: 3). Araştırmacılara göre isyanın asıl nedeni Yahudilerin kimliğinin, gelenek ve göreneklerinin yok sayılmış olmasıdır (Tural, 2021: 137). Yahudi İsyanı özgürlük adına başlayan ancak mağlubiyetle sonuçlanan ilk Yahudi isyanıdır (Tural, 2021). Bu isyanın ardından Roma İmparatorluğu "İkinci Tapınak"

³ Yahudi İsyanı (İ.S. 66-70): Yahudi toplumunun çıkardığı en önemli isyanlardan biridir. 64 yılında Gessius Florus'un bölgedeki sert tutumu ve vergi talebi Yahudilerin ayaklanmasına neden olmuştur (Palaz Erdemir ve Erdemir 2010: 124).

olarak adlandırılan mabedin içine sığınan Yahudi halkı ile beraber yok etmiştir (Tural, 2021). Tapınağın yalnızca batı duvarı ayakta kalmış ve bu tarihi olayın anısına batı duvarı “Ağlama Duvarı” olarak adlandırılmıştır. Tapınağın yerine Aelia Capitolina adında yeni bir yer inşa edilmiş, Roma’nın tanrı heykelleri diktirilmiştir. İ.S. 66’da çıkan isyandan sonra Roma İmparatoru Titus başkaldıranlara karşı oldukça sert tedbirler almıştır. İsyanlılar hapse atılmış, öldürülmüş ya da köle olarak kalmıştır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010: 125). Yahudiler, bu tarihten 20. yüzyılın başına kadar Filistin’deki varlıklarının son bulduğuna inanmaktadırlar (Saleh, 2002: 22).

1.1.3. Kültürel ve Dini Durum

Hristiyanlık öncesi dönemde Filistin Bölgesinin kültürel ve dini durumu İsa’nın doktrinlerini, Hristiyanlığın nasıl ortaya çıktığını ve yayıldığını anlamak açısından oldukça önemlidir. Zira Hristiyanlık çoklu kültür sentezine, zorlu tarih mücadelelerine maruz kalan bölgede ortaya çıkmış olmasına rağmen üç büyük dinden biri olma özelliği kazanmıştır.

Hristiyanlığın doğduğu coğrafyada Yahudilik dışında birbiriyle ilişkili başlıca iki kültür modeli etkili olmuştur, bunlar; Helenistik ve Roma kültürleridir. Bu kültürler bölgeyi kademe kademe hâkimiyeti altına alarak bugün Hristiyanlığın bazı öğretilerine öncülük etmişlerdir. Filistin Bölgesi Helenistik kültür döneminde Yunan, Doğu ve Ortadoğu sentezine ev sahipliği yapmıştır. Helenistik Dönemin ardından bölge Roma İmparatorluğu’nun eline geçmiştir. Ancak Yahudilerin bölgedeki baskınlığından dolayı Roma’nın imparator kültü ve çok tanrılı dini Filistin yöresinde etkisini yeteri kadar gösterememiştir.

Filistin ve Yahudi toplumunun içinde bulunduğu dönemde dini açıdan iki yönlü bir süreç yaşanmıştır. Birincisi Filistin’de ortaya çıkan Yahudilik, ikincisi sürgün edilen ve Yahudi toprakları dışında gelişen Helenistik Yahudilik veya Diaspora Yahudiliği’dir (Collins, 2005: 21). Helenistik Yahudilik kavramı, Yahudiliğin Filistin dışındaki varlığına karşılık gelmektedir. Yahudilik ve Helenizm arasındaki etkileşimin sınırlarını, boyutlarını ve derinliğini göstermektedir. Helenistik Yahudilik Büyük İskender Dönemi’nde Doğu Akdeniz topraklarının Yunan kültürü ile tanışmasıyla ortaya çıkmıştır. Asıl hedefi Mısır olan Büyük İskender Filistin topraklarında yaşayan Yahudiler ile kanlı mücadelelere girmemiştir. Gruen’a (2016) göre Filistin toprakları Büyük İskender için küçük bir ilgiden öteye geçememiş ve büyük oranda göz ardı edilmiştir. Akdeniz’in batısında başlayan, Küçük Asya’dan Doğu Akdeniz’e uzanan doğu-batı sentezi; Yahudi halkı için adeta bir ışık görevi görmüştür. Büyük İskender’in ölümü ile birlikte Yahudi teokrasisi önce Mısır merkezli Ptolemaioslar’ın sonrasında da Suriye merkezli Seleukoslar’ın egemenliğine geçmiştir (Ulutürk, 2005: 7).

Seleukos Krallarından III. Antiokhos Megas (Büyük Antiokhos) Filistin halkına dinlerini yaşamaları konusunda ayrıcalık tanımış, Kudüs'teki Mabedi yalnızca Yahudilere bırakmıştır. Büyük Antiokhos'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu IV. Seleukos Ptolemaioslarla toprak kavgaları yaşamış, bu sorunlar Yahudiler arasında bölünmelere yol açmıştır. IV. Seleukos'un ardından IV. Antiokhos'un tahtı ele geçirmesi ve Filistin topraklarını Helenleştirme çabası sonucunda ortaya Makkabi İsyanı⁴ çıkmıştır. IV. Antiokhos'tan önce Yahudilik ve Helenizm arasında barışçıl bir etkileşim sürerken IV. Antiokhos ile birlikte Yahudiler zulüm gören bir toplum olarak anılmıştır (Ali, 2022: 2471-2475). Büyük Antiokhos zamanında Yahudilere verilen dini imtiyazlar gayri meşru hale getirilmiştir. Kudüs'te yer alan mabedin içine Pagan Tanrılarının heykelleri dikilmiş; tapınak bu tanrılarla kutsanmış ve tapınakta kurban kesme, şabat ve sünnet gibi dini uygulamalar yasaklanmış ve Yahudiler başka bölgelere sürülerek Diaspora Yahudilerine dönüşmüştür (Karaman, 1996). Yahudi Diasporaları için İskenderiye'de Tevrat Grekçe'ye "Yetmişler" (Septuaginta) olarak çevrilmiştir. Roma Dönemi'nde yaşayan ve Tevrat üzerine alegorik yorumlarıyla tanınan Yahudi düşünürü Philon da bu cemaatin içinden çıkmıştır (Gürkan, 2013). Helenistik dönemde Grek kültürü şehirlere nüfuz etmiş, Sâmi geleneklerine bağlı olanlar kırsal kesimde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir (Karaman, 1996). Bu meselelerden dolayı II. Mabel Dönemi siyasi çalkantıların ve iç huzursuzlukların yaşandığı bir dönem olarak anılmaktadır (Palaz Erdemir ve Palaz, 2010: 120-121).

Helenistik Dönem'in ardından Filistin Roma İmparatorluğu topraklarına dahil edilmiştir. Bölgede doğu-batı sentezi devam ederken Roma'nın Filistin'deki egemenliği ile çok tanrılı din de hüküm sürmeye başlamıştır. Roma, kendi dinine sıkı sıkıya bağlı ve dinsizliği tanrılarına karşı yapılan saygısızlık olarak değerlendiren toplumlardan biridir (Madden, 2005: 5-9). Romalıların dinlerine olan bağlılıkları çağdaşları tarafından kendilerinin saygıyla anılmasını sağlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun elde ettiği başarılar ve kazandığı zaferler de dindar olmalarının bir sonucu olarak düşünülmüştür. Yahudilik etnik kökenli bir din olarak değerlendirilse de (Gürkan, 2013) zamanla farklı kökenden ve dini inanıştan insanlar da Yahudiliği kabul etmişlerdir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010: 121). Yahudilik Roma şehri dâhil olmak üzere Akdeniz çevresinde ve doğuda Küçük Asya'nın belirli şehirlerinde yayılım göstermiştir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010). Bu dönemde Yahudiye

⁴ Makkabi İsyanı: İ.Ö. 164'te Kohen soyundan gelen Makkabi lakaplı bir ailenin Helenleştirme politikalarına karşı zafer kazanması ve Yahuda Bölgesinin yarı özerk bir krallık statüsüne kavuşması "Makkabi İsyanı" olarak anılmaktadır. (Yıkılmaz, 2017: 153).

topraklarında hüküm süren Yahudilik ve birbirinden ayrılan Yahudi mezhepleri oluşmaya başlamıştır. Bu mezheplerden bir tanesi de Hristiyanlıktır (Madden, 2005: 9).

İ.Ö. 1. yüzyılda Yahudi toplumu içinde gelişim gösteren mezhepler, toplumu içten bölen temel sorunlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu dini oluşumların gelişiminde bölgedeki Roma hegemonyası ve Yahudi kutsal kitabının farklı tefsirleri gibi sebeplerin etkili olduğu düşünülmektedir. Erken dönem Yahudi mezheplerinin Haşmonay Dönemi'nde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Haşmonay Krallığı, Kohenler tarafından kurulan ve İ.Ö.140-İ.Ö.37 yıllarında Filistin topraklarında hüküm süren bir Yahudi devletidir (Altınel, 2017: 117).

İ.Ö. I. yüzyılın ünlü Yahudi Tarihçisi Titus Flavius Iosephos'a göre Yahudi halkı içinde baş gösteren dini oluşumlardan en önemli üç tanesi Saddukiler, Ferisiler ve Esseniler'dir (Sherbok, 2003: 90).

- **Sadukiler (Sadûkîler)**

Haşmonay Krallığı ve Kral Hirodes dönemlerinde dini-siyasi kurumlarda söz sahibi, Yahudi aristokrasisine bağlı, Romalılar ile iş birliği yapan ve Yahudiliğin kadim savunucusu olarak kabul edilen bir Yahudi topluluğudur (Yıldız, 2012: 31). İ.Ö. 2. yüzyıldan İ.S. 1. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Sadukiler, sayıca az ama etkili bir politik grup olarak anılmaktadırlar (Aydın, 2015: 195; Sherbok, 2003). *Sadduki* kelimesinin kökeni Yahudi Zadok (Sherbok, 2003) ya da Sadok soyundan gelen Kohenlere dayanmaktadır (Aydın, 2015). Sadukilerin kökenleri ise Hz. Harun dönemine kadar uzanmaktadır (Yıldız, 2012). Lawrence Schiffman, Sadukilerin Kumran toplulukları ile bağlantılı olduğunu ve Kumranlıların Saddukilerden ayrılan bir topluluk olduğunu ifade etmektedir (Lee-Barnewall, 2013: 221).

Sadukilerin en parlak dönemleri Ioannes Hyrkanos (İ.Ö. 135-104) ve Salome Aleksandra (İ.Ö. 76-67) zamanlarında yaşanmıştır (Aydın, 2015). En belirgin özelliklerinden bir tanesi kendilerine özgü yazılı kaynaklarının olmamasıdır. Sadukiler hakkındaki bilgilere genellikle ikincil kaynaklardan ulaşılmaktadır. Sadukiler hakkında bilgi aktaran belli başlı kaynaklardan birkaçı; Yeni Ahit, Rabbinik Metinler ve bazı Kumran Metinleridir (Lee-Barnewall, 2013: 222). Öne çıkan diğer bir özellikleri Ferisilere muhalif olmalarıdır. Ferisilere kıyasla dini anlamda daha tutucu oldukları düşünülmektedir. Yasa (Tevrat)'nın şifahi yorumunu kabul etmezler, ruhun sonsuzluğuna ve yeniden dirilişe inanmazlar (Aydın, 2018: 51). Kaderi inkâr ederler, beşeriyetin iyilik ve kötülük konusunda özgür olduğunu savunurlar (Aydın, 2015: 195). İnançları ve ibadetleri için temel aldıkları yegâne kaynak Yasa'dır (Aydın, 2018). Talmud'u ve Rabbinik Yahudiliği kabul etmemektedirler (Aydın, 2015).

Mabedin hizmetini elinde bulunduran Sadukiler, diğer oluşumlara kıyasla ekonomik açıdan daha güçlü bir konumda olmuşlardır (Yıldız, 2012). Yahudi aristokrasine mensup oldukları için ülke yönetimindeki kişilerle yakın ilişkiler içinde bulunmuşlardır (Yıldız, 2012: 31; Aydın, 2018). Sadukiler sahip oldukları statüyü korumak ve Hz. İsa'yı yok etmek için büyük çaba sarf etmişlerdir (Yıldız, 2012: 31; Aydın, 2018) Titus Flavius Iosephos, Sadukilerin zenginliğinin halk nazarında bir karşılık bulmadığını bilakis ekonomik açıdan düşük konumda olan Ferisilerin daha güvenilir bulunduğunu ifade etmiştir (Iosephos, 2006: XIII; Lee-Barnewall, 2013).

Yeni Antlaşma'da Sadukilerin baş kâhin ile yakın ilişkilerde bulundukları belirtilmektedir (Elç. 5: 17-18). Matta, Markos, Luka, Yuhanna ve Elçilerin İşleri'nde de erken kilise tarihi içerisinde önemli bir role sahip olduklarından söz edilmektedir. Flavius Iosephos, Sadukiler ile Ferisilerin karşıt olduğunu ancak İsa'nın varlığı karşısındaki tutumlarının bir olduğunu ifade etmektedir. İsa da benzer şekilde halkını Ferisiler ve Sadukilerin mayasından (öğretilerinden) sakınmaları gerektiğini konusunda uyarmış, onları kötü ve vefasız bir kuşak olarak nitelendirmiştir (Mat. 16: 1-12). II. Mabet'in yıkılışı ve tapınak merkezli otoritenin zayıflaması Sadukileri yok eden nedenler olarak kabul edilmektedir (Lee-Barnewall, 2013: 223). Ferisiler kadar popülariteleri olmadığı için de zamanla unutulmuş olabilecekleri düşünülmektedir (Lee-Barnewall, 2013: 223).

- **Ferisiler (Peruşim)**

Ferisilik, Yahudi halkı tarafından desteklenen ve dönemin en popüler grupları arasında yer alan bir Yahudi topluluğudur (Lee-Barnewall, 2013). *Perişa* kelimesinden türeyen Ferisi "ayrılan-terk eden" anlamına gelmektedir (Newman, 2006: 56). Ferisilik dönemin en uzun ömürlü mezhebi olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni kendi inanç sistemlerinin ardılları tarafından devam ettirilmesi olarak açıklanmaktadır (Aydın, 2018: 52).

Ferisilik orta sınıf bir topluluk olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2018). Yeni Ahit'te isimlerinden sıkça söz edilmekte ve İsa'ya karşı olan tavırları ile ön plana çıktıkları görülmektedir (Mat. 16:1). En güçlü oldukları dönem II. Mabet Dönemidir (Aydın, 2015). Ferisiler genellikle dinlerine olan bağlılıkları ile tanınmaktadırlar. Kutsal metinlerin kurallarına, yorumlarına ve atalarının geleneklerine bağlı kalmışlardır (Newman, 2006: 54). Kendi dinlerine ve inanç sistemlerine ait bir akademi kurduklarından söz edilmektedir (Aydın, 2015: 194). Kutsal kitap olarak Tora'yı referans almışlar ve Hz. Musa'dan sözlü olarak aktarılan daha sonra yazıya geçirilen Mişna ve Talmud'u da kabul etmişlerdir (Tümer ve Küçük, 1993: 205). Kendilerini bilginler ve din kardeşleri olarak tanımlamışlar, her şeyin Allah tarafından kontrol edildiğine, hür iradenin varlığına, ölümden sonra dirilmeye, cezaya

ve müfakata inanmışlardır (Tümer ve Küçük, 1993: 205). Ferisilik bu öğretileriyle modern dönemdeki Ortodoks Yahudiliğin selefi olarak kabul edilmektedir (Olgun, 2012: 107).

Yeni Ahit'te Ferisiler, körlerin kör kılavuzları (Mat. 10: 14; Mat. 23: 16), kötü ve vefasız (Mat.16: 4), iki yüzlü (Mat. 23: 15) bir kuşak olarak tabir edilmektedir. Sadukilerin ve Ferisilerin öğretilerinin yanlış olduğu ve bu öğretilerden uzak durulması gerektiği ifade edilmektedir (Mat. 16: 6) Ferisiler İsa Mesih'e olan düşmanlıkları ile tanınırlar da ahiret konusunda inançlarının benzerlik taşıdığı düşünülmektedir (Küçük, 1993; Lee-Barnewall, 2013: 221). Varlıklarının İ.S. 70 yılında son bulduğu ve Rabbiler tarafından Rabbani Yahudilik adıyla yaşadıkları kabul edilmektedir (Aydın, 2018: 53).

- **Esseniler (İssiyim)**

Esseniler hakkındaki bilgiler Flavius Iosephos, Philon ve Romalı tarihçi Plinius'nin kaynakları ile sınırlıdır (Lee-Barnewall, 2013). Iosephos ve Philon'a göre 4000 kişiden oluşan (Aydın, 2018: 53), Ölü Deniz Yazmaları'na göre içe dönük (batınî) ve bilge bir topluluktur (Yıldırım, 2014: 8). Philon'a göre Esseniler "azizleri", modern müfessirlere göre de "sofuları" temsil etmektedir (Aydın, 2015: 196). Nereden ve ne zaman geldikleri, kökenleri, nasıl yaşadıkları ve atalarının kim olduğu konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır (Yıldırım, 2014). Bir topluluk olarak İ.Ö. I. yüzyılda yaşadıkları, Kudüs'ün düşmesi ile de yok oldukları düşünülmektedir (Schmidt, 2010: 79). Yarı manastır hareketi olarak görülen Essenilik, belli bir teşkilat yapısına ve alt-üst karşılıklı itaat ilişkisine dayanmaktadır (Aydın, 2015: 196). Eşitlik, grup içi dayanışma, izole yaşam ve örgütsel iç yapılanmaları ile dikkat çekmektedirler (Newman, 2006: 83). Kıyafetleri, yeme alışkanlıkları ve evlilik hayatları gibi tipik özellikleriyle diğer oluşumlardan ayrılmaktadırlar. (Newman, 2006). Genellikle beyaz kıyafet tercih eden, yiyecekleri ortak kullanan, hayvan kurbanını kabul etmeyen, ortak yenilen yemeklerden önce banyo yapan, tarımla ve zanaatla uğraşan, kendilerini cemaat hayatına adan ve evlilik hayatından uzaklaşan batınî topluluk olarak kabul edilirler (Aydın, 2015:196; Aydın, 2018: 53-4). Kutsal Kitabın alegorik yorumunu kabul etmezler. Yardım ve şefkat konusunda duyarlı oldukları düşünülür. Savaş, köleliğe, kaderin reddine ve beşeriyetin iradesine muhalif oldukları belirtilir (Aydın, 2015; Aydın, 2018). Esseni mezhebine dahil olmak için bazı şartları yerine getirmek gerekmektedir, bu şartlar şu şekilde sıralanmaktadır (Aydın, 2015):

1. Aday öncelikle belli bir süre (genellikle üç yıl) denemeye tabii tutulur.
2. Deneme sürecini başarıyla tamamladıktan sonra kirli olan dünyanın maddi-manevi ağırlığından arınmak için banyo yapar.

3. Son olarak Esseni kardeşlerinin huzurunda dini yemin eder ve saklayacağı sırlar için söz verir.

1947 yılında bulunan Ölü Deniz Yazmaları'nda Essenilere çok benzeyen bir topluluğun olduğundan bahsedilmektedir (Lee-Barnewall, 2013: 225). Birçok araştırmacı Ölü Deniz Yazmaları'ndan yola çıkarak Kumran Vadisi topluluğunun Esseniler ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir.

• Kanaîler/Zealotlar ve Dördüncü Felsefe

Zealot kelimesi etimolojik olarak Grekçe'de ζῆλωτής (zēlōtēs), Latince'de zelotes, modern İngilizce'de de zeal (istek, arzu, arama, arayış) kelimeleriyle özdeşleştirilmektedir (Online Etymology Dictionary, 2020). İbranice'de “Tanrı adına, Tanrının uğruna gayret veya istek gösteren” kanai/kana'im kelimesine karşılık gelmektedir (Denova, 2022). Tarihleri genellikle İ.S. 6 yılına ve Galileli (Celileli) Yuda (Yehuda) liderliğine dayandırılmaktadır (Smith, 1971: 1). Iosephos'a göre Yuda (Yehuda)'nın ardılları Sicariiler'dir (Iosephos, 2006: VII: 253). Roma'ya karşı direniş gösterdikleri için “işgale direnenler, çaba gösterenler” olarak tanımlanmaktadırlar (Küçük, 1993; Aydın, 2018: 55). Bu kapsamda alanyazında Roma'ya ve Roma işgaline direnen tüm oluşumların ve alt grupların Zealotlar olarak nitelendirildiği dikkat çekmektedir. Bilhassa klasik yazarlar Zealot oluşumunu bireysellikten öte isyana karşı birleşen kolektif gruplar olarak kabul etmektedirler (Guignebert, 1996: 170).

Zealotlar ve Sicariiler hakkındaki bilgilere Iosephos'un eserlerinden (The Antiquities of the Jews and The Jewish War) ulaşılmaktadır. Iosephos her iki eserinde de erken dönem Yahudi mezheplerini ekol olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Ferisiler, Sadukiler ve Essenilerin haricinde dördüncü bir felsefenin daha varlığından söz etmektedir (Iosephos, 2006: VIII: 6). Yaşanan tüm kötü hadiselerin sorumlusu olarak da dördüncü ekolü işaret etmektedir (Iosephos, 1737: XVIII: 6-7). Ancak araştırmacılar arasında dördüncü ekolün Zealotlar olup olmadığı konusunda henüz fikir birliği sağlanamamıştır.

Dördüncü felsefenin en temel iki amacı: Roma'ya karşı direnmek ve özgürlük mücadelesini kazanmaktır. Iosephos bu mücadeleyi “dokunulmaz özgürlük bağlılığı” olarak tanımlamaktadır (Iosephos, 1727: XVIII: Hengel, 1989). Direnişçilere göre Caesar'ın hakimiyeti Yahudiye Bölgesine yapılan en büyük günahlardan biridir (Aydın, 2018: 55). Caesar'a ödenen vergileri Yahudi yasalarına aykırı bulurlar ve halkı köleleştirmeye yönelik bir tutum olarak değerlendirirler (Aydın, 2018: 55). En önemli doktrinleri yalnızca Tanrının Rab olduğudur (Iosephos, 1727: VXIII: 23; Hengel, 1989: 81). Direnişçiler Tanrı'nın yardımı ve müdahalesini özgür olabilmenin ön koşulu olarak gözetmişlerdir (Iosephos, 1727: VXII I: 5; Hengel, 1989). Mücadeleler sonucunda bir kısım katledilmiş geride kalanlar ise direnmeye

devam etmiştir (Yıldırım, 2014). Katlanarak büyüyen bu direniş İ.S. 66-70'te I. Yahudi ayaklanmasının çıkmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2014: 7). Bu ayaklanma ile ekol tamamen son bulmuş, akımın ayakta kalan son kalesi de “Masada” olmuştur (Aydın, 2018).

1.2. İsa ve Hristiyanlığın Doğuşu

1.2.1. İnciller'e Göre Meryem'in Hayatı

İffetle tanınan ve İsa Mesih'in annesi olarak kabul edilen Meryem (St. Maria veya Virgin Mary), Hristiyanlığın İsa'dan sonraki en önemli figürüdür. Hakkında farklı konsil kararları alınmış olsa da kutsallığı ve ebedi bekâreti konusunda hem fikir olunmuştur (Gedikli, 2018: 1456). Buna karşılık Hristiyan teolojisinde Khristoloji (İsa Mesih'i konu eden teoloji) dışında “Marioloji” disiplini oluşmuştur (Aktürk Şahin, 2022: 27). Efes Konsili'nde (431) Tanrı Anası (Theotokos) olarak ilan edilen Meryem, zamanla kendisine tapınılan bir Ana Tanrıça kültüne dönüşmüştür (Tümer, 2002: 134). Bugün Batı dünyasında şehitler kraliçesi, bütün adların, formların, üzüntülerin, neşelerin ve tesellilerin annesi olarak kabul edilmektedir (Campell, 1995: 42). Meryem'in yaşamı ve ölümüne dair bilgiler Apokrif⁵ İnciller'den elde edilmekte, Kanonik İncillerde ise kendisinden çok az söz edilmektedir (Harman, 2004). Meryem'in doğumuna dair bilgileri içeren apokrif metinlerden bir tanesi Protoevangelium'dur. Bazı kaynaklarda Yakub'un Protoevangelium'u ya da Yakub'un Çocukluk İncili (Infancy of James Gospel) olarak da adlandırılmaktadır (Pekak ve Gür, 2016: 176; Horn, 2018: 223). Protoevangelium'un, 2. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı düşünülmektedir (Cartlidge ve Elliot, 2001: 3). Kanonik İnciller'den olan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'da Meryem “İsa'nın annesi” şeklinde ifade edilmektedir (Mat. 13:55; Mar. 3:31; Luk. 8:19; Yuh. 2:1).

Protoevangelium, Meryem'in anne ve babasına ilişkin bilgilerle başlamaktadır. Babası'nın adı Joachim/Yohakim (İmran)'dır ve varlıklı bir adamdır. Annesinin adı ise Anna (Hanne)'dır (Yakub İncili I: 1-3). Yohakim ile Anna'nın çocukları olmamaktadır (Yakub İncili I: 1-3). İsrail'in on iki kabilesinden olan Yohakim, Tanrı'nın özel gününde ona bir kurban sunmak ister fakat hiç çocuğu olmadığı için İsrailoğulları kurban takdiminin kendisine yakışmadığını söylerler (Yakub İncili I: 2). Bu duruma çok üzülen Yohakim, çöle çekilir ve kırk gün oruç tutar. Bunun üzerine Anna Tanrı'ya, “Ey bizim babamız, Tanrım! Beni

⁵ Hristiyan İnciller'i, Kanonik (sahih) ve Apokrif (mevzu) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Sarıkcıoğlu, 2009: 122). Apokrif İnciller, kilise babaları tarafından dine aykırı düşünceler içeren metinler kabul edilmiş ve kilise tarafından uydurma olarak tanımlanmıştır (Henkey, 2003: 558). Kanonik İnciller ise tüm kiliseler tarafından kabul edilen İnciller'dir (Kistemaker, 1977: 3). Bu İnciller; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri'dir.

bereketli kıl ve Sarah'ın rahmini bereketli kıldığı ve ona İshak'ı verdiği gibi benim duamı da kabul et!" (Yakup incili, II: 4) diyerek Tanrı'ya dua eder. Anna'nın duası kabul olur ve Tanrı'nın meleği şu cümleler ile müjdeyi verir: "Anna Tanrı senin duanı işitti, hamile kalıp doğuracaksın ve senin soyun bütün dünyada anılacak" (Yakub İncili, IV: 1). Anna bu müjdenin ardından doğacak çocuğunu Tanrı'ya hizmet için adayacağına dair yemin eder. Altı ay dolar ve meleğin söylediği gibi Anna yedinci ayında doğurur, ruhu yücelir ve doğan kız çocuğunun adı Meryem olur (Yakup İncili, V: 1).

Gün geçtikçe büyüyen ve güçlenen Meryem üç yaşına gelir, ailesi Tanrı'ya verdiği sözü tutmak üzere onu tapınağa götürür. Tapınakta yaklaşık on yıl kalan Meryem on iki (Yakub İncili, VIII: 2-3) yahut on dört (Cömert, 2014: 143) yaşına gelince evlendirilmek istenir. Tanrı'nın meleği, başrahip Zekeriya'ya dul erkekleri toplamasını ve her birinin bir değnek taşımasını buyurur (Yakup İncili, IX:1). Meryem bu durumun imkânsız olduğunu kendini Tanrı'nın hizmetine adadığını dile getirir. Başrahip, melekten vahiy aldığını ve kimin değneği yeşerirse Meryem'in onunla evleneceğini söyler (Cömert, 2014:144). Elçiler Yudea'daki erkeklerle haber salar, Nasıralı marangoz Yusuf'un da içlerinde olduğu tüm asasını alarak başrahip Zekeriya'nın huzuruna çıkarlar (Yakup İncili, IX: 1). Asa veya değnek hadisesi olarak bilinen bu kısımdan sonra iki farklı şekilde anlatılmaktadır. Birinci hadise Yakub İncili'nde anlatılmaktadır, buna göre: Rahip toplanan erkeklerin asalarını alır ve mihraba girip dua eder. Duanın ardından asaları toplar ve dışarı çıkar. Asaları sahiplerine verirken bir mucize gerçekleşmez ancak Yusuf'un sıra gelince asadan bir güvercin çıkar ve başına konar. Başrahip, "Yusuf, kurada Rabbin bakiresi sana çıktı, onu himayene al!" diyerek Meryem'le evlenecek kişinin Yusuf olduğunu açıklar. İkinci hadise ise Yusuf'un değneğinin yeşermesi hikayesidir. Meryem ile evlenmek isteyen erkekler tapınağa gelir, bir gece kalırlar ve değneklerinin yeşermesini beklerler. Zekeriya'ya gelen melek kimin değneği yeşerirse onun Meryem'le evleneceğini buyurmuştur. Bir gecenin sonunda marangoz Yusuf'un değneği yeşermiştir (Cömert, 2014). Bu kısımdan sonra Meryem ile Yusuf'un evliliğine dair bilgiler farklılık göstermektedir. Tischendorf metninde, Yusuf ile Meryem'in nişanlı oldukları ifade edilmektedir (Sarıkçıoğlu, 2009: 134). Luka İncili'nde geçen, "Yusuf adındaki adam ile nişanlı olan kız" (Luk. 1: 26-27) ifadesinden de Meryem ile Yusuf'un nişanlı oldukları anlaşılmaktadır. Matta İncili de Yusuf Meryem'in kocası olarak anılmaktadır (Mat. 1:16). Dönemin kurallarına göre "karı-kocası" ifadesi tartışmalı bir konudur. Zira Yahudi yasalarında sadakatsizlik büyük bir günah olarak görülmekte ve nişanlı olan herkes karı koca olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2013: 21) İslami kaynaklarda ise Meryem ve Yusuf'un evliliğine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Aydın, 2013).

1.2.2. Meryem'e Müjde

İsa Mesih'in müjdelenmesi Kanonik İnciller'den Matta ve Luka'da, Apokrif İnciller'de ise Protoevangelium'da anlatılmaktadır. Yeni Ahit'in ilk kitabı olan Matta, İsa'nın şeceresini verdikten hemen sonra doğumuna geçmektedir. Luka, önce Vaftizci Yahya'nın ardından İsa'nın doğumunu anlatmaktadır. Luka'ya göre (Luk. 1: 26-38), Elizabet'in hamileliğinin altıncı ayında, Tanrı Cebrael'i Nasıra kentinde yaşayan Meryem'e gönderir. Meleği karşısında gören Meryem endişelenir ve bunun ne anlama geldiğini merak eder. Melek: "Korkma Meryem, sen Tanrı'nın lütfuna eriştin, gebe kalıp bir oğul doğuracaksın adını da İsa koyacaksın" (Luk. 1: 31) diyerek İsa'yı müjdeler. Eski Ahit'te geçen "bir çocuk doğacak, bir oğul verilecek, yönetim onun omuzlarında olacak, adı harika öğütçü, güçlü Tanrı, ebedi baba, esenlik önderi olacak" (Yşa. 9:6) ifadelerinin İsa Mesih'e karşılık geldiği düşünülmektedir. Ancak müjdelenen bu erkek çocuğun İsa olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Müjdeyi alan Meryem kendisinin daha önce hiçbir erkekle münasebeti olmadığını belirtir (Luk. 1: 34). Melek ise şu şekilde cevap verir: "Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, yüceler yücesinin gücü üzerine gölge salacak, doğacak olana kutsal yani Tanrı'nın oğlu denecek" (Luk. 1: 35).

Melekten aldığı haber üzerine Meryem Elizabet'i ziyaret eder. Meryem'i karşısında gören Elizabet, onun Kutsal Ruh ile dolu olduğunu hemen anlar (Luk. 1: 42). Yaklaşık üç ay kadar Elizabet'in yanında kalır ve sonra evine geri döner (Luk. 1: 56).

1.2.3. İsa'nın Doğumu

Matta'ya göre İsa'nın doğumu şu şekilde gerçekleşmektedir (Mat. 18-25):

Meryem Yusuf ile nişanlıyken Kutsal Ruh'tan gebe kalır. Yusuf doğru bir adamdır, Meryem'i utandırmak istemediği için ondan ayrılmayı düşünür. Bu esnada Tanrı'nın meleği Yusuf'a rüyasında görünür, Meryem'in onun için doğru insan olduğunu ve karnında taşıdığı çocuğun Kutsal Ruh'tan olduğunu söyler. Yusuf rüyasından uyanır ve Meryem'i eş olarak yanına alır. İsa'nın doğumu Matta İncili'nde "Yıldızbilimcilerin ziyareti" kısmında anlatılmaktadır. İsa, Kral Hirodes devrinde Beytlehem'de doğmuştur (Mat. 2: 1-2). Doğudan Yerusâlim'e gelen bazı yıldızbilimciler doğuda İsa'nın yıldızını görürler ve ona tapınmaya geldiklerini belirtirler (Mat. 2: 1-2). Bu durumu işiten Kral Hirodes baş kâhinleri ve din bilginlerini etrafına toplayarak Mesih'in nerede doğacağını söylemelerini ister (Mat. 2: 3-4). Baş kâhinler ve bilginler İsa'nın Beytlehem'de doğacağını ifade ederler. Zira peygamber aracılığıyla İsrail halkını güdecek önderin Beytlehem'den çıkacağı öncesinde bildirilmiştir

(Mat. 2: 5). Hiodes yıldızbilimcileri çağırıp yıldızın görüldüğü anın detaylarını öğrenir ve İsa'yı bulup kendisine getirmelerini emreder. Hiodes'in buyruğu üzerine yıldızbilimciler Beytlehem'e varırlar, doğuda gördükleri yıldız sayesinde Meryem'i ve İsa'yı bulurlar (Mat. 2: 9-11). Eve girip çocuğu ve annesini gördüklerinde yere kapanıp tapınırlar sonrasında hazinelerini açıp hediyelerini takdim ederler (Mat. 2: 11). Memleketlerine dönmeden bir gece öncesinde rüyalarında Hiodes'in yanına uğramamaları konusunda uyarılırlar ve ülkelerine başka bir yoldan dönerler (Mat. 2: 12). Yıldızbilimcilerin ardından bir melek, Yusuf'a görünerek, Hiodes'in İsa'yı öldürmek istediğini bu sebeple Meryem'i ve İsa'yı alıp Mısır'a gitmelerini öğütler (Mat. 2: 13). Yusuf, melektan aldığı buyruk üzerine Mısır'a kaçarlar ve Hiodes'in ölümüne kadar orada yaşarlar (Mat. 2: 14-15). Yıldızbilimciler tarafından aldatıldığını öğrenen Hiodes, büyük bir öfkeye kapılır ve Beytlehem'de bulunan iki yaş altındaki tüm erkek çocuklarının öldürölmesini emreder (Mat. 2: 17). Hiodes'in ölümünden sonra Yusuf Meryem'i ve İsa'yı alarak Celile Bölgesi'ne döner ve Nâsıra kentine yerleşir (Mat. 2: 19-23).

Luka İncili'nde İsa'nın doğumuna dair daha detaylı bilgiler sunulmaktadır.

İmparator Augustus kendi döneminde ve imparatorluk topraklarında bir nüfus sayımı yaptırmak ister (Luk. 2: 1). Bu ilk sayım, Kirinius'un Suriye valiliği döneminde gerçekleşmektedir (Luk. 1: 2). Herkes kendi şehrine ismini yazdırmaya gider, Yusuf ile Meryem de Beytlehem'e doğru yola koyulurlar. Beytlehem yolundayken Meryem'in doğum vakti gelir, halkını günahlardan koruyacak olan bu çocuk doğar ve adı da İsa olur (Mat. 1: 21; Mat. 2: 5; Luk. 2: 6-7). İsa'nın doğumu yemlikte gerçekleşmiştir ve yörede sürülerinin başını bekleyen çobanlar bulunmaktadır. Rabbin meleği bu çobanlara görünürerek etraflarını aydınlatır. Korkuya kapılan çobanlara, Melek: "Korkmayın! Size, bütün halkı sevindirecek bir haber müjdeliyorum, Davut'un kentinde bir kurtarıcı doğdu, o Mesih'tir!" (Luk. 2: 8-11) diyerek İsa'nın doğduğunu müjdeler. Tanrı'nın müjdesini alan çobanlar Beytlehem'e ulaşırlar ve kundağa sarılı İsa Mesihi bulurlar. Luka'ya göre İsa'nın adı sekiz günlükken sünnet vaktinde koyulmuştur (Luk. 2: 21).

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, İsa'nın doğum yıllarında bölge Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındadır. Roma'nın çok tanrılı dinine karşılık Yahudi toplumu tek tanrılı bir inancı kabul etmiş ve zamanla kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Musa peygamberin öğretilerinden uzaklaşan halk, Kutsal Mabedi ticari amaçlar için kullanmaya başlamış ve samimiyet adım adım şekilciliğe dönüşmüştür (Ulutürk, 2005: 28; Gül, 2014: 40). Roma'nın egemenliğinden kurtulmak için türlü teşebbüslerde bulunan Yahudi toplumu, çareyi gelecek Mesih'te bulacaklarına inanmıştır. İsa, Roma

İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü ve Yahudilerin çeşitli gruplara ayrıldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır (Ulutürk, 2005). Vaftizci Yahya umutla beklenen Mesih'in müjdesini şu ifadelerle vermiştir: “Ben sizi suyla vaftiz ediyorum ama benden daha güçlü olan geliyor, o sizi Kutsal Ruh ile vaftiz edecek ve samanı ateşte yakacak” (Luk. 3: 16-17).

1.2.4. İsa'nın Mucizeleri

İsa her ne kadar Mesih olarak anılsa da tüm insanoğlu gibi bebeklik, çocukluk ve gençlik dönemlerini yaşamıştır (Gül, 2014: 37). Bazı kaynaklara göre İsa, Esseni rahipler tarafından eğitim görmüş ve inisiye edilerek görevine hazırlanmıştır (Gül, 2014). Kuzeni Yahya tarafından vaftiz edilmiş ve Kutsal Ruh'un şu ifadeleriyle kutsanmıştır: “Sen benim sevgili oğlumsun, senden hoşnudum” (Luk. 3: 21-22).

Luka İncili İsa'nın otuz yaşında görevine başladığını belirtmektedir. İsa'ya göre zaman dolmuş, Tanrı'nın egemenliği yaklaşmış ve artık tövbe edip müjdeye inanmanın vakti gelmiştir (Mar. 1: 15). Gerçekleştirdiği mucizeler de bu dönemde yaşanmıştır. İsa, Simun ile Andreas'ı ilk iki öğrencisi olarak seçmiştir. Ardından Yakup ve Yuhanna kardeşleri de kendi hakikat yolculuğuna dâhil etmiştir (Mat. 4: 18-22; Cömert, 2014: 158).

İsa'nın yaşadığı dönemde göstermiş olduğu mucizeler sekiz başlık altında özetlenebilir:

- **Hastalar Üzerindeki Mucizeler:** İsa'nın en bilinen mucizelerinden bir tanesi hastalar ve hastalıklar üzerindeki şifacı etkisidir (Mat. 4: 23-25; Mar. 1: 21-38; Luk. 4: 38-44). Cüzamlı, felçli, sakat, ölümle mücadele eden, kör, sağır ve daha birçok hastayı mucizevi dokunuşlarıyla eski sağlığına geri kavuşturmuştur.
- **Şabat Günü:** Yahudi geleneğinde çeşitli uygulama, ritüeller, inançlar, yasaklar, kurallar içerisinde geçirilen ve Tanrı'nın evreni yaratmasıyla ilişkilendirilen gün Şabat olarak kabul edilmektedir (Ağkuş ve Altuncu, 2017: 2275). Şabat en temelde haftanın altı günü çalışma, bir günü dinlenme ve ibadet etme prensibine dayanmaktadır (Bacchiocchi, 1977: 15). Cuma akşam vakitleri ile birlikte başlamakta ve cumartesi gecesi sona ermektedir. İsa'nın bir Şabat günü havrada birçok kişinin önünde eli sakat olan bir hastayı iyileştirdiğine inanılmaktadır (Mar. 3: 2-5; Luk. 6: 6-11).
- **Ölüler Üzerindeki Mucizeler:** İsa'nın yine en bilinen mucizlerinden bir tanesi ölüleri tekrar hayata döndürmesidir. Nain adlı kasabada cenazesi kaldırılan bir erkek çocuğuna, “Delikanlı, kalk!” (Luk. 7: 14-15) şeklinde seslenmiş ve ölü olan bu çocuk mucizevi şekilde oturup konuşmaya başlamıştır. Diğer bir hikâye Yair adındaki adamın kızı için anlatılmaktadır. On iki yaşındaki bir kız çocuğunun öldüğü düşünülmektedir. İsa bu esnada “kızım, kalk!” (Luk. 8: 40-56) diyerek çocuğa seslenmiş ve ruhu yeniden bedene

döndürdüğüne inanılmıştır (Luk. 8: 40-56). İsa Beytanya yolculuğu sırasında bir mucize daha gerçekleştirmiştir. Lazar adındaki bir adamın dört gündür ölü olduğu düşünülmektedir. Lazar'ın kardeşleri Meryem ve Marta İsa'nın Beytanya'ya geldiğini duymuşlar ve Lazar'ın durumunu İsa'ya anlatmışlardır (Yuh. 11: 17-20). İsa kız kardeşlere Tanrı'ya iman eden kişilerin ölmeyeceği ve ölseler dahi tekrar dirilecekleri yönünde telkinlerde bulunmuştur (Yuh. 11: 25-26). İsa gökyüzüne bakarak, “baba beni işittiğini biliyorum ve sana şükrediyorum. Beni senin gönderdiğine inanmaları ve sana iman etmeleri için bunları söylüyorum. Lazar, dışarı çık!” (Yuh. 42-43) diyerek seslenmiş ve Lazarı mezarından çıkarmıştır (Yuh. 11: 44-45).

- **Yiyecek-İçecek ile İlgili Mucizeler:** Yuhanna İncili'ne göre İsa'nın ilk mucizesi Kana köyünde gerçekleşen bir düğünde yaşanmıştır. Kana köyündeki düğüne İsa öğrencileri ile birlikte katılır. Düğünde şaraplar biter ve Meryem durumu İsa'ya ivedilikle bildirir. İsa etrafta her biri seksenle yüz yirmi litre alan altı taş küpünü su ile doldurmalarını sonrasında da şölen başkanına götürmelerini emreder (Yuh. 2: 2-9). Şölen başkanına içi su dolu olarak giden küpler birden şaraba dönüşür (Yuh. 2: 10). Yiyecek-içecek ilgili bir diğer mucize Celile Gölü kıyısındaki dağda gerçekleşmektedir. İsa, öğrencileri ve halkı ile birlikteyken yiyecek yedi ekmek ve birkaç küçük balıkları kalmıştır (Mat. 15: 34). Herkesi sofraya toplar ve yedi ekmek ile balığı paylaşır. Kadın, erkek ve çocuktan oluşan yaklaşık dört bin kişi yedi ekmek ve birkaç balık ile doyar (Mat. 15: 35-38; Mar. 8: 1-10). Luka İncili ekmek sayısının beş, halkın da beş bin kişiden oluştuğunu ifade etmektedir (Luk. 9: 10-17). İsa'nın ilk öğrencilerini seçtiği esnada bir mucize daha gerçekleşmiştir. Simun ve Andreas kardeşleri gören İsa, Simun'un kayığına atlamış ve ileriye doğru açılarak ağını denize atmasını buyurmuştur (Luk. 5: 3). Bütün gece balık avlamak için mücadele eden Simun, ağını attığı anda çok sayıda balık tutmuştur (Luk. 5: 5-6).
- **Paranormal (Levitasyon) Mucizeler:** İsa'nın öğrencileri tekne ile Kefarnahum'a doğru yol aldıkları esnada göl hiddetli bir rüzgâr ile dalgalanmaya başlar (Yuh. 6: 16-18). Öğrenciler 5 km boyunca kürek çekerler ve İsa'nın su üstünde yürüyerek kendilerine yaklaştığını görürler (Yuh. 6: 19). İsa'yı su üzerinde gören öğrenciler korkuya kapılır ve içlerinden Petrus “ya Rab! Eğer sen isen buyruk ver sana doğru geleyim” (Mat. 14: 28) diyerek İsa'nın kendisini kanıtlamasını ister. İsa gel buyruğu üzerine Petrus tekneden iner suyun üzerinde yürüyerek İsa'nın yanına ulaşır (Mat. 14: 29).
- **Günahlar Üzerindeki Mucizeler:** Ferisi mezhebine bağlı bir kişi İsa'yı evine yemeğe davet eder. İsa'nın orada olduğunu işiten günahkâr bir kadın güzel kokulu bir yağ alır ve İsa'nın yanına gider. İsa'nın ayaklarına kapanır, ağlamaya başlar ve elindeki yağı İsa'nın

ayaklarına sürer. Evin sahibi “bu adam peygamber olsaydı kendisine dokunan kadının günahkâr olduğunu anlardı” (Luk. 7: 39) diyerek İsa’ya inanmadığını dile getirir. İsa ise şu ifadeleriyle karşılık verir: “ben senin evine geldim bana su vermedin lâkin bu kadın geldiğimden beri ayaklarımı öpüyor ve yağ sürüyor. Sana şunu söylemeliyim ki kendisinin günahları bağışlanmıştır” (Luk. 7: 44-47).

- **Doğaüstü Mucizeler:** İsa öğrencilerinin de içinde bulunduğu bir tekneye biner. Bu sırada şiddetli bir fırtına kopar ve herkesin öleceği düşünülür (Mar. 4: 37-38). İsa bir anda rüzgârın şiddetini dindirir ve gölü sakinleştirir (Mar. 4: 39). Öğrencilerini de ölümden kurtarır. İsa doğaüstü mucizlerinden bir tanesini de incir ağacı üzerinde göstermiştir. Meyvesi olmayan incir ağacını “sende sonsuza dek meyve yetişmesin” (Mat. 21: 18-19; Mar. 11: 14) diyerek kuruttuğuna inanılmaktadır.
- **Kehanetler:** İsa Fısıh Bayramlarının birinde Yerusâlim’e gider ve tapınağın avlusunun ticaret yerine döndüğünü görür. Yahudiler’e ticaret yerine dönen tapınağın yıkıldığı takdirde yerine üç gün içinde yeniden bir tapınak inşa edileceğini duyurur (Yuh. 2: 19). Ancak Yahudi halkı kırk altı yılda yapılan bir mabedin üç gün içinde yeniden inşa edilebileceğine inanmamaktadır (Yuh. 2: 20). İsa bedenini ve ölümünün üçüncü gününde yeniden dirileceğini hatırlatarak Kutsal Yazıya iman etmenin alegorik bir mesajını vermiştir (Yuh. 2: 21-22). İsa’nın insanların ne düşündüğünü ve ne hissettiğini kişinin kendisinden daha iyi bildiğine inanılmaktadır (Yuh. 2: 25). İsa, Kudüs’teki tapınak için öğrencilerine “bütün bunları görüyor musunuz? Burada taş üstünde taş kalmayacak, hepsi yıkılacak” (Mat. 24: 2) şeklinde bir kehanatte bulunmuştur. Yaklaşık kırk yıl sonra İmparator Titus döneminde Romalılar Kudüs’ü kuşatmışlar ve İsa’nın belirttiği gibi taş üstünde taş bırakmamışlardır (Değirmecioğlu, 2014: 71).

1.2.5. İsa’nın Çile Dönemi

İsa’nın Yerusâlim’e girmesinden çarmıha gerilip gömülmesine kadar geçen süredeki olaylar “İsa’nın Çilesi” ya da “İsa’nın Çektikleri” olarak adlandırılmaktadır. Bu bölümde Yerusâlim’e Girişi, Son Akşam Yemeği, Tutuklanması, Yargılanması, Çarmıha Gerilmesi ve Göğe Yükselişi Matta, Markos, Luka ve Yuhanna’dan edinilen bilgilerle açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.5.1. Yerusâlim’e Giriş

Matta ve Markos’a göre İsa, Yerusâlim’e vardığında ilk olarak tapınağı ziyaret etmiştir. Mabedin ticaret merkezi haline dönüştüğünü görmüş ve orada bulunan herkesi

tapınaktan kapı dışarı etmiştir (Mat. 21: 12-13; Mar. 11: 15-18). Akşam vaktinin gelmesi ile birlikte öğrencilerini de alarak Beytanya'ya geçmiştir (Mat. 21: 17; Mar. 11: 19).

1.2.5.2. Son Akşam Yemeği

Fısıh Bayramı'nın birinci gününde İsa ve öğrencileri son akşam yemeği için bir araya gelirler. Yemeğin yenildiği esnada İsa sonunun yaklaştığını şu ifadeleriyle belirtir: “size doğrusunu söyleyeyim aranızdan biri bana ihanet edecek ve bu kişi elindeki ekmeği benimle birlikte sahana banandır” (Mat. 26: 21-23). İsa'nın sözleri üzerine telaşa kapılan öğrencilerden bir tanesi “o kişi ben miyim?” diye sorar, İsa da “kendi ağzınla söyledin” diyerek kendisine ihanet edecek kişinin Yahuda İskariot olduğunu açıklar (Mat. 26: 25). Önce eline ekmeğini alır, ikiye bölerek öğrencilerine dağıtır ardından önündeki kâseyi alır ve tutuklanmadan önceki son cümlelerini şu şekilde dile getirir: “Alın, yiyin bu benim bedenimdir beni anmak için böyle yapın, bu kâse de sizin uğrunuza akıttığım kanımla gerçekleşen yeni antlaşmadır” (Mat. 26: 27; Mat. 26: 28; Luk. 22: 19; Luk. 22: 20).

İsa'nın havarileriyle bir araya geldiği son akşam yemeğinden önce, Yahuda İskariot'un tapınak komutanları ve Yahudi baş kâhini ile anlaşma yaptığı, bir miktar para karşılığında İsa'ya ihanet etmeye razı olduğu ifade edilmektedir (Luk. 22: 3-5). İsa'ya olan ihanetinden dolayı Yahuda İskariot hain insanın prototipi olarak kabul edilmektedir (Ryan, 2019: 223). On iki havariden biri olmasına karşılık İsa onu iblis olarak nitelendirmiştir (Yuh. 6: 70). İhanetinden duyduğu pişmanlık için kendini asarak intihar ettiği düşünülmektedir (Ryan, 2019).

1.2.5.3. İsa'nın Tutuklanması

İsa tutuklanmadan önce öğrencileri ile birlikte Zeytin Dağı'na çıkar. O gece hepsinin kendisinden dolayı sendeleyip düşeceğini bildirir (Mat. 26: 31). Petrus buna karşılık, “herkes sendeleyip düşse bile ben asla düşmem” (Mat. 26: 33) diyerek İsa'ya olan bağlılığını dile getirir. İsa, Petrus'a “bu gece horoz ötmeden beni üç kez inkâr edeceksin” demiş ve tam da söylediği gibi Petrus İsa'yı üç kere inkâr etmiştir (Mat. 26: 34; Mat. 26: 69-75; Luk. 22: 34). Gestemani'de öğrencileri ile birlikte geceyi geçiren İsa, Petrus ve Zebedi'nin iki oğluna uyumamalarını emreder (Mat. 26: 38). Duasını bitirip öğrencilerinin yanına döner ancak herkes uyuyor vaziyettir. “Hala uyuyor ve dinleniyorlar, saat yaklaştı insanoğlu günahların ele veriliyor, kalkın gidelim” (Mat. 26: 45) diyerek sonunun geldiğini bildirir. Bu esnada Yahuda İskariot, baş kâhinler ve kılıç sopa kuşanmış kalabalık halk, İsa'nın bulunduğu yere ulaşırlar (Mat. 26: 47; Luk. 22: 47-48). İskariot, “kimi öpersem İsa O'dur, onu tutuklayın” der

İsa'ya doğru yönelir ve onu öper (Mat. 26: 48-49). İsa'nın İskariot'a son sözü "insanoğluna bir öpücükle mi ihanet ediyorsun" (Luk. 22: 47-48) şeklinde olmuş ve tutuklanarak baş kâhinin huzuruna çıkarılmıştır.

1.2.5.4. İsa'nın Yargılanışı

İsa'nın ölüm cezasına çarptırılması için yalancı şahitler, iftiralar, yaptığı eylemler ve söylediği sözler bağlamından koparak farklılaştırılmıştır. "Tanrı'nın oğlu Mesih sen misin?" sorusuna "söylediğin gibidir" yanıtını vermesi Tanrı'ya yapılan bir hakaret olarak algılanmış ve artık ölümden kaçışının mümkün olmadığı belirtilmiştir (Mat. 26: 63-66; Mar. 14: 61-64; Luk. 22: 70-71).

Roma Devleti sınırlarının genişlemesiyle birlikte *provincia* denilen eyaletlere bölünmüştür. Bu eyâletlerin başına da umumi valiler (*proconsul*) atanmıştır. Umumi valiler eyaletin başında hâkimlik vazifesi üstlenmiş ve bazı durumlarda mahkemelere başkanlık yapmışlardır (Demircioğlu, 1967: 444-445). İmparatorluğun gücünün artması ve toprakların genişlemesiyle Roma İmparatorluğu mutlak monarşi sistemine geçiş yapmıştır (Demircioğlu, 1967). Mutlak monarşi ile cumhuriyet dönemi sona ermiş ve eyaletler imparatorun seçtiği memurlara bırakılmıştır (Demircioğlu, 1967). İsa'nın yargılanma süreci bu sistem içinde gerçekleşmiştir. Pontius Pilatus Roma'ya bağlı Iudea Eyaleti'nin maliye memuru olarak bilinmektedir. Ancak bölgeyi Tiberius'un adına *procurator* olarak idare etmiştir (Demircioğlu, 1967). Şehrin güvenliği ve düzeni de Yahudi baş kâhini ile yüksek kurulun sorumluluğuna bırakılmıştır (Aydın, 2004: 66). Yahudilerin işledikleri suçların yargı ve ceza işlemlerinden baş kâhin ve kurul yetkilendirilmiş ancak ölüm cezası verme yetkileri tanınmamıştır (Aydın, 2004). Ölüm kararı verme yetkisi yalnızca eyaletin valisinde olduğu için kurul üyeleri İsa'yı alıp Pontius Pilatus'a götürmüşlerdir (Mat. 27: 11; Luk. 23: 1; Yuh. 18: 28). Günlerden Fısıh yemeği günüdür, dinsel kuralları bozmamak adına valinin konağına girmemişler, Pilatus'un dışarıya çıkmasını beklemişlerdir (Yuh. 18: 28). Yemeğin ardından Pilatus dışarı çıkmış ve İsa'nın yargılanışı başlamıştır.

Pilatus öncelikle İsa'nın hangi gerekçelerle suçladığını sorar (Yuh. 18: 29). Kurul üyeleri İsa'nın Yahudi halkını yoldan çıkardığını, Caesar'a ödenen vergilere karşı çıktığını ve kendisini Tanrı'nın oğlu olarak ilan belirtirler (Yuh. Luk. 23: 1-2; Mar. 15: 4-5). Pilatus İsa'yı bu argümanlara karşı suçlu bulmaz ve "O'nu alın kendi yasalarınıza göre yargılayın" (Yuh. 18: 30) diyerek yetkiyi kurul üyelerine bırakır. İsa'nın ölmesi konusunda ısrarcı olan Yahudi halkı bu karara karşı çıkar ve "bizim ölüm emri verme yetkimiz yok" (Yuh. 18: 31) şeklinde yanıt verirler. Pilatus, İsa'nın Celileli olduğunu bu nedenle bölgenin kralı Hirodes'e

götürülmesi gerektiğini bildirir (Luk. 23: 7). Hirodes'in huzuruna da çıkan İsa suçlu bulunmaz ve Pilatus'a geri gönderilir (Luk. 23: 15). Her Fısıh Bayramı'nda gelenek olarak mâhkumlardan bir kişinin özgürlüğüne kavuştuğu bilinmektedir (Mar. 15: 6; Yuh. 18: 39). Pilatus bunun üzerine Yahudilere, "Yahudilerin Kralı'nı mı salayım yoksa haydut Barabba'yı mı?" diye sorar, halk Barabba'nın özgür bırakılmasını ister (Yuh. 18: 39-40). Barabba serbest bırakılır ancak Pilatus, İsa'nın ölümü için sunulan gerekçelerin yetersiz olduğunu belirterek onun kamçılanacağını sonrasında da serbest bırakılacağı bildirir (Luk. 23: 16-17). Halkın İsa'nın yok olması konusundaki net ve sert tutumuna direnemeyen Pilatus, İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesine karar verir (Luk. 23: 18-24).

1.2.5.5. Çarmıha Gerilmesi (Staurosis) ve Gömülmesi

Çarmıh (çehâr mih) Farsça kökenli bir kelime olup "dört çivi" anlamına gelmektedir (Tümer, 1993: 230). Yatay ve dikey olmak üzere iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki ahşap forma verilen isimdir ve Roma Dönemi'nde en sık kullanılan ceza şekillerinden biri olduğu bilinmektedir. Çarmıh'ta öncelikle iki el yana açılır ardından eller ve ayaklar çivilenir en son haç formundaki tahtaya gerilir (Tümer, 1993).

İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesi Vali Pilatus'un evine götürülmesi ile başlamaktadır. Valinin askerleri İsa'yı Pilatus'a götürürler ve üzerine kırmızı kaftan giydirip dikenden bir taç takarlar (Mat. 27: 27-30). Yahudilerin kralının haline bakın diyerek İsa'ya karşı alayacı tavırlar sergilerler. Sonrasında kaftanını çıkartıp kendi kıyafetlerini giydirip Golgota (Kafatası) olarak bilinen tepeye çıkarırlar (Mat. 27: 33-34). Matta, Markos ve Luka İncilleri'nde İsa'nın çarmıhını Simun adında bir adamın taşıdığını ifade edilmektedir (Mat. 27: 32; Mar. 15: 21; Luk. 23: 26). Yuhanna İncili'nde ise çarmıhı İsa'nın kendisinin taşıdığı belirtilmektedir (Yuh. 19: 17). Golgota Tepesi'ne vardıklarında İsa askerler tarafından çarmıha gerilir (Mat. 27: 41-42; Luk. 23: 35). İsa'nın çarmıha gerilmesi cuma günü gerçekleşmiş ve öğle vakti on ikiden üçe kadar tüm ülkenin üzerine bir karanlık çökmüştür (Mat. 27: 45-62; Mar. 15: 33-45; Luk. 23: 44-54; Yuh. 19: 31). "Baba ruhu ellerine bırakıyorum" diyerek Tanrı'ya seslenmiş ve son nefesini vermiştir (Luk. 23: 44-46). İsa'nın çarmıhının yanında annesi Meryem, Klopas'ın karısı Meryem ve Mecdelli Meryem'in bulunduğu belirtilmektedir (Yuh. 19: 25). Akşam vakitlerinde Aramatyalı Yusuf, Pilatus'tan İsa'nın cesedini ister, onu keten bir beze sarıp kendi yaptırdığı mezara gömer, üzerine de bir taş koyar (Mat. 27: 59-60). Yusuf'un İsa'nın cesedini gömdüğü gün hazırlık gününe denk gelmiştir ve Şabat için hazırlıklar yapılmaktadır. Hazırlık gününden sonraki gün kâhinler ve Ferisiler toplanarak Pilatus'un yanına giderler ve İsa'nın "öldükten üç gün sonra dirileceğim"

(Mat. 27: 62-63) sözlerini hatırlatırlar. Bu nedenle Pilatus'tan mezarın üç gün boyunca korunması talep edilir. Pilatus askerlerini gönderir, mezar mühürlenir ve güvenlik altına alınır (Mat. 27: 65-66).

1.2.5.6. İsa'nın Dirilişi (Anastasis)

Şabat Günü'nü izleyen haftanın ilk günü güneş doğmadan hemen önce Mecdelli Meryem ile Klopas'ın annesi Meryem İsa'nın mezarını görmek için yola koyulurlar (Mat. 28: 1). Markos İncili yanlarında Salome'nin olduğunu da belirtmektedir (Mar. 16: 1). Yuhanna İnciline göre mezarı görmeye sadece Mecdelli Meryem gitmiştir (Yuh. 20: 1). Luka İncili ise herhangi bir isimden söz etmemektedir. Yalnızca kadınların Celileli olduklarını ve yanlarında bir de baharat karışımının olduğunu ifade eder (Luk. 24: 1). İsa'nın mezarına vardıklarında Yusuf'un koyduğu taşı yuvarlanmış bir şekilde bulurlar. Matta İncili taşı Rabbin meleğinin büyük bir depremle gökten inip taşı yuvarladığını belirtmektedir (Mat. 27: 2). Kadınlar mezara açıp baktıklarında İsa'nın yerinde beyaz kaftanlı başka bir adamın oturduğunu görürler (Mar. 16: 5). Luka İncili mezarda iki kişinin olduğundan, Yuhanna İncili de oturanların insan değil iki melek olduğundan söz etmektedir (Luk. 24: 5; Yuh. 20: 12). Rabbin meleği mezarının başına gelerek İsa'nın dirildiğini ve onu görmek için Celile'ye gitmeleri gerektiğini söyler (Mat. 28: 5-7). Meleğin sözleri üzerine kadınlar büyük bir sevicele mezardan çıkmış ve İsa'nın öğrencilerine haber vermeye gitmişlerdir (Mat. 26: 8). Bu esnada İsa'nın kadınlara ansızın görüldüğü ve "korkmayın" (Mat. 26: 10) diyerek seslendiği belirtilmektedir. Markos ve Yuhanna İncilleri'ne göre İsa pazar günü ilk olarak Mecdelli Meryem'e görünmüştür (Mar. 16: 9). Ardından sırayla tüm öğrencilerine görünerek şu ifadelerle seslenmiştir: "esenlik sizlerle olsun, baba beni gönderdi ben de sizi gönderiyorum" (Yuh. 20: 20-23).

1.2.5.7. İsa'nın Göğe Yükselişi (Analepsis)

İsa dirilip öğrencilerine göründükten sonra öğrencileri ile birlikte Beytanya'ya gittikleri düşünülmektedir (Luk. 24: 50). Beytanya'ya vardıklarında ellerini yukarıya doğru açarak öğrencilerini kutsadığına ve yanlarından ayrılarak göğe yükseldiğine inanılmaktadır (Luk. 24: 51). İsa'nın göğe yükseldiği görenlerin de büyük bir kıvançla Yeruslaim'e geri döndükleri ifade edilmektedir (Luk. 24: 52).

1.3. Havariler ve Paulus Dönemi (İ.S. 33-67)

Çarmih hadisesinden Paulus ve Petrus'un ölümüne kadar yaşanan bütün gelişmeler "Havariler ve Paulus Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Gündüz (2020), tarihsel süreçte iki ayrı İsa figüründen söz etmektedir. Havariler ve Paulus Dönemi'ne kadar geçen sürede İsa; Filistin'de doğan, Yahudi toplumu içinde yaşayan ve yaşadığı dönemde insanları sapkınlıklarından kurtarmaya çalışan bir figür olarak değerlendirilmiştir. Bu İsa'nın ilk figürü olarak kabul edilmekte "tarihsel İsa veya tarihin İsa'sı" olarak tanımlanmaktadır (Gündüz, 2020: 20). 2) Teslisin üç unsurundan ikincisi olan Tanrı oğlu Mesih'tir (Gündüz, 2020). Şam vizyonundan sonra bahsi geçen İsa'nın Tanrı oğlu Mesih olduğu düşünülmektedir (Gündüz, 2020: 20-22). Aziz Paulus kendisine görünen İsa'nın Tanrı oğlu Mesih olduğunu şu ifadeleriyle belirtmektedir: "Eğer kendimizde değilsek bu Tanrı içindir, bizi zorlayan Mesih'in sevgisidir, Mesih herkes için öldü, yaşayanlar kendileri için ölüp dirilen Mesih için yaşasınlar" (Ko. 5: 13-15).

Yaşamı boyunca, göğe yükseldiği esnada ve sonrasında İsa'nın kendisine iman eden birçok öğrencisi olmuştur. O gelecekteki sıkıntılar için öğrencilerini ikaz etmiş; zeki, dirayetli ve mücadeleci olmaları konusunda sürekli öğütler vermiştir. Dirilişinin ardından öğrencilerine tekrar görünmüş, kendisinden sonraki süreçte yapılması gerekenleri şu sözleriyle ifade etmiştir: "Gökte ve yerde bütün yetki benimdir, gidin bütün ulusları öğrencilerim gibi yetiştirin; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin, size buyurduğum gibi her şeyi onlara da öğretin" (Mat. 28: 16-20). İsa'nın Hristiyanlığın henüz tanınmadığı dönemdeki öğütlerinde, buyruklarında ve telkinlerinde öğrencilerine büyük misyonlar yüklediği görülmektedir. Özellikle Şam Vizyonu'ndan sonra İsa'nın öğrencilerine katılan Aziz Paulus İsa'nın misyonunu en güçlü şekilde temsil eden karakterlerden biri olmuştur. Havari Paulus'un hakikat yolculuğuna katılması ve Hristiyanlığı Yahudi sınırlarından çok öteye taşıması kilise tarihinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu bölümde, çarmih hadisesinden sonra yaşanan gelişmeler Elçiler'in İşleri kitabı temel alınarak "Paulus Dönemi Öncesi (Havariler Dönemi)" ve "Paulus Dönemi" olarak iki kısımda incelenmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Paulus Dönemi Öncesi (Havariler Dönemi)

İsa tebliğ görevine başladığı zamanlarda Tanrı sözünü duyurmak için yanında olacak on iki kişi seçmiştir. On ikiler olarak da adlandırılan öğrencilerin isimleri sırasıyla: Petrus (Simun), Beni-Regeş (Yakup ve Yuhanna), Andreas, Philipus, Bartalmay, Matta, Tomas, Alfay oğlu Yakup, Taday, Yurtsever Simun ve Yahuda İskariot'tur (Mar. 3: 14-19). İsa ölüm acısını çekip dirildikten sonra kırk gün boyunca öğrencilerine (Yahuda İskariot hariç) görünüp

Tanrının egemenliği hakkında öğütler vermiştir (Elç. 1: 1-4). Haftanın ilk günü, öğrencilerinin yanına gelmiş, ellerini ve bağrını göstererek Kutsal Ruhu üzerlerine almalarını buyurmuştur (Yuh. 20: 19-20). Kendisinin dirildiğine inanmayan Tomas'a da görünerek şu sözleriyle "ellerime bak, elini uzat ve bağrıma koy. İmansız olma Tomas imanlı ol" (Yuh. 20: 27) onu imandan şaşması için uyarmıştır. Bu hadiselerden sonra İsa; Petrus, Tomas, Kana köyünden Natanel, Zebedi'nin iki oğlu ve iki kişinin daha toplandığı Taberiye Gölü'nün kenarına gelerek öğrencilerini Petrus'a emanet ettiğini açıklamıştır (Yuh. 21: 15-18). Öğrencilerine Yerusolımden ayrılmamalarını, Kutsal Ruh ile vaftiz olacaklarını ve Kutsal Ruh'tan aldıkları güçle Yerusolım'de, bütün Yahudiye ve Samiriye'de, dünyanın dört bir yanında olacaklarını bildirmiştir (Luk. 24: 46-47; Elç. 1: 7-9).

Yerusolım'e dönen Petrus, İskariot'un yerine görev yapacak birinin seçilmesi gerektiğini belirten bir konuşma yapmıştır (Elç. 1: 15-16). Petrus'un bu konuşması Paulus öncesi dönemde havarilerin yaptığı ilk önemli faaliyetlerden biri olmuştur. Yusuf ile Mattiya arasında kura çekilmiş ve Mattiya on ikilere dâhil olmuştur (Elç. 1: 26). Mattiya'nın on ikilere katılmasının ardından Pentekoste günü gelmiş ve İsa'ya iman edenlerin hepsi bir arada toplanmıştır (Elç. 2: 1). Bu sırada Kutsal Ruh gökten güçlü bir ses ve esinti ile üzerlerine inmiş, evde bulunan herkesi kendisi gücü ile doldurmuştur (Elç. 2: 2-4). Kutsal Ruh onları farklı dillerde konuşturmaya başlamış, Yerusolım'de bulunan Yahudiler yankıların duyulması üzerine toplanmaya başlamıştır (Elç. 2: 5). Orada bulunan herkes kendi dilinin konuşulduğunu duyunca, "nasıl oluyor da hepimiz kendi dilimizi duyuyoruz?" (Elç. 2: 7-8) diyerek şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir. Parthlar, Medler, Elamlılar, Mezopotamya'dan insanlar, Kappadokia, Pontus ve Asia kentleri, Phrygia ve Pamphylia, Mısır ve Libya'nın Kyrene şehrine yakın yerdeki halkların hepsi kendi dillerini işitmiştir (Elç. 2: 9-11). Bu şaşkınlığın üzerine Petrus yanına on birleri de alarak öne çıkmış ve işittikleri seslerin sarhoşlukla bir alakasının olmadığını bu hadisenin gerçekleşeceğini bildiklerini anlatmıştır (Elç. 2: 16-17). Tanrı'nın İsa'yı ölümden dirilttiğinin bizzat şahidi olduklarını İsa'nın hem Rab hem Mesih olduğunu bildirmiştir (Elç. 2: 32-36). Günahlarından arınmaları için tövbe etmelerini bu sayede Kutsal Ruh'un onları da mükâfatlandıracağını ve bu iflah olmaz kuşaktan kendilerini korumaları gerektiğini belirtmiştir. Petrus'un sözünü dinleyenler vaftiz olmuş, yaklaşık üç bin kişi topluluğa katılmış ve bu kişiler kendilerini duaya adanmıştır (Elç. 2: 41-42). Petrus'un konuşmalarının halk üzerinde derin bir etki yaratmış olması muhtemeldir ki söylediklerine iman edenler birlik olmuş dünyevi isteklerden uzaklaşmış, yardıma muhtaç kişilere destek olmuşlardır (Elç. 2: 44-45). Tapınakta her gün toplanıp birlikte yemek yiyip dua edenlere her gün yeni bir kişi katılmış ve İsa'nın takipçilerinin sayısı giderek artmaya

başlamıştır (Elç. 2: 46-47). Öğrencilerin halk arasında mucizeler göstermesi saygı ile karşılanmış topluluğa katılan kişi sayısı daha da çoğalmaya başlamıştır (Elç. 5. 12-14). Özellikle Yahudiye ve Samiriye Bölgesi'nde öğrencilerin Mesih'i tanıtmaya çalışmaları sonuç vermiş ve kentte yaşayanları da kendi aralarına almışlardır (Elç. 5: 16; Elç. 8: 4-8).

Elçilerin İşleri kitabındaki bilgiler doğrultusunda, Petrus'un Paulus öncesi dönemde oldukça etkili bir karakter olduğu görülmektedir. Ölümüne dek geçen sürede Lidda, Şaron ve Yufa kentlerine kadar ulaşmıştır (Erbaş, 2021: 23). Verdiği mesajlar ve gerçekleştirdiği mucizelerden dolayı baş kâhin ve Sadukiler tarafından tutuklanmış ve diğer elçilerle birlikte hapse atılmıştır (Elç. 5: 15-18). Rabbin meleği sayesinde hapisten kurtulmuşlar Mesih'in öğretilerini yaymaya devam etmişlerdir (Elç. 5: 19-20). Bu süreçte öğrencilerin mucizevi özellikler göstermesi Yahudi baş kâhinini ve yüksek kurul üyelerini endişelendirmiştir. Öğrencileri yakalayıp yok etmek isteseler de halkın tepkisinden çekinip vazgeçmişlerdir (Elç. 5: 25-35). Ferisi mezhebinden Gamaliel adlı bir adamın şu ifadeleri öğrencilerin başarıya adım adım yakalaştıklarını açıkça belirtmektedir: “Bu adamlarla uğraşmayın, onları rahat bırakın! Öğreti teşebbüsleri insan işiyse yok olup gidecektir ama eğer Tanrı işiyse bu adamları yok edemezsiniz” (Elç. 5: 35-39). Gamaliel'in konuşmaları kurul üyelerince haklı bulunmuş ve öğrenciler kaldıkları yerden öğretilerine devam etmiştir (Elç. 5: 41-42). Aralarına Stephanos, Philipos, Prohoros, Nikanor, Timon, Parmenas ve Antiokheialı Nikalos adında yedi kişi daha katılmış ve mesajları her yerde yayılmaya başlamıştır (Elç. 6: 1-7).

Öğrencilerin tek bir amaç uğruna birleşmeleri ve Stephanos'un çalışmaları, Azatlılar Havrası'ndan bazı üyeleri, Kyrene'den, İskenderiye'den, Kilikya'dan ve Asia ilinden⁶ bazı kişileri rahatsız etmiştir (Elç. 6: 8-9). Öğrenciler Tıpkı İsa'ya yapılan suçlamalar gibi Musa'ya ve Tanrı'ya hakaret etmekle itham edilmiştir (Elç. 6: 11). İftiralar ve karalamalar sonuç vermiş Stephanos Yüksek Kurul'un karşısına çıkmıştır (Elç. 6: 12). Baş kâhin iddiaların doğruluğunu sorgulamış, Stephanos ise atası İbrahim'den başlayarak Yusuf'a, Yusuf'tan Musa'ya ve Süleyman'a kadar yaşanan olayları ibret alınası bir biçimde anlatmıştır. Kurul üyeleri tarafından Stephanos'un yaptığı konuşmaya tepki gösterilmiş ve Stephanos taşlanarak kentten kovulmuştur. Elçilerin İşlerinde Stephanos'un ölümünün Saul adındaki bir genç tarafından onaylandığını belirtilmektedir (Elç. 7: 59). Saul adındaki bu genç, Hristiyanlığın gelecek dönemdeki mimarı şeklinde anılacak olan Tarsuslu Aziz Paulus'tur. Paulus, Şam Vizyonundan önceki süreçte Kudüs'teki kiliseye⁷ karşı olan acımasız tavırları ile tanınmaktadır (Elç. 8: 1). Stephanos'un ölümünün ardından kiliseyi kırıp geçirdiği, ev ev

⁶ Asia İli: Anadolu'nun Ege Bölgesi Yeni Ahit'in Elçilerin İşleri kitabında “Asia İli” olarak adlandırılmaktadır (İncil, 2020: 395).

⁷ İnanlılar topluluğu (İncil, 2020: 639).

dolaşarak cinsiyet ayırmaksızın İsa'ya iman eden herkesi hapse attırdığı ifade edilmektedir (Elç. 8: 8).

Paulus öncesi dönemde mucizelerle, öğretilerle bir o kadar da kargaşalarla ve sıkıntılarla geçen bir süreç yaşanmıştır. Öğrenciler İsa'nın buyruğunu yerine getirmiş ve Rabbin öğretilerine sadık kalarak ölümü göze alırcasına çalışmaya devam etmişlerdir. Bir tarafta Roma yönetimi diğer tarafta Yahudi din adamları İsa'ya yapılan suçlamaların çok benzerlerini öğrencilere de yaşatmıştır. Tüm sıkıntılara rağmen bu dönemde Petrus başta olmak üzere öğrencilerin hepsi İsa'ya olan bağlılıklarını sebatla, kıvançla ve tertiple göstermiştir. Filistin dışı bölgelerde varlıklarını sürdürmeye devam etmişler, Antakya ve Şam gibi merkezlerde de İsa taraftarı topluluklar ortaya çıkmaya başlamıştır (Gündüz, 2020: 28). Bu toplulukların bir araya gelmesinde ve Hristiyanlığın oluşmasındaki en büyük pay şüphesiz Aziz Paulus'a aittir. Paulus'un Hristiyanlığa girişi, Helenistik İsa cemaatinin Mesih kavramı odağında gelişip yayılmasını sağlamış, kilise tarihinde âdeta dönüm noktası yaratmıştır (Gündüz, 2020: 30).

1.3.2. Paulus Dönemi

Hristiyanlığın başlangıcında iki figür dikkat çekmektedir, bunlar: İsa ve Paulus'tur (Maccoby, 1986: 3). Hristiyanlara göre İsa Hristiyanlığın kurucusudur çünkü yaşamı ve yaşadıklarıyla Hristiyanlığın öyküsünü başlatmıştır. Paulus ise İsa'nın misyonunu yorumlayan en önemli şahsiyet olarak değerlendirilmektedir (Maccoby, 1986). Hristiyanların sahip olduğu bu düşünceler araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmakta ve tarihsel kaynakların incelenmesinin gerekliliği savunulmaktadır. Paulus ile ilgili döneme ait detaylar Yeni Ahit'in Elçiler'in İşleri bölümünde ve Paulus'un kendi yazdığı mektuplarda yer almaktadır. Nitekim çalışmanın bu kısmında Elçilerin İşleri kitabı ve Paulus'un mektupları temel alınarak bir değerlendirme yapılacaktır.

İnsanlık tarihi boyunca çeşitli sayıda ve nitelikte birçok figür yetişmiştir. Kahramanlar, yol göstericiler, filozoflar, dini ekoller bunlardan sadece birkaçıdır. Tarihe mal olmuş bu figürler argümanları, yaşam tarzları ve düşünce yapıları ile güncelliklerini yitirmeden yaşamaya devam etmektedirler (Gündüz, 2004: 12). Hristiyanlık tarihi içerisinde önemini kaybetmeden yaşamaya devam eden şahsiyetlerden biri de gerçek adı Saul olan Aziz Paulus'tur. Bir kısım onu vizyonlar gören heretik olarak düşünmekte, diğer kısım ise devrimci bir theolog olarak atfetmektedir (Gündüz, 2004). Kendisini “İsrail soyundan Benyamin oymağından özbeöz İbrani” (Elç. 23: 6; Flp. 3: 5) olarak tanımlamaktadır. Yahudi yasalarına sıkı sıkıya bağlıdır ve Yahudiliğin Ferisi mezhebine mensuptur (Flp. 3: 5-6). Ailesi tarafından

Kutsal Yasa öğretmeni Gamaliel'den ders alması için erken yaşta Yerus alim'e gönderilmiştir (El . 22: 3). Yerus alim'de başarılı bir  ğrenci olarak yetişmiş, Yahudilerin en yüksek kurulunda oy verme yetkisine sahip olmuştur (Konutgan, 2019: 27). Yahudi yasasına ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Paulus, "kiliseye zulmeden biriydim, Yasa'ya dayanan doğruluk dersiniz kusursuzdum ama benim için kazanç olan her şeyi Mesih için yok saydım" (El . 22: 1-21; Flp. 3: 6-7) diyerek hayatının yönünü değiştiğini belirtmiştir. şam yolunda yaşadığı hadiseden sonra Mesih yanlısı ve İsa için çalışan biri haline d n şm ştir. "Vizyonlar gören heretik" olarak betimlenmesinin muhtemel sebebi şam vizyonu olarak da bilinen bu hadise ile ilişkilidir. Paulus'un şam vizyonu hadisesi aynı zamanda kilise tarihinin belirleyici bir noktası olarak kabul edilmektedir (Ulutürk, 2005: 36). Elçilerin İşlerinde bu hadise Saul'un İsa'nın  ğrencilerinin çalışmalarına karşılık baş k hine gitmesi ile başlamaktadır (El . 9: 1-2). Aziz Paulus Baş k hinden şam'daki havralara verilmek üzere mektup yazmasını ister, buradaki amacı İsa'ya inanan kim var kim yoksa tutuklayıp Yerus alim'e getirmektir (El . 9: 1-2). Yol alıp şam'a yaklaştığı esnada gökten gelen bir ışık etrafını aydınlatır, ışığın enerjisine dayanamayan Saul yere yıkılır (El. 9: 4). "Saul, Saul neden bana zulmediyorsun?" diyen bir ses işitir ve "Sen kimsin?" (El . 9: 5) şeklinde yanıt verir. Gökten gelen bu ışık İsa'nın kendisidir, ona kente girmesini ve orada yapması gereken her şeyi öğreneceğini söylemiştir (El . 9: 5). Bu konuşmanın ardından Saul'un yanında olanların şaşkınlıktan dillerinin tutulduğu ifade edilmektedir (El . 9: 7). Herkes İsa'nın sesini işitmiş ancak hiç kimse İsa'nın kendisini görememiştir (El . 9: 7). Elçilerin İşleri kitabında Saul'un gökten gelen ışığın etkisiyle gözlerinin görmediği ve üç gün boyunca bir şey yiyip i emediğinden söz edilmektedir (El . 9: 9).

şam'ın merkezinde İsa yanlısı bir  ğrenci vardır, bu kişi Hananya'dır (El . 9: 10). Hananya İsa'nın Yahudi toplumunun beklediği kurtarıcı olduğuna inan kişilerden biridir (Gündüz, 2020: 29). Antiochia'ya gelmesi ile birlikte bu düşüncesini temel alan çalışmalar gerçekleştirmiştir (Gündüz, 2020). İsa kendi yanında olan Hananya'ya görünmüş ve "Hananya kal, doğru sokak denilen yere git Yahuda'nın evinde Tarsuslu Saul adında biri dua ediyor" (El . 9: 11) diyerek onu Saul'a ulaşması konusunda yönlendirmiştir. Saul, Yerus alim'de zalimliği ve düşmanlığı ile tanınan biridir. Hananya onun adını duyunca şaşırır, Saul'un yaptıklarını ve hakkında duyduklarını İsa'ya aktarır. İsa ona, "Git Hananya, benim adımı diğer uluslara duyurması için Saul'u ben seçtim" (El . 9: 15-16) diyerek Saul'un hakikatini bildirir. Paulus'un kendisini, "anne rahmindeyken seçilmiş ve l tufla çağrılmış mesih elçisi" (Gal. 1: 15) olarak tanımlaması, İsa'nın bu sözlerinin bir izahı olarak düşünülebilir. Hananya buyruk  zerine Saul'u bulur, Rabbin Saul'u Kutsal Ruh ile

doldurması için kendisinin görevlendirildiğini söyler; buna karşılık Saul'un gözleri tekrar görmeye başlar (Elç. 9: 17-18). Mesih yolculuğuna katılan Saul vaftiz olur, Şam'da ve Yerus̱alim'de İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu duyurmaya başlar (Elç. 9: 20-29). İsa yaşadığı dönem boyunca Paulus'u hiç tanımamış, bu önemli iki figür birbirleriyle hiç karşılaşmamıştır. Paulus hiç tanımadığı İsa tarafından yetkilendirildiğini şu ifadeleriyle dile getirmiştir: "İsa Mesih ve onu ölümden diriltten Baba Tanrı aracılığıyla atanan elçi" (Gal. 1: 1). Şam'da ve Yerus̱alim'de yaptığı çalışmalar, Yahudilerle arasının bozulmasına ve arkasından gizlice ölüm planları yapılmasına neden olmuştur (Elç. 9: 29). Bu haberi alan öğrenciler Paulus'u önce Caesarea'ya ardından da Tarsus'a göndermiştir (Elç. 9: 30). Paulus'un bu yolculuğunu deniz yoluyla gerçekleştirdiği düşünülmektedir (Bruce, 1990: 244). Tarsus Paulus'un doğum yeridir dolayısıyla eskatolojik misyonunda ilk coğrafik hedef olarak Tarsus'u seçmiş olabileceği varsayılmaktadır (Riesner, 1997: 265).

1.3.3. Havarilerin Anadolu'ya Gelişi

Stephanos'un ölümü bölgede Yahudilerin baskılarını arttırmış bunun sonucunda İsa'nın öğrencileri birbirinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Fenike, Kıbrıs ve Antiochia'ya gelmişler; İsa ile ilgili müjdeleri anlatmışlar ve çok sayıda kişiyi kendi aralarına dahil etmişlerdir (Elç. 11: 19). Yerus̱alim'den dağılan imanlıların haberi kiliseye kadar ulaşmış bunun üzerine Barnabas Antiochia'ya gelmiştir (Elç. 11: 22). Barnabas'ın Antiochia'ya geldiğinde karşılaştığı ilk manzara çabalarının artık meyvelerini veriyor olduğudur (Elç. 11: 23-24). Antiochia'dan rotasını Tarsus'a çevirmiş oradan Paulus ile birlikte tekrar Antiochia'ya dönmüştür (Elç. 11: 25-26). Antiochia'da bir yıl boyunca büyük bir kitleye eğitim veren Barnabas ve Paulus gelecek dönemlerde Hristiyan olarak anılacak olan bu dinin tohumlarını Anadolu'da -bugünkü Antakya'da- atmıştır (Elç. 11: 25-26). Öğrencilerine burada "*Mesihçiler*" adını vermişler, bu terim de yine ilk kez Anadolu topraklarında kullanılmıştır (Elç. 11: 25-26).

Kanonik İnciller'de İsa ve öğrencileri için "Hristiyan" ifadesi kullanılmamaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere Yeni Ahit'in Elçilerin İşleri kitabında bu ifade "Mesihçiler", Petrus'un 1. Mektubunda ise "Mesih inanlısı" şeklinde geçmektedir (1Pe. 4: 16). Mesih kelimesinin Grekçe'deki karşılığı Khristos'dur (Aydın, 2015: 213). İbranice Mesih kelimesine karşılık gelen Khristos, Grekçe'de sürülecek, merhem olarak kullanılacak, ve merhem anlamına gelen bir kelime olarak kullanılmaktadır (Greek Word Study Tool, 2023). Erken dönem kaynaklarında İsa ve öğrencileri için Nasuran ya da Nazoran (Gündüz, 2004: 13), İslami kaynaklarda ise Nasranî, Mesîhî, İsevî isimleri kullanılmaktadır (Demirci, 1998).

Nazoran ifadesinin, İsa'nın yetiştiği kasaba olan Nasıra'ya mı yoksa “gizli şeyi bildiren, gerçek, hakikat” gibi anlamlara mı geldiği tartışmalıdır (Gündüz, 2004). Özetle İsa döneminde ve Paulus öncesi dönemde, İsa ve öğrencileri için Hristiyan ifadesi kullanılmamıştır. Elçilerin İşleri kitabına göre Hristiyan kelimesi ya da Mesih yanlısı ifadesi ilk kez Antakya'da kullanılmıştır. İsa'nın yolundan giden ilk öğrencilerle başlayan Hristiyanlık, ilk zamanlarında bir cemaat inancı olarak görülmüştür (Aydın, 2015: 215). Daha çok Yahudi örf ve adetlerini benimseyen ve bu kurallara uyan bir topluluk oldukları için bunlar Yahudi-Hristiyanlar (jewish-christian) olarak adlandırılmıştır (Aydın, 2015). Yahudi Hristiyanların Roma, Mısır ve Mezopotamya gibi yerlerde varlıklarını sürdürmüş olabilecekleri düşünülmektedir (Schoeps, 2019: 16). Yahudi kökenli olmayıp (gentile) yine de Hristiyanlığı kabul edenler ise putperest kökenli Hristiyanlar (pagano-christians) olarak adlandırılmaktadır (Harman, 2013). Hristiyan cemaatleri içinde Putperest kökenli Hristiyanların yolunu hazırlayan en önemli figür Aziz Paulus'tur (Schoeps, 2019). Bu hususta Antakya, Yahudi menşeli olmayan Hristiyanların ilk kilisesi ve Hristiyanlığın yayılmasındaki en önemli merkez olması sebebiyle de Anadolu'da Hristiyanlık tarihi açısından oldukça önemlidir (Harman, 2013).

1.4. Aziz Paulus'un Misyon Yolculukları

Paulus'un misyon yolculukları Anadolu Hristiyanlık tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Zira Yeni Ahit'te sözünü ettiği bu yolculuklardaki yerlerin büyük bir çoğunluğu Anadolu'da yer almaktadır. Paulus dini misyon özelliği taşıyan yolculuklarını üç ilke benimseyerek üç farklı rotada gerçekleştirmiştir. Paulus'un benimsediği üç temel ilke şu şekilde gibi özetlenmektedir (Renard, 2022: 86):

- İsa, Tanrı'nın oğlu ve İsrail peygamberleri tarafından duyurulan Mesih'tir.
- İsa, insanoğlunun günahlarının kefareti ödemiş ve cennetin kapılarını insanoğluna açmıştır.
- Musa'nın yasası feshedilmiş yerine İsa'nın yasası gelmiştir. Bir başka ifadeyle, Eski Ahit'e (Ahd-i Atik) karşılık Yeni Ahit (Ahd-i Cedid) yapılmıştır.

1.4.1. Paulus'un Birinci Misyon Yolculuğu (İ.S. 45/46-48)

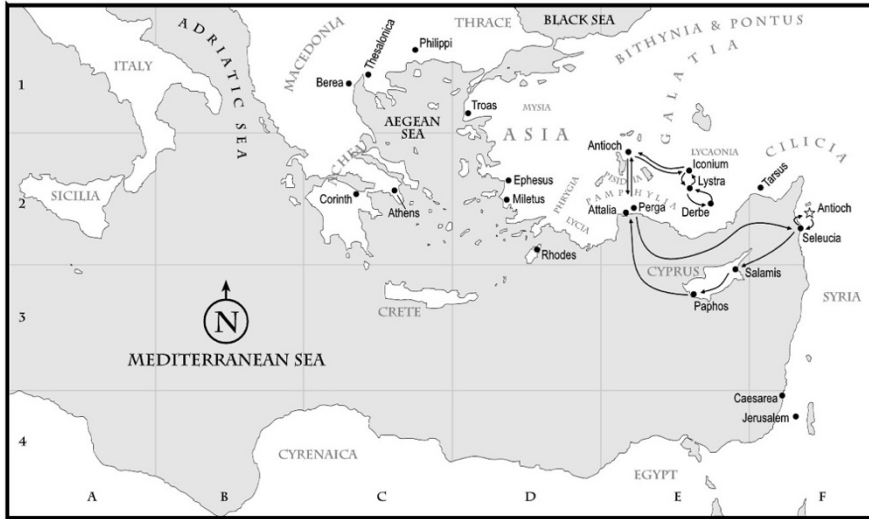
Paulus ile Barnabas'ın Antiochia'dayken Kutsal Ruh, “Barnabas ile Saul'u görev için bana ayırın” (Elç. 13: 2-3) şeklinde kendilerine seslenmiş ve Paulus ile Barnabas'ı aynı vazife için görevlendirmiştir. Kutsal Ruh'un buyruğu alan Paulus ile Barnabas ilk yolculuklarına

başlamıştır. Birinci Misyon Yolculuğunda ziyaret ettikleri yerlerin haritası Şekil 1.2’de gösterilmektedir.

Antiochia’dan yola koyulan Barnabas ve Paulus’un ilk uğradıkları nokta Seleucia Pieria (Samandağ) olmuştur (Elç. 13:4). Seleucia Pieria’dan deniz yoluyla Kıbrıs’a geçip Salamis’e ulaşmışlardır (Elç. 13: 5). Salamis’ten Paphos’a gelmişler, burada öğretilerini gerçekleştirip yine deniz yoluyla Anadolu’nun güney kısmına, tüm Antalya körfezini içine alan Pamphylia Bölgesi’ne geçmişlerdir (Elç. 13: 13). Elçilerin İşleri kitabında Paulus ve Barnabas’ın yanında Yuhanna’nın da olduğundan söz edilmektedir. Ancak Yuhanna onlara Perge’ye kadar eşlik etmiş sonrasında Yeruşalim’e geri dönmüştür (Elç. 13: 13). Antalya’nın Aksu ilçesinde yer alan ve zamana ihtişamıyla meydan okuyan antik kent Perge’den, Isparta’nın Yalvaç ilçesine -Pisidia Antiochia’sına- geçmişlerdir (Elç. 13: 14). Pisidia Antiochia’sına ulaşmalarının ardından Paulus bir Şabat Günü havraya girip orada bulunanlara konuşma yapmıştır (Elç. 13: 16-51). Konuşmasını tamamladıktan sonra buradan Barnabas ile birlikte Iconium’a (Konya) varmışlardır (Elç. 13: 52). Iconium’da da Yahudilerin havrasına girmişler ve buradaki konuşmanın ardından da birçok Yahudi ve Grek’i kendilerine çekmişlerdir (Elç. 14: 2). Elçilerin İşleri’nde, Iconium’da uzun bir süre kaldıkları belirtilmektedir (Elç. 14: 2-5). Iconium’da Yahudiler tarafından çeşitli iftiralara maruz kalan Paulus ve Barnabas rotasını Lykaonia’nın Lystra ve Derbe kentlerine çevirir (Elç. 14: 6-7). Lystra’da Paulus’un ayakları tutmayan bir adama şifa olduğu bunun üzerine Lystralıların Barnabas’a Zeus, Paulus’a da Hermes adını taktıkları ifade edilmektedir (Elç. 14: 13). Kentin dışında bulunan Zeus Tapınağı’nın kâhini ikisine de kurban sunmak ister ancak Barnabas ve Paulus bunun doğru olmadığını belirtir. Ertesi gün Lystra’dan Derbe’ye geçerler buradaki görevlerini tamamlayıp Antiochia’ya geri dönerler (Elç. 14: 21-22).

Paulus ve Barnabas’ın birinci misyon yolculuğu Caesarea’da başlamış ve Antiochia’da son bulmuştur. Caesarea’dan Antiochia’ya kadar Paulus ve Barnabas birlikte çalışmış; Mesih müjdesini beraber duyurmuş, bu misyon yolculuğu boyunca birbirlerinden destek almıştır. Uğradıkları her yerde, havrada, meydanda, insanların arasında kurtuluşun sadece Mesih aracılığıyla mümkün olabileceğini duyurmuşlardır (Elç. 13: 38-39). Antiochia’ya döndüklerinde yoldaşlarını Mesih’in imanına sadık kalması konusunda cesaretlendirmişlerdir (Elç. 14: 21-22). İman eden kişiler için her kilisede önderlik yapacak ihtiyarlar⁸ seçmişler, dua ve oruçla onları Rabbe emanet etmişlerdir (Elç. 14: 23). Barnabas ile birlikte gerçekleştirdiği birinci misyon seyahatinin ardından Paulus’un ikinci misyon yolculuğu başlamıştır.

⁸ İhtiyar kelimesi inanlılar topluluğunun önderi olarak tanımlanmış ve İsrail halkının önde gelenleri için kullanılmıştır (İncil, 2020: 639).

Şekil 1.2 Paulus'un Birinci Misyon Yolcuğu (Classic Net Bible, 2022a)

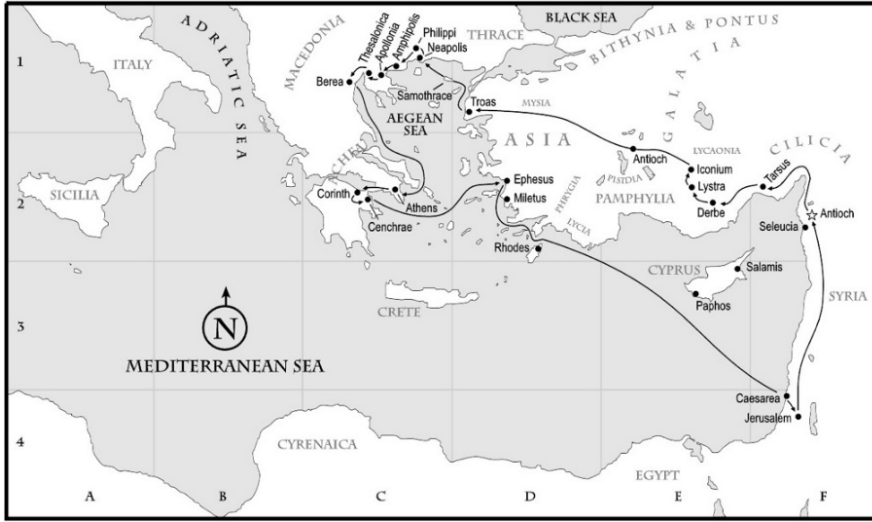
1.4.2. Paulus'un İkinci Misyon Yolcuğu (İ.S. 50-52)

Paulus ikinci yolculuğuna Silas ile birlikte başlamıştır. Bu yolculuklarında ziyaret ettikleri yerlerin haritası Şekil 1.3'te gösterilmektedir.

Paulus ve Silas ilk olarak Derbe ve Lystra'ya uğrarlar, buradaki imanlıları ziyaret edip, Timotheos adında bir öğrenciyi de yanlarına alarak tekrar yola koyulurlar (Elç. 16: 1-7). Phrygia ve Galatia Bölgesi üzerinden Mysia sınırına, oradan da Aleksadrea Troas kentine ulaşır burada bir gece konaklamışlardır (Elç. 16: 7-9). O gece rüyasında Paulus Makedonyalı bir adamın kendisinden yardım istediğini görmüş ve rotasını ani bir kararla Makedonya'ya çevirmiştir (Elç. 16: 9-10). Troas'tan denize açılarak Samothrake (Semadirek) Adasına oradan Neapolis'e, Neapolis üzerinden Philippoupolis (Filibe) kentine geçmişlerdir (Elç. 16: 11). Philippoupolis'de birkaç gün kalmışlar ve bu kaldıkları sürede çeşitli olaylar yaşamışlardır (Elç. 16: 11-40). Philippoupolis'den ayrılan Paulus, Silas ve Timotheos, Amphipolis ve Apollonia'dan geçerek Thessalonike'ye (Selanik) ulaşmıştır (Elç. 17: 1). Thessalonike'den Berea kentine geçmişler oradan da Atina'ya ulaşmışlardır. Atina'dan sonraki durakları Korinthos olmuş oradan da deniz yolu ile Ephesus'a varmışlardır. Ephesuslular Paulus'un kentte bir süre daha kalması konusunda talepte bulunmuş (Elç. 18: 1-20), Paulus bu talebe karşılık kente tekrar geleceğinin sözünü vermiştir (Elç. 18: 21). Yanındakilerle birlikte Caesarea'ya, oradan Yerusalam'e Yerusalam'den de Antiochia'ya geri dönerek ikinci misyon yolculuğunu tamamlamıştır (Elç. 18: 22-23).

“Su ateşten hiçbir zaman korkmaz” der Hz. Mevlâna... Tıpkı su gibi Aziz Paulus da kat ettiği yollardan, aştığı denizlerden, verdiği Mesih mücadelesinden korkmamış, ölümüne dek imanla, ihtiyatla müjdelemeye devam etmiştir. Üç yıl boyunca toplam dört bin kilometrelik mesafede inancının zafere dönüşeceğinden hiç şüphe duymamıştır (Konutgan,

2019: 39). İstirahati kendisine layık görmemiş, üzerine düşen vazifeyi yerine getirmek, insanoğlunu uykusundan uyandırmak için üçüncü kez yollara düşmüştür (Konutgan, 2019).

Şekil 1.3 Paulus'un İkinci Misyon Yolculuğu (Classic Net Bible, 2022b)

1.4.3. Paulus'un Üçüncü Misyon Yolculuğu (53-58)

Antiochia'da bir süre kalan Paulus, üçüncü yolculuğuna daha önce uğradığı Galatia ve Phrygia bölgelerini ziyaret ederek başlamak ister (Elç 18: 22). Bu yolculuğunda ziyaret ettiği yerlerin haritası Şekil 1.4'te gösterilmektedir. İlk olarak Galatia ve Phrygia Bölgesi'ne gelir. Ektiği Mesih tohumlarının bu bölgelerde yeşermeye başladığını görünce çok mutlu olur ve yönünü Ephesos'a çevirir (Elç. 18: 23-28). Söz verdiği gibi Ephesos'a yeniden gelmiştir ve tam iki yıldan fazla süre burada kalmıştır (Elç.19: 1-4; Ef. 1). Ephesos, Erken Hristiyanlık Tarihi'nin en önemli kentlerinden bir tanesidir. Yeni Ahit'te sözü edilen yedi kiliseden biri buradadır. Paulus'un Mektuplarından biri tanesi de Ephesos halkı için yazılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun sayılı liman kentlerindendir ve Küçük Asia'ya açılan kapının kilididir (Konutgan, 2017: 40).

Paulus Ephesos kentinden ayrılarak Makedonya'ya, sonrasında Hellas'a oradan da Aleksandrea Troas'a geçmiştir (Elç. 20: 1-6). Troia'da bir hafta kaldıktan sonra Assos'a, Assos'tan deniz yoluyla Lesbos (Midilli), Khios (Sakız) ve Samos (Sisam)'a uğramış oradan da Miletos'a ulaşmıştır (Elç. 20: 6-16). Bu esnada Pentekoste günü yaklaşır ve kendisinin Kudüs'te olması gerektiğini düşünür (Elç. 20: 16). Miletos'tan ayrılmadan önce haber yollayarak çağırttığı Ephesos'daki cemaat önderlerine bir şu konuşmayı yapar: "Yeruşalim'e gidiyorum, orada başıma neler geleceğini bilmiyorum. Kutsal Ruh beni zincirlerin ve sıkıntıların beklediğine dair uyarıyor. Canımı önemsemiyorum, sizlerden hiçbirinin yüzünü bir daha görmeyeceğimi de biliyorum" (Elç. 20: 22-26).

Miletos'tan Kos'a (İstanköy), ertesi gün Rhodos'a oradan Kıbrıs'ı da geçerek Suriye'nin Sur kentine ulaşır (Elç. 21: 1-3). Öğrencilerini bulur ve yanlarında bir hafta kalır. Bu süre zarfında hepsi onu Yerus̄alim'e gitmemesi konusunda uyarır ancak Paulus karardır (Elç. 21: 5). Sur'dan Batlamya'ya, bir sonraki gün de Caesarea'ya varır (Elç. 21: 7-8). Burada iman eden kardeşleri de Yerus̄alim'e gitmemesi için onu uyarırlar ancak Paulus, “ne diye ağlayıp duruyorsunuz? Ben Rab İsa'nın adı uğruna ölmeye de razıyım” (Elç. 21: 12-14) sözleriyle Mesih'e olan imanın ölümden daha önemli olduğunu belirtir. Yanına Caesarea'dan birkaç kişiyi de alarak nihayet Yerus̄alim'e ayak basar (Elç. 21: 16-17).

Paulus'un bu yolculuğunda yaptığı konuşmalar ve gerçekleştirdiği mucizeler gittiği her kentte dolaştığı her bölgede kendinden olan herkesi çok etkilemiştir. Ölümün onu korkutmaması, tek gayesinin müjdeyi duyurmak olması ve Kutsal Ruh'un yönlendirmesi ile gerçekleştirdiği mucizeler, Hristiyan teolojisi içinde büyük bir öneme sahiptir. İ.S. 53-58'te Küçük Asya ve Anadolu'nun Ege kıyılarını ziyaretleri, Paulus'un hayatının en önemli dönemlerini oluşturmaktadır (Konutgan, 2019: 42). Yeni Ahitte'ki Romalıları ve Korintlilere olan mektuplarını da bu tarihlerde kaleme aldığı düşünülmektedir (Konutgan, 2019).

Şekil 1.4 Paulus'un Üçüncü Misyon Yolculuğu (Classic Net Bible, 2022c)

1.4.4. Paulus'un Son Misyon Yolculuğu (58-64)

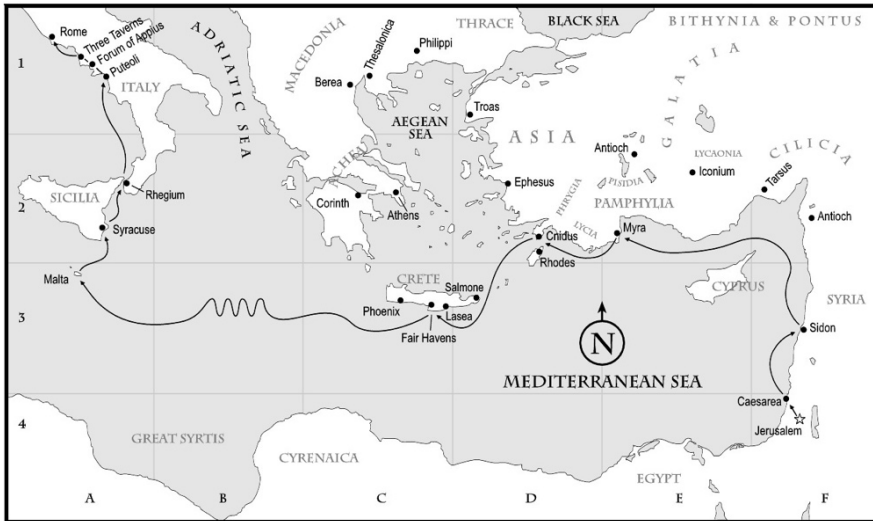
Paulus Yerus̄alim'e geldiği an öğrencileri tarafından karşılanır ve ertesi günün sabahında hep birlikte Yakup'u ziyarete giderler. Rabbin yol göstermesiyle gerçekleştirdiği misyon yolculuklarında yaptıklarını ve yaşadıklarını Yakup'a anlatır. Her ne kadar övgüyle anılsa da Gentilelere karşı sergilediği tutum Yerus̄alim'de bulunan halkı tedirgin etmiştir (Elç. 21: 21-22). Yakup, Paulus'u yapması gerekenler konusunda yönlendirmiş, yanına dört kişiyi alarak arınma törenine katılmasını söylemiştir (Elç. 21: 22-25). Ertesi gün Paulus bu dört

kişiyi yanına alarak arınma törenine katılır. Ancak gelişmeler aleyhine işler ve tapınakta bulunan Yahudilerin kışkırtmasıyla tutuklanır (Elç. 21: 26-27). Paulus'a karşı bütün kent ayaklanır gerek sözlerle gerekse eylemlerle adeta kapana sıkıştırılır (Elç. 21: 30-36). Bunlarla da kalmayıp Paulus'un ölümü için baskı yapılır (Elç. 21: 36). Kendini savunma hakkı verilmiş olsa da (Elç. 21: 40; Elç. 22: 21-21) Yahudilerce haklı görülmeyip kamçılanarak sorguya çekilmek istenir (Elç. 22: 22-24). Paulus yaşadığı dönemde Roma vatandaşlığını almış bir şahsiyettir (Elç. 22: 27). Roma vatandaşları yargılanmadan suçlu bulunamadığı için Paulus'un kurul önünde mahkemeye uygun bir şekilde yargılanmasına karar verilir (Elç. 22: 25-30). Mahkemeye çıkan Paulus birtakım hamleler yaparak orada bulunan Saduki ve Ferisiler arasında tartışma çıkarmıştır (Elç. 23: 1-9). Ferisi olan Paulus'un Ferisilerce suçsuz görülmesi Sadukileri kışkırtmış ve mahkeme sonuçlanmadan bitirilmiştir (Elç. 23. 9-10). Bu olayın ardından Paulus Yerusolim'den Caesarea'ya götürülmüştür (Elç. 23: 23). Caesarea'da *procurator* Antonius Felix tarafından tekrar mahkemeye çıkarılmış ancak mahkeme bir kez daha ertelenmiştir (Elç. 24: 22). Paulus bu süre zarfında -yaklaşık iki yıl- hapiste kalmıştır. Hizmet süresini dolduran Antonius Felix'in yerine Porkius Festus geçmiştir (Elç. 24: 24). Festus tarafından tekrar yargılanma sürecine giren Paulus, Roma vatandaşlık hakkını kullanarak davasının Caesar'a iletilmesini talep etmiştir (Elç. 25: 1-12). Roma'ya doğru başlayacak olan bu yolculuk, Aziz Paulus'un son misyon yolculuğu olmuştur. Dördüncü Misyon Yolculuğunda ziyaret ettiği yerlerin haritası Şekil 1.5'te gösterilmektedir.

Paulus'un yargılanmasının ardından Yahudi Kralı Hirodes Agrippa *proconsul* Festus'u ziyarete gelir (Elç. 25: 13). Paulus'un durumunu Festus'tan dinleyen Agrippa, bir de kendisinin Paulus'u dinlemek istediğini söyler. Ertesi gün Paulus Agrippa'nın karşısına çıkarılır, kendisini savunması istenilir yaptığı konuşma sonucu Agrippa tarafından da suçlu bulunmaz (Elç. 26: 1-32). Paulus ve bazı tutuklular Augustus taburundan Iulius adlı bir yüzbaşıya teslim edilerek Roma'ya doğru yelken açarlar (Elç. 27: 1). Gemi bir sonraki gün Sidon'a (Sayda), oradan Pamphylia ve Kilikia'ya sonrasında da Myra'ya ulaşır (Elç. 27: 3-5). Myra'dan Roma'ya giden bir gemi bulurlar ve hep birlikte bu gemiye binerler (Elç. 27: 6).

Günler süren bu yolculukta gemi şiddetli fırtınalara maruz kalır sonunda Malta'ya ulaşır ve burada karaya oturur (Elç. 27: 6-44; Elç. 28: 1). Malta'da Paulus halk tarafından samimi bir şekilde karşılanır ve kaldıkları sürede çeşitli kehanetlerde bulunur (Elç. 28: 2-10). Yaklaşık üç ay Malta'da kalan Paulus, yanındakilerle birlikte tekrar denize açılır ve nihai hedef Roma'ya ulaşılır (Elç. 28: 11-15). Roma'ya vardikten sonra Yahudileri toplar ve başından geçen olayları, davasını, suçlamaları tek tek anlatır (Elç. 28: 17-30). Paulus iki yıl boyunca kendi kiraladığı bir evde kalmış ve Rabbin öğretisini yaymaya devam etmiştir (Elç.

28: 30). Elçilerin İşleri kitabı bu bilgiler ile sona ermektedir. Paulus'un hayatının sonuna dair bilgiler erken dönem kilise babalarının varsayımlarına, Apokrif Metinlere ve çeşitli Hristiyan kaynaklarına dayanmaktadır. Eusebius, Clement, Jerome ve Sulpicius Severus gibi Erken Hristiyan yazarları, Kutsal Havariler Petrus ve Paulus'un işleri gibi Apokrif Metinler bunlardan birkaçıdır (Gündüz, 2004: 81). Yazarlara ve Hristiyan kaynaklarına göre Paulus iki yıl boyunca asker gözetiminde kalmış, büyük zorluklar ve işkenceler çekerek yaşamına devam etmiştir (Gündüz, 2004). İ.S. 61'te kaldığı evden ayrılmış ve özgürlüğüne kavuşmuştur (Konutgan, 2019: 43; Erbaş, 2021: 25). Serbest bırakıldıktan sonra İspanya'da müjdelemeye devam ettiği ve Ege Bölgesini bir kez daha ziyaret ettiği düşünülmektedir (Konutgan, 2019). Bu ziyareti sırasında Timotheos'a ve Titus'a mektuplar yazmıştır (Erbaş, 2021). Son günlerini yaşadığının bilincinde olan Paulus, tekrar yakalanmış ve İmparator Nero Dönemi'nde (İ.S. 54-58) ölüme mâhkum edilmiştir (Gündüz, 2004; Konutgan, 2019; Erbaş, 2021). Colossaelılara, Philipililere ve Colossae'da bulunan Philimon'a olan mektuplarını tutuklu olduğu bu sürede yazdığı düşünülmektedir (Konutgan, 2019: 43). Paulus'un Tarsus'tan Antiochia'ya oradan Pamphylia'ya, Iconium'a Derbe'ye, Ephesos'a Aleksadrea Troas'a Ege kıyılarına ve daha birçok yere uzanan Mesih yolculuğu ve hayatı, Roma'da ölümü ile son bulmuştur. Yıllar süren bu misyon yolculukları ve Paulus'un Hristiyan teolojisindeki yeri değerlendirilecek olursa, Hristiyanlığın doğuşu, gelişimi ve yayılması havarilerin çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Paulus'un Şam vizyonu hadisesi Filistin coğrafyası ile kısıtlı olan bu yeni hareketi Anadolu'ya taşıyarak hakimiyet alanını genişletmiş deyim yerindeyse bir devri kapatmış yeni bir çağ başlatmıştır. Paulus'un vermek istediği mesaj, yazdığı mektuplarda açıkça ifade edilmektedir (Rom. 1-16; 1Ko. 1-16; 2Ko. 1-12; Gal. 1- 6; Ef. 1-6; Flp. 1-4; Kol.1-4; 1Se. 1-5; 2Se. 1-3; 1Ti. 1-6; 2Ti. 1-4; Tit. 1-3; Flm. 1: 1-23). O yaptığı tüm faaliyetlerin, verdiği mesajların ve öğretilerin Tanrı'dan gelen bir istek olduğunu belirtmiştir (1Ko. 1: 1). Mesih yolunda ilerleyen ve ilerleyecek olan herkesi kendisini örnek almaya davet etmiştir (1Ko. 4: 1-20). I. yüzyılın sonlarında Hristiyanlık, baskı ve zorbalıklara göğüs gererek Mezopotamya'dan Anadolu'ya, İran ve Hindistan'a, Galya'dan İspanya'ya (Erbaş, 2021: 26) kadar birçok kişiye ulaşmıştır. Anadolu, Suriye, Arabistan ve Yugoslavya bölgelerinde de Mesih cemaatleri oluşmuştur (Erbaş, 2021). İsa'nın Yahudilere doğru olan açısı Paulus ile birlikte Gentilelere doğru çevrilmiştir. Paulusçu anlayışın Kudüs'te bulunan Yahudi-Hristiyan cemaatini yok etmesi ve Roma İmparatorluğu'nun bu dini kendi topraklarında egemen kılması, nadasa bırakılan Hristiyanlığın ilerleyen süreçlerde en verimli ve en zengin dönemlerini yaşamasını sağlamıştır.

Şekil 1.5 Aziz Paulus'un Son Misyon Yolculuğu (Classic Net Bible, 2022d)

1.5. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı Kabulü

Roma İmparatorluğu çok tanrıcılıktan imparator kültüne, Mithra inancından tek tanrıcılığa kadar birçok dine ve dini pratiğe ev sahipliği yapmıştır. Roma, Monarşi (Krallık), Cumhuriyet ve İmparatorluk olmak üzere üç büyük dönem geçirmiş ve çok geniş topraklarda hüküm sürmüştür. Asırlar boyu birçok coğrafya gören Roma; farklı kültürler, farklı sosyolojik edinimler ve dini olgularla karşılaşmıştır.

Antik Roma halkı, Yunanistan'ın Olympos Dağı'nda yaşadığı düşünülen tanrıları ve çeşitli doğa olaylarını kutsal kabul edip dini inanışa dönüştürmüştür (Martin, 2022: 37). Roma'nın çok tanrılı dini Yahudilikteki on emir gibi belli ahlak yasaları üzerine kurulmamıştır (Martin, 2022). Bu durum tek tanrıcılığa karşı bir antitez oluşturmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nden Hristiyanlığın kabulüne kadar geçen sürede ortaya çıkan bir başka inanış "İmparator Kültü"dür (Warmind, 1993: 211-212). Kökeni Doğu kültürlerine Antik dayanan imparator kültü (Baz, 1998: 1; Price, 2004), ölümlü olan kişilerin kahraman olarak görülmesi ve manevi açıdan ölümsüzleştirilmesi düşüncesine dayanmaktadır (Momigliano, 1986: 181-184). Roma'daki imparator kültü, imparatoru diğer insanlardan ayıran ve bunu açıkça belirten ritüellerden ve sembollerden oluşmaktadır (Warmind, 1993). Anadolu, imparator ve imparator tapınak kültürünün en önemli merkezlerinden biridir (Warmind, 1993: 214). Antik dönemde Anadolu'da imparatorlara adanan birçok tapınağın varlığından söz edilmektedir (Warwind, 1993). En iyi imparator tapınak temellerinin Anadolu'da atılarak inşa edildiği belirtilmektedir (Warwind, 1993).

Roma'nın kendi topraklarında kabul ettiği dinlerden bir diğeri de Mithraizm'dir (Gordon, 1972: 93). Mithraizm Güneş Tanrı'sı Mithra'nın dinidir. İran ve Hindistan'dan Mezopotamya'ya oradan da Anadolu'ya ulaşmıştır (Kızıl, 2013). Anadolu'da Kybele ile

özdeşleşen Mithra, Helenistik Dönem’de Stoa felsefesinin ahlak ilkeleri ile birleşerek Roma’ya geçmiştir (Kızıl, 2013: 120-126). Roma Mithraizmi, Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlık öncesi ve sonrası dönemin geçiş noktası olarak kabul edilmektedir. Bazı araştırmacılara göre Hristiyanlığın Mithra kültünden etkilendiği düşünülmektedir (Conybeare, 1914: 10; Roselaar, 2014: 183-190). Hristiyanlık ve Mitraizm arasında ibadet, inanış ve ritüel gibi bazı pratiklerin birbirine çok benzer olduğu ifade edilmektedir. Bu benzerliklerden ilki Roma İmparatorluğu’nda Hristiyanlığın yayılmasının ardından Mithraizm’in Mithras’ı ile Hristiyanlığın Mesih’i özdeşleştirilmesidir (Kızıl, 2013: 129-130). 25 Aralık günü hem Mithra festivali olarak hem de İsa’nın doğum günü olarak kutlanmaktadır. Ayrıca Mithra inanışında güneşin övüldüğü pazar günü Hristiyanlar için de ayrı bir öneme sahiptir (Kızıl, 2013: 129-130)

Hristiyanlık küçük bir grubun içinde doğmuş, asırlar süren yolculuğunda gelişimini tamamlamış ve nihayetinde Roma’ya ulaşmıştır. Roma, Mesih yolundan gidenlere ilk zamanlarda dini hoşgörü sağlamıştır (Ertekin, 2011: 93). Ancak ilerleyen zamanlarda Yahudilerin Hristiyanlara karşı olan sert tutumları Roma’yı da etkilemiştir. Roma yönetimi Hristiyan kültürünü anlamamış, Hristiyanlığı Yahudiliğin tahrife uğramış bir mezhebi olarak kabul etmiştir (Sönmez, 2019: 1377). Hristiyanların Yahudilerden farklı tapınma, ibadet ve inanç pratikleri Roma halkının Hristiyanlara karşı olan tutumlarını değiştirmiştir. Öğrencilerin çalışmaları ve Paulus’un Filistin merkezli oluşumu Filistin dışında yayması da tepkilerin büyümesini sağlamıştır. Nitekim Hristiyanlara zulmeden bir Roma portresi çizilmeye başlamıştır. İ.S. 2. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar Hristiyanlar Roma yöneticileri tarafından potansiyel huzur bozucu olarak görülmüş ve hain olarak atfedilmişlerdir (Martin, 2022: 169). Bunun sonucu olarak Hristiyanlar çeşitli hükümlere maruz kalıp acımasız işkencelere terkedilmişlerdir (Moss, 2013: 17). İmparator Nero (İ.S. 60) Dönemi’nde Roma’da Circus Maximus bölgesinde çıkan yangın bu durumun en iyi kanıtlarından biridir (Baker, 2020: 213). Yangın olağandışı bir felakete dönüşmüş, Roma’nın büyük bir kısmı yanmış ve birçok insan hayatını kaybetmiştir (Baker, 2020). Araştırmacılar tarafından ortaya çıkan bu felaketlerin hem siyasi hem de dini boyutu olduğu düşünülmektedir (Ertekin, 2011: 93-94). Takibatların dini boyutu Hristiyanlarla ilişkilendirilmiş ve yangının Hristiyanlar tarafından çıkarıldığı düşünülmüştür (Ertekin, 2011). Tertullianus’un Apologia’sındaki “Muhallifler Hristiyanların, halkın başına gelen her felaket ve belanın sebebi olduğunu düşünürler... Nil Irmağı’nın su seviyesi düşse, hava değişmese, deprem, açlık ve veba olsa derhal Hristiyanları ateşe atın diye seslenirler” (Tertullian, 1889: XL) ifadeleri, Romalıların Hristiyanlara karşı olan tutumunu açık bir şekilde göstermektedir. Roma tarihinin en iyi yazarlarından biri olarak kabul edilen

Tacitus (İ.S. 56/57-İ.S. 120/125) *Annalis* adlı eserinde Hristiyanların hayvan derileri ile kaplatılıp köpeklerin önüne atıldığını ifade etmektedir (Martin, 2022: 169). Nero'nun cefa dolu yönetimi altında sıkışan Roma halkından bazıları bu olaydan sonra Hristiyanlara karşı sempati duymaya başlamıştır (Martin, 2022). 2. yüzyıla gelindiğinde de benzer olaylar yaşanmış, Bithynia *proconsulü* (eyalet valisi) Plinius tarafından Batı Anadolu'da yaşayan Hristiyan cemaat mensupları idam ettirilmiştir (Martin, 2022). 3. yüzyıl Hristiyanlara yapılan baskıların ve zulümlerin devam ettiği bir dönemdir. İmparator Decius, Gallus, Valerianus, Gallienus, Aurelianus ve Tacitus dönemlerinde Hristiyanlar Roma yönetimi ve halkı tarafından dışlanan, küçümsenen ve aykırı bir topluluk olarak görülmüştür (Kassa, 2020: 23-26). Diocletianus dönemine gelindiğinde Roma tetraşi (İ.S. 293-305) adı verilen dörtlü bir sisteme geçiş yapmıştır (Rice, 2016: 1). Tetraşi sisteminde Hristiyanları yok etmeye yönelik bir kovuşturma yapılmıştır. Bu kovuşturma Roma tarihinde “Büyük Takibat” olarak bilinmektedir (Ertekin, 2011). Büyük Takibat Roma İmparatoru Diocletianus Dönemi'nden (İ.S. 23 Şubat 303) Milano Fermanı'nın (İ.S. 313) ilan edilmesine kadar geçen on yıllık süreyi kapsamaktadır (Ertekin, 2011). Hristiyanlık tarihinin dönüm noktası olarak adlandırılmakta ve 4. yüzyıl erken Hristiyanlık tarihinin en uzun yüzyılı olarak kabul edilmektedir (Ertekin, 2011). Zorluklarla mücadele eden Roma toprakları I. Constantinus ile birlikte yeni bir döneme geçiş yapmıştır. Eusebius'a göre İmparator I. Constantinus Büyük Takibat'ın ardından şehrinin çektiği acılara kayıtsız kalmamış ve elini taşın altına koymasına gerektiğini düşünmüştür (Eusebius, I: 26). I. Constantinus ve İmparator Maxentius Milvius Köprüsü'nde karşı karşıya gelmeden önce Constantinus'un askeri güçten ziyade ilahi gücün desteğine ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir (Eusebius, I: 27). Eusebius, Constantinus'un imparatorluğu kurtaracak ve koruyacak tanrının Hristiyanların Tanrı'sı olduğuna inandığını belirtmektedir (Eusebius, I: 27). Haç Vizyonu olarak bilinen bu hadiseyi şu şekilde aktarmaktadır:

Constantinus öğleye doğru Tanrı'ya dua ederken gökte muazzam bir şekilde işaret belirir. Eusebius bu işaretin, “bununla fethedin” (Eusebius, I: 28) yazılı ışıklı haç sembolü olduğunu ifade etmektedir. Mucizeye tanık olan Constantinus ve ordusu çok şaşırılmış ve bunun ne anlama geldiğini merak etmişlerdir. Olayın yaşandığı sabahın gecesinde Constantinus'un rüyasına Tanrı'nın Mesih'i aynı işaret ile tekrar görünmüş ve bu işaretin (XP) onları tüm olumsuzluklardan koruyacağını söylemiştir (Eusebius, I: 29). Yaşanan gelişmelerin ardından İ.S. 312'te I. Constantinus ve Maxentius Milvius Köprüsünde karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşmanın 4. yüzyıl kronolojisinin önemli noktalarından biri olduğu düşünülmektedir (Bruun, 1960: 301). Roma tahtının sahibi olmak isteyen I. Constantinus

askerlerine kalkanlarına Labarum “Khi (X) ve Rho (P)”⁹ işaretini çizmelerini emretmiştir (Kutay, 1999: 83). Savaş Constantinus’un mağlubiyetini işaret ederken Maxentius Tiber Nehrine düşerek ölmüş, Constantinus ve ordusu savaştan galip gelmiştir (Eusebius, I: 38; Kutay, 1999). Savaşın ardından tahta geçen Constantinus, Hristiyanların Tanrı’sının kendisine yardım ettiğini ve zaferin bu sayede kazanıldığını ifade etmiştir (Martin, 2022: 196). Bunun üzerine de kendisini Hristiyan olarak ilan etmiştir (Martin, 2022). Hristiyanlığa geçişinin ardından Roma dinini yasaklamamış Hristiyanlığı da resmi din olarak ilan etmemiştir. Bunun yerine İ.S. 313 yılında Doğu’da Licinius ile anlaşarak Milano Fermanı’nı çıkarmıştır. Milano Fermanı Hristiyanlara dini hoşgörü tanıyan, ibadet özgürlüğü sunan, el konulan ibadet yerlerini, mal ve mülkleri Hristiyanlara geri veren bir fermanıdır (Konutgan, 2019: 79; Martin, 2022).

Kilise tarihi açısından İmparator I. Constantinus önemli bir konuma sahiptir. Constantinus katakomplarda ibadetlerini gerçekleştiren Hristiyanları kiliselere taşımış; Roma’nın çok tanrılı, imparator kültü inancını tek tanrıcılığa dönüştürmüş ve halkını Hristiyanların Mesih’ine doğru yönlendirmiştir. Haç Vizyonu’nun ardından (İ.S. 324) Eski Roma’nın yeni bir dinle kurulamayacak kadar lekelenmiş olması kısmen de ekonomik ve politik sebeplerden dolayı Roma İmparatorluğu’nun başkentini doğuya; kendi adını verdiği Constantinopolis’e taşıma kararı almıştır (Ware, 2019: 31). 6 yıl sonra şehrin açılışını da büyük bir törenle yapmıştır. Iulianus Apostata (361-363) yeniden pagan inancı canlandırmaya çalışan son Doğu Roma İmparatoru olmuş, İ.S. 380 yılında ise İmparator I. Theodosius’un kararı doğrultusunda Hristiyanlık Roma İmparatorluğu’nun resmi dini olarak ilan edilmiştir. Bu dönemden sonra Roma’nın yeni başkentinde pagan ayinleri hiçbir şekilde gerçekleştirilmemiş, Constantinus ve ardıllarının kaideleriyle birlikte Doğu Hristiyanlığı’nın gelişimi başlamıştır (Ware, 2019).

1.6. Anadolu’da İlk Yedi Ekümenik Konsil

Hristiyanlık ortaya çıktığı andan itibaren hem doktrinsel hem de otorite bakımından birtakım fikir ayrılıklarına ve anlaşmazlıklara maruz kalmıştır. Bu anlaşmazlıkları gidermek için dini liderlerin, imparatorların ve baş psikoposların bir araya geldikleri toplantılara konsil adı verilmektedir (Aydın, 2015: 250). Konsil, kilise hayatının ortaya koyduğu sorunlara çözüm üretmek için psikoposların ve yüksek din adamlarının bir araya gelerek toplandıkları kurul olarak tanımlanmaktadır (Erbaş, 2021: 50). Hristiyan konsillerinde dini inançlar,

⁹ Labarum, I. Constantinus tarafından kullanılan bir Hristiyan monogramıdır (britannica.com). Khi (X) ve Rho (P) sembollerinin birleşiminden oluşmakta ve Mesih adının ilk iki harfine karşılık gelmektedir (Eusebius, I: 29).

öğretiler ve pratikler üzerine kararlar alınmakta ve kilisenin yönetimi belirli kararlar üzerine kurulmaktadır (Yalduz, 2003: 258). Kilise tarihinde önemli bir yer tutan konsiller, Genel Konsiller (Ekümenik Konsiller) ve Özel Konsiller olarak ikiye ayrılmaktadır (Yalduz, 2003). Genel Konsiller Papa tarafından organize edilmekte, Papa'nın kendisi veya onun temsilcileri tarafından yönetilmektedir (Yıldız, 2014: 156). I. İznik Konseyi, I. İstanbul Konseyi, Efes Konsili, Kadıköy Konsili, II. İstanbul Konseyi, III. İstanbul Konseyi ve II. İznik Konseyi bu bölüm kapsamında açıklanacak olan ilk yedi Konsili oluşturmaktadır. İlk yedi Konsilin tamamı Genel Konsiller olarak kabul edilmiş ve bu konsiller Anadolu'da toplanmıştır. I. İznik Konsili, Milano Fermanı ve Constantinopolis'in kuruluşu; kilisenin rüştünü ispatlayan üç önemli olay olarak kabul edilmektedir (Ware, 2019: 32).

- **İznik Konsili (İ.S. 325)**

325 yılında İmparator I. Constantinus tarafından toplanmıştır. Konsilin toplanma amacı 4. yüzyılda hızla gelişen Ariusçuluk ve karşıtları arasındaki khristolojik tartışmaları çözüme kavuşturmadır (Duygu, 2018: 82). Libyalı rahip Arius'a (256-336) göre Mesih şahsiyet-doğa-öz itibariyle Tanrı'dan farklı ve yaratılmış bir varlıktır (Duygu, 2018). Bu nedenle Tanrı tarafından yaratılan bir varlığın Tanrı olması mümkün değildir. Arius'a göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un benlikleri birbirinden farklı; öz itibariyle birbirlerinden uzaktırlar (Duygu, 2018). Arius'un düşüncelerine karşı olanlar ve Mesih'in Baba ile aynı özü taşıdığını savunanlar Konsilin toplanılmasını zorunlu hale getirmiştir. I. Constantinus'un başkanlığında Kurtuba Psikoposu Hosius'un yönetiminde çok sayıda rahip ve birkaç filozofun katılımıyla 325 yılında ilk konsil İznik'te (Nikomedia) toplanmıştır (Sinanoğlu, 2001: 9). Konsilde "Babanın özünden, Baba ile aynı tabiattan, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, bedenleşip insan olan, insanlık için ıstırap çeken ve dirilerek göğe yükselen Kutsal Ruh'a inanınız" amentüleri ile Ariusçu düşünceler aforoz edilmiştir (Sinanoğlu, 2001).

- **İstanbul Konsili (İ.S. 381)**

İznik Konsili'nde Ariusçu düşünceler aforoz edilse de Teslisçiler ve Ariusçular arasındaki tartışmalar uzun yıllar devam etmiştir. Arius'un ve İmparator I. Constantinus'un ölümünün ardından Constantinopolis'in patrikliği Ariusçuların yönetimine geçmiştir (Madrigal, 2015a: 18). İ.S. 379'da İmparator Theodosius Hristiyan olduktan kısa bir süre sonra Ariusçu Patrik Makedonius'un yerine teslisçi Patrik Meletius'u geçirmiştir (Aydın, 2015: 251). Bunun üzerine İ.S. 381'de Theodosius başkanlığında İstanbul'da bir konsil daha toplanmıştır (Madrigal, 2015a). I. İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul ile aynı özü taşıdığı kabul edilmiş ve Ariusçu düşünce yeniden aforoz edilmiştir (Aydın, 2015). İstanbul Konsili'nde bir başka gelişme daha yaşanmış ve dört önemli patriklik makamı belirlenmiştir

(Demir ve Çurku, 2020: 66). Bu dört patriklik merkezi Antiochia, Aleksandreia, Roma ve Constantinopolis olarak kabul edilmiştir.

- **Efes Konsili (İ.S. 431)**

Efes Konsili, İ.S. 431'te Ephesos'ta toplanmıştır. I. İznik Konsili'nde ve I. İstanbul Konsili'nde alınan "İsa'nın Baba ile aynı özden olduğu" kararı devamında İsa'nın annesinin Tanrı annesi mi (Theotokos) yoksa insan annesi mi (Khristotokos) olduğu sorularını peşinde getirmiştir. 428 yılının sonlarında Nestorius ile Constantinopolis'e gelen din adamlarından bir tanesi Meryem'in Tanrı annesi olmadığını ileri sürmüş, bu yönde vaazlar vermeye başlamıştır (Davis, 2017: 195). Rahibi destekleyen Nestorius Constantinopolis'te, Aleksandreia'da ve Roma'da Theotokos yanlılarını karşısına almıştır (Davis, 2017: 195-196). İskenderiye Patriği Cyrille ve Roma Psikoposu Calestinus Nestorius'un bu söylemlerine karşılık bir araya gelmişlerdir. Kyrillos başkente Nestorius'un yanlışlarını dile getiren ve "Aforozname" olarak bilinen bir mektup yazmıştır (Konutgan, 2019: 87). Mektupta Nestorius ve onun öğretilerine kulak asan herkesin aforoz edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yaşanan gelişmelerin ardından İmparator II. Theodosius bu düalistliği çözüme kavuşturmak için İ.S 431'de Efes Konsili'ni toplamıştır (Konutgan, 2019). Efes Konsili'nde kristolojik açıdan alınan iki önemli karar alınmıştır. Bu kararlar şu şekildedir:

- İsa'da hem ilahi ve hem insani tabiat bulunmaktadır.
- Meryem hem insan hem de Tanrı annesidir.

Meryem'in Tanrı annesi olmadığını savunan Nestorius ve taraftarları Efes Konsili'nde aforoz edilmiştir (Aydın, 2015: 251).

- **Kadıköy (Kalkhedon) Konsili (İ.S. 451)**

Kadıköy Konsili İsa'nın ilahi ve insani yönünü karara bağlamak üzere 451 yılında Kadıköy'de toplanmıştır (Madrigal, 2015: 31). Kadıköy Konsili'nin toplanma amacını anlamak için Efes Konsili'nden sonraki gelişmeleri dikkate almak gerekmektedir. Efes Konsili'nde aforoz edilen Nestorius Antakya'ya daha sonrasında İskenderiye'ye sürgüne gönderilmiştir. İsa'da hem ilahi hem de beşeri tabiatın var olduğunu savunan Nestorius'un düşüncesi İskenderiye'de Nestoriler (Nesturilik) adıyla ciddi oranda gelişim göstermiş, aforoz edilen düşünce zamanla Orta Asya'ya kadar yayılmıştır (Albayrak, 2007: 15-17). Hırsız Konsil veya Haydutlar Konsili olarak adlandırılan II. Efes Konsili'nin toplanmasının temelinde yatan mesele Nestoriliğe karşı olan monofizitizmdir (Madrigal, 2015). Tek tabiatçılık olarak bilinen monofizitizm, rahipler ve psikoposlar arasında çatışmalara akabinde de doğu-batı kilisesi ayrımına sebep olan bir düşüncedir. Meselenin özünde İsa'nın tanrısal ve

beşeri özellikleri nasıl bir arada bulundurduğu düşüncesi yatmaktadır (Çoban, 2013: 15). Monofizit teolojisi, İsa'da ilahi ve insani iki tabiatın bulunduğunu ancak insani yönün ilahi tabiat içinde zamanla kaybolduğu ve tek tabiatla birleştiğini savunmaktadır (Çoban, 2013: 15).

II. Efes Konsili'nin toplanmasına sebep olan monofizit ve nestoriyanizm düşüncesinin odağında iki önemli isim dikkat çekmektedir, bunlar: İstanbul'da manastır başrahibi olan Eutyches ve İstanbul başpiskoposu Flavian'dır. Eutyches monofizitizmi savunur ve Nestorius'a karşı tepki gösterir, Flavian tarafından toplanan sinodda aforoz edilir (Çoban, 2013). Aforoz edilen Eutyches'un destekçileri bu duruma tepki gösterir ve sarayda bir karışıklık çıkar. Çıkan karışıklığı önlemek maksadıyla II. Theodosius 449 yılında II. Efes Konsili'ni toplama kararı alır (Madrighal, 2015a). İskenderiyeli Dioscorus başkanlığında toplanan II. Efes Konsili'nde I. Efes Konsili'nde alınan kararlar bir kez daha onaylanmış ve Flavian sürgün edilmiştir (Durak, 1993: 8). II. Theodosius'un ölümünün ardından tahta geçen Marcianus 451 yılında Kadıköy'de bir konsil daha toplar. Konsilde görüşülen konu, Nestoriler'e karşı olan monofizitizmdir. Alınan kararlar neticesinde II. Efes Konsili Haydut Konsil olarak kabul edilmiş ve Diodorus'un yetkileri elinden alınmıştır (Demir ve Çurku, 2020: 67). Kadıköy Konsili'nde Papa I. Leo'nun "İsa hem Tanrı'dır hem insandır" (Leo, 1885: 23) ifadesi ve İncil'den verdiği referanslar ile İsa'nın çift tabiatı monofizitizm karşısında zafer kazanmıştır. Ayrıca Constantinopolis Kilisesi diğer kiliselerden daha imtiyazlı bir konuma getirilmiştir (Duygu, 2018: 136).

Kadıköy Konsili Hristiyanlıkta ilerleyen dönemlerde yaşanacak olan ilk büyük mezhep ayrılığının başlangıcını oluşturmaktadır (Atiya, 2005: 87). Kadıköy Konsili diyofizitizmin monofizitizme baş kaldırdığı Başkent Kilisesi'nin, Doğu Kilisesi'nden üstün olduğu bir konsil olarak kabul edilmektedir. Bu sonuçların yalnızca teolojik boyutlu olduğunu söylemek yetersiz kalmaktadır. Patrikler arasındaki anlaşmazlıklar, kiliselerin güç gösterisi ve tahta çıkan imparatorların desteklediği düşünceler bu durumun teolojik boyuttan ziyade siyasal boyutlu olduğunu göstermektedir (Atiya, 2005: 89; Çoban, 2013: 23).

Bu konsillerden sonra II. İstanbul Konsili (553), III. İstanbul Konsili (680-681) ve II. İznik Konsili (787) olmak üzere üç konsil daha toplanmıştır. II. İstanbul Konsili I. Justinianus tarafından Constantinopolis'te toplanmıştır. Konsilde İsa'nın iki tabiat taşıdığı ve ölümü bedende tattığı kabul edilmiştir (Aydın, 2015: 252). II. İstanbul Konsili'nden ortalama bir asır sonra İmparator IV. Constantinus tarafından III. İstanbul Konsili'nin toplanılmasına karar verilmiştir. Diğer konsillerde olduğu gibi bu konsilde de İsa'nın insani ve ilahi tabiatı üzerinde durulmuştur. Kadıköy Konsili'ndeki sonuçlar bir kez daha kabul edilmiş, Monofizit

akımı destekleyenler aforoz edilmiştir (Yıldız, 2014: 158). İstanbul Konsilleri'nin ardından son ekümenik konsil olan II. İznik Konsili toplanmıştır. Aziz ve Meryem ikonalarının kiliselerde yer alıp almayacağı görüşülmüş, kiliselere ikonaların konulabileceği kararı verilmiştir (Aydın, 2015).

1.7. Anadolu'da İlk Yedi Kilise

Anadolu'da Hristiyanlık tarihi açısından önemli olan bir diğer konu Yeni Ahit'in Vahiy bölümünde yer alan Yedi Kiliselerdir. Yeni Ahit'e göre Vahiy bölümü İsa Mesih'in öğrencisi Yuhanna tarafından Hristiyan cemaatlerinin yoğun baskı altında olduğu dönemde kaleme alınmıştır. Bu baskıcı dönemin İmparator Nero (İ.S. 54-68) ya da İmparator Domitianus (İ.S.81-96) zamanlarına karşılık geldiği düşünülmektedir (Va. 2018: 593). Vahiy bölümü İsa Mesih'in vahiylerinden ve Yuhanna'nın "kilise" olarak nitelendirdiği yedi ayrı topluluğa yazdığı özel bildirimlerden oluşmaktadır. Bahsi geçen yedi topluluk Ephesos, Smyrna, Pergamon, Thyateira, Sardis, Philadelphia ve Laodikia Kiliseleri'dir. Bu toplulukların tamamı Anadolu'nun batı kısmında yer almakta ve Yedi Kiliseler olarak adlandırılmaktadır.

Yedi Kiliseler, teologların birçok yönden ele aldığı bir konudur. Gerek isimleri, bulundukları coğrafi konumları gerekse seçilmiş bir topluluk olup olmadıkları tartışılmış ve birtakım temellere dayandırılmaya çalışılmıştır. Ramsay (1904), Yedi Kilisenin tümünün Asya'da yer aldığını ancak Küçük Asya'da bulunan tek kiliseler olmadığını ifade etmektedir. Bu noktada öne çıkan ilk soru niçin bu yedi topluluğun seçilmiş olduğudur.

Dini önemlerine, zenginliklerine ve mertebelerine göre seçilmiş olma olasılıkları oldukça düşüktür. Bu özelliklere göre Asya vilayetinin önde gelen yedi şehri olmadıkları kabul edilmektedir. Ramsay (1904), Asya şehirlerinin dini, zenginlik ve büyüklüklerine göre bir sıralama yapılması durumunda listede Philadelphia ve Laodikeia'dan ziyade Troas, Kyzikos, Magnesia, Alabanda, Apameia ve Kolosai şehirlerinin yer alması gerektiğini belirtmektedir. Bir başka varsayım yedi sayısına atfedilen kutsallıktır. Vahiy bölümünde yer alan yedi mühür, yedi borazan ve yedi tas ifadeleri toplulukların yedi sayısına göre belirlendiğinin bir işaret olarak görülmektedir. Buna göre yedi sayısının kutsallığına karşılık Yuhanna'nın Asya ilinden yedi şehir seçmiş olabileceği düşünülmektedir. Vahiy bölümünde geçen "Ben Yuhanna'dan Asya ilindeki yedi kiliseye selam (Va. 1:1)" ve "gördüklerini yaz ve yedi kiliseye gönder (Va. 1:11)" bu ifadeler yedi kilisenin Yuhanna'nın vizyonundan çok önce belirlendiği yönündeki görüşleri de desteklemektedir (Ramsay, 1904: 103-104). Bir diğer varsayım Ephesos, Smyrna, Pergamon, Thyateira, Sardis, Philadelphia ve Laodikeia'nın

coğrafi konumlarıyla ilişkilidir. Bu şehirler Asya ilinin çevresinde önemli noktalarda yer almakta ve daire şeklinde sıralanmaktadır. Ephesos Büyük Menderes ve Küçük Menderes vadisine, Laodikeia Çürüksu Vadisi'ne, Smyrna ve Sardis Gediz Vadisi'ne, Philadelphia Yukarı Lydia'ya, Pergamon ve Thyateira ise Mysia'ya kadar büyük bir alanda konumlanmıştır (Hill, 1923: 21). Yedi Kiliseler arasında coğrafyaları ve yaşadıkları dini zorluklar açısından da birçok benzerlik bulunmaktadır (Hill, 1923: 21).

Yedi Kiliselerin Küçük Asya için olan önemlerine dair bir değerlendirme yapılacak olursa Ephesos, Smyrna, Pergamon, Thyateira, Sardis, Philadelphia ve Laodikeia Katolik Kilisenin birer temsilcileridir (Ramsay, 1904: 103-104). Asya ilinde yer alan Yedi Kilise grubu vardır ve her biri birer temsilci tarafından temsil edilmektedir (Ramsay, 1904). Bu temsilciler Yedi Kiliseler'dir ve Yedi Kiliseler Tanrı'nın kilisesine karşılık gelmektedir (Ramsay, 1904).

1.8. Anadolulu Azizler ve Azizeler

Hristiyanlık'ta hayatlarını dine adanmış, yaşadıkları dönem ve sonrasında tebaaları arasında saygı görmüş kişiler aziz ve azize olarak adlandırılmaktadır (Gür ve Yılmaz, 2016: 229). Aziz ve azizeler dini misyonlarını yerine getiren, nefsini terbiye eden, dini hayatları içinde fedakârlık gösteren ve çeşitli mucizeler gerçekleştirdiğine inanılan kimselerdir (Harman, 1991: 332). Aziz, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bütün Hristiyanlar için kullanılırken sonraları, özellikle kiliseye bağlı olarak yaşayan ve bu uğurda şehit olanlara (martyros) verilen bir unvan olmuştur (Harman, 1991). İ.S. 155'te öldürülen İzmir (Smyrna) piskoposu Polikarpos, şehit olarak aziz ilan edilen ilk kişidir (Harman, 1991). Meryem, İsa'nın öğrencileri ve İncil yazarları da aziz olarak anılmışlardır. Anadolu toprakları Hristiyanlık'ta aziz olarak anılan kişilerin yaşadığı bölgelerin başında gelmektedir. Çalışmanın bu kısmında Anadolu topraklarında doğmuş, yaşamış, baskı ve zulümlere rağmen misyonundan vazgeçmemiş, doğru yolu göstermek için çabalamış aziz ve azizeler hakkındaki bilgiler özetlenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

1.8.1. Anadolulu Azizler

- **Aziz Paulus:** Gerçek adı Saul olan Aziz Paulus, İ.S. 10 yılında Anadolu'nun Tarsus kentinde doğmuştur (Gündüz, 2004: 32). Yahudiliğin Ferisi mezhebine mensuptur ve bir Roma vatandaşı olarak hayatını sürdürmüştür (Elç. 21: 39; Elç. 23: 6). Galatyalılara yazdığı mektupta kendisini “anne karnındayken seçilmiş” kişi olarak tanıtmaktadır. Hristiyanlara zulmeden biriyken Şam Vizyonundan sonra Mesih uğruna birçok mücadele

vermiş, Anadolu başta olmak üzere Hellas ve Roma'da misyon faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Mesih uğruna verdiği mücadele sonunda Roma'da tutuklanarak öldürülmüştür.

- **Aziz Nikholaos:** Anadolulu azizler denildiğinde aklın ilk gelen isimlerden biri Aziz Nikholaos'tur. Lykia'nın önemli şehirlerinden ve başkentlerinden olan Patara'da (İ.S. 270) dünyaya gelmiştir. Patara'da çıkan bir salgında annesini ve babasını kaybetmiş, Myra'ya amcasının yanına taşınmıştır (Akça ve Esen, 2020: 117). Ailesinden miras kalan varlığını yardım faaliyetlerine ve kilise hizmetlerine bağışlamıştır (Akça ve Esen, 2020). Samimiyeti ve yardımseverliği ile tanınan ve halk tarafından sevilen bir aziz olmuştur. Dini çalışmaları sayesinde Myra kentinin başpiskoposluğuna kadar yükselmiştir. Batılı ülkeler arasında Aziz Nikholaos, geceleri gizemli ziyaretleri ile çocukların kalbini kazanan Noel Baba (Santa Claus) hikayesi ile tanınmaktadır (McKnight, 1917: 28).
- **Aziz Ignatius:** Bir başka adı Theophoros (Tanrı Taşıyan) olan Aziz Ignatius, Antiochiada dünyaya gelmiştir (Budak, 2012: 87). İsa Mesih'i açıkça Rab olarak ikrar ettiği için ölüme mahkûm edildiği, İ.S. 117 yılında da vahşi hayvanların önüne atılarak öldürüldüğü düşünülmektedir (Budak, 2012).
- **Aziz Blasios (Vlas):** Aziz Blasios, İ.S. 280/283 yılında Roma İmparatorluğu'nun Sebasteia (Sivas) şehrinde doğmuştur (Yurdakök, 2005: 361). Zengin bir aileden gelen Blasios tıp eğitimi almış, boğaz hastalıkları konusundaki başarısı ile tanınmıştır (Yurdakök, 2005; Durak, 2012). Araştırmacılar Aziz Blasios'un Ermeni veya Rum kökenli olabileceğini düşünmektedirler. Pagan inancısını terk ederek Hristiyan olmuş, kendi şehri Sivas'a piskopos olarak seçilmiştir. Piskoposluğunun ardından Romalıların baskılarından kaçarak Argaios (Erciyes) Dağı'nda bir mağarada keşiş hayatı sürmeye başlamıştır (Yurdakök, 2005). Hristiyan olmaktan vazgeçmediği gerekçesiyle de Romalılar tarafından öldürülmüştür (Yurdakök, 2005).
- **Aziz Basileios:** Basileios diğer adı ile Megas Basileios (Büyük Basileios), Ortodoks ve heretik ayrımın belirginleştiği dönemde Caesarea'da (Kayseri) (İ.S. 329/330) Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Smith, 1879: 9). Eğitim hayatına Kapadokya'da başlayan Basileios, burada Nazianzuslu Gregorius ile tanışmıştır. Nazianzuslu Gregorius ile birlikte eğitimlerine devam etmek için önce Constantinopolis'e daha sonra da Atina'ya geçmişlerdir (Smith, 1879; Madrigal, 2015b: 39; Temiztürk, 2016: 41). Bazı araştırmacılar Aziz Basileios'un ününün Atina'ya kendisinden önce ulaştığını belirtmektedir. Arkadaşı Nazianzuslu Gregorius, kardeşi Nyssalı Gregorius ile birlikte "üç Kapadokyalılar" olarak anılmaktadırlar (McSorley, 1907). İ.S. 370 yılında Caesarea

piskoposu olan Basileios, doğu kilise adamlarının önde gelen isimlerinden biri olmuştur (Taylor, 1973: 187). Aziz Basileios'un Anadolu'daki manastır hayatını şekillendirdiği ve Hristiyan manastır hayatını da kiliseden sapmaktan kurtardığı bilinmektedir (Budak, 2012).

- **Nazianzuslu Aziz Gregorius:** Nazianzuslu Gregorius, Hypsistosçuların grubuna bağlı olan ancak daha sonra Hristiyanlığı seçerek piskoposluğa kadar yükselen Gregorius'nin oğludur (Tokay, 2007: 32). Aksaray ilinin yakınlarında bulunan (Bekarlar Kasabası) Nazianzos şehrinde (İ.S. 330) doğmuş ve doğduğu yerin yakınlarındaki Arianzos şehrinde (İ.S. 389) vefat etmiştir (Budak, 2012: 102). İ.S. 362 yılında rahip olmuş, İ.S. 370-379 yılları arasında piskoposluğa yükselmiştir.
- **Nyssalı Aziz Gregorius:** 4. yüzyılın önemli Hristiyan ilahiyatçılarından olan Aziz Gregorius, Niksar'da (Neokaiseria) doğmuş ve İ.S. 335-394 yılları arasında yaşamıştır (Budak, 2012: 100). Aziz Basileios'in küçük kardeşidir. Çağdaşları arasında en kültürlü kişi olduğu düşünülmektedir (Budak, 2012). İ.S. 372 yılında Gregorius, Nyssa piskoposu olarak seçilmiştir (Madrigal, 2015b: 43). Gregorius'a göre Tanrı sınırsızdır ve yarattığı varlıkların sınırlı zihniyle Tanrı tam olarak algılanamamaktadır (Madrigal, 2015b). Gregorius Apofatik veya Negatif Theoloji alanına yaptığı katkılar ile tanınmaktadır.
- **Aziz Georgios:** Aya Yorgi olarak da bilinen Aziz Georgios, İ.S. 280 yılında İmparator Diocletianus döneminde dünyaya gelmiştir. Babası gibi iyi bir asker olan Georgios, kısa sürede bulunduğu çevrede öne çıkan yetenekleri ile tanınmıştır (Ortodokslar Topluluğu, 2022). Baskıcı ve zulüm dolu bir dönemde yaşamış olsa da İsa Mesih uğruna mücadele etmekten geri durmamıştır. Mücadelelerinin sonucunda da Romalılar tarafından öldürülmüştür. Anadolu'da Hz. Hızır ve St. George (Aya Yorgi) kişilik özellikleri ve işlevleri bakımından birbirleriyle özdeşleştirilmektedir (Türk, 2010: 138). Hızır ve İlyas peygamberlerin bulunduğu günün anısına kutlanılan Hıdırellez Bayramı, benzer hikayelerle 23 Nisan'da Batılı ülkelerde Aziz Georgios'u anmak için kutlanmaktadır.
- **Aziz Mamas:** Aziz Mamas, 3. yüzyılda yaşamış Kapadokyalı bir azizdir. Çoban olarak bilinen Mamas, çocukluk yaşlarında Hristiyanlığı yaydığı gerekçesiyle zulme uğramış ve Hristiyan dinini inkâr etmediği için öldürülmüştür (Budak, 2012: 107).
- **Nusaybinli Mor Efrem:** İ.S. 303/306 yılında Nusaybin'de doğmuştur (Budak, 2012; Madrigal, 2015). 4. yüzyıl Süryani edebiyatının en önemli isimlerindendir. Eğitimini Urfa (Edessa) okulunda tamamlamıştır (Bilge, 1996: 51). Şiirleri ve İsa Mesih üzerine yazdığı ilahileri ile tanınmaktadır (Budak, 2012: 118). Kutsal kitabın tamamını yorumlamış ve Hristiyanlığa duyduğu sempati yüzünden evinden kovulmuştur (Budak, 2012).

- **Nusaybinli Aziz Yakup:** 3. yüzyılda Nusaybin’de dünyaya gelmiştir (Kütük, 2012: 5). Aziz Yakup Nusaybin’de kurulan akademi okulunun en önemli isimlerindendir. Şehrin yakınlarındaki bir manastırda münzevi yaşamı tercih etmiş, erdemi ve itibarı sayesinde piskoposluğa kadar yükselmiştir (Kütük, 2012).

1.8.2. Anadolu Azizeler

- **Azize Thekla:** Thekla Konya (İconium)’da doğmuş, 90 yaşında Kilikia Bölgesinde Seleukeia yakınlarında vefat etmiştir (Budak, 2012: 88). Aziz Paulus ile bahsi geçen Azize Thekla, Paulus ile Iconium’da karşılaşmadan önce nişanlı sıradan genç bir kız olarak bilinmektedir (Öztürk, 2012: 44). Aziz Paulus’un Konya’yı ziyareti sırasında onun vaazlarından etkilenen Thekla, bakirelik üzerine söz vermiş ve kendini Hristiyanlığa adanmıştır (Öztürk, 2012: 44). Thekla’nın Hristiyan oluşu, riyazetle dolu yaşamı tercih etmesi ve başından geçen birtakım olaylardaki duruşu, onu kadın dindarlığı için örnek gösterilen azizelerden biri olmuştur (Öztürk, 2012: 46). Thekla’nın bakireliği ve tarihselliği Katolik Kilisesi tarafından sorgulanmış ve adı azizeler listesinden çıkarılmıştır (Öztürk, 2012). Ancak Yunan Kilisesi tarafından kadınlar arasında şehitliğin öncüsü olarak kabul edilmiş ve havarilerle eşit sayılmıştır (Öztürk, 2012).
- **Azize Helena:** İmparator I. Constantinus’un annesi olarak tanınan Helena, İ.S. 248/250 yılında Bithynia’da dünyaya gelmiştir. Hristiyan olduktan sonra Azize olarak anılmıştır (Doğancı, 2017: 495). Geleneksel Hristiyan hac uygulamasını ilk kez Azize Helena’nın başlattığı kabul edilir (Keskin, 2018: 887). Hz. İsa’nın doğduğu, çarmıha gerildiği ve gömüldüğü yerleri ziyaret ederek, bu kutsal yerlerde incelemelerde bulunmuş ve Hristiyanlıktaki ilk hacı olarak anılmıştır (Keskin, 2018).
- **Azize Barbara:** Azize Barbara’nın Eski Bithynia başkentinde -İzmit’te- doğduğu ve 3. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir (Budak, 2012: 115). Hristiyanlığı kabul ettiği gerekçesiyle çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. Babası tarafından başı kesilerek şehit edilmiş ve azize olarak anılmıştır (Budak, 2012).

1.9. Mezhepler

Mezhep kelimesi, iman eden kimsenin görüşüne kıyasla daha bilimsel bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu doğrultuda mezhep, aynı dine mensup kişilerin çoğunlukla farklı doktrinlere inanışını ya da farklı ritüelleri uygulamasına karşılık gelmektedir (Demirci, 2018: 1). İnanış ve uygulamalardaki farklılıklar büyüklüklerine göre mezhep olmaktan çıkıp din hüviyeti kazanabilmektedir. Ancak Hristiyanlıkta mezhep olmaktan çıkıp din haline

dönüşmüş bir inanış kümesi mevcut değildir (Demirci, 2018). Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini ilan edildikten sonra büyük oranda tek bir kilise olarak kalmayı başarabilmiştir.

Hristiyanlık tarihinde mezhepleşmeler üç döneme ayrılmaktadır (Gündüz, 2020: 121). Birinci dönem (İ.S. 5. yüzyıl) Doğu Hristiyanlığının ortaya çıkışıdır (Gündüz, 2020). Bir sonraki dönemde (1054) kilise doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır (Gündüz, 2020: 130). Üçüncü dönemde ise (16. yüzyıl) Katolikliğe karşı reformist hareket olarak Protestanlık ortaya çıkmıştır. Bu bölümde mezhepler; “Ortodoksluk”, “Katoliklik”, “Protestanlık” (Reform Kilisesi) ve “Diğer Mezhepler” olmak üzere dört grupta açıklanmaya çalışılmıştır (Demirci, 2018).

1.9.1. Katolik Mezhebi

Grekçe *katholikos* (evrensel, genel), Latince *universalis*, *generalis*, *communis* kelimelerine karşılık gelen Katoliklik, müntesibi bakımından en büyük Hristiyan mezhebidir (Erbaş, 2021: 31, Harman, 2022: 55-58). Latin Amerika başta olmak üzere Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz ve Polonya Katoliklerin olduğu belli başlı ülkelerdendir (Aydın, 2015). Katolik Kilisesi 1054 yılındaki bölünmeden sonra Avrupa'daki etkisini hızla artırmış, 11.-13.yüzyıllar arasında gerçekleşen Haçlı Seferlerinde de askeri ve siyasi gücünü genişletmiştir (Gündüz, 2020: 130). Tarihe IV. Haçlı Seferi olarak geçen Latin Krallığı kuşatmasında, imparatorluk kilisesi önemli ölçüde zarar görmüş birçok eser yağmalanmış ve Constantinopolis'ten kaçırılmıştır. Yakın dönemlere kadar Katolik Kilisesi ile Doğu Kiliselerini birleştirmeye yönelik birtakım politikalar izlenmiş, 1960'lı yıllarda gerçekleşen II. Vatikan Konsili de iki kiliseyi birleştirmek amacıyla toplanmıştır. Birlikteliği amaçlayan bu teşebbüsler sonuçsuz kalmış, Katolik ve Ortodokslar arasındaki derin ayrılık günümüze kadar ulaşmıştır (Gündüz, 2020).

Katolik Kilisesi'nin ana merkezi Vatikan'dır. Merkeziyetçi yönetimin başında bulunan Papa ruhani Vatikan Devleti'nin başkanı olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2015). Katolik Kilisesinde Papa Petrus'un vekili olarak görülmektedir. Petrus İsa'nın vekilidir dolayısıyla ilk Papa'dır ve ondan sonra gelen tüm papalar Petrus'un halefi konumundadır. Katolik Kilisesi hiyerarşisinde başta Papa sırasıyla kardinaller, psikoposlar, psikopos yardımcıları, rahipler ve rahip adayları bulunmaktadır (Aydın, 2015). Bugün, Papa XVI. Benedict'in yerine gelen Papa Franciscus; Vatikan'ın 266. Papa'sıdır.

Katolik mezhebinin başlıca özellikleri şu şekilde özetlenmektedir (Aydın, 2015; Demirci, 2018; Erbaş, 2021):

- Katoliklikte popüler dini gelenekten ziyade resmi dini gelenekler önemlidir.
- İlk Yedi Konsille birlikte II. Vatikan Konsili de dahil toplam 22 konsil resmi olarak kabul edilmektedir.
- Katoliklere göre Roma Kilisesi diğer kiliselerin ruhani merkezidir; evrensel kurtuluş yalnızca Katolik mezhebinin ilkelerine bağlı kalmakla gerçekleşmektedir.
- Kutsal Ruh Baba ve Oğul’dan neşet etmiştir, kilise Kutsal Ruh’un idaresi altında yönetilmektedir.
- İsa’da çift tabiat vardır, İsa gibi Meryem de günahsızdır ve asli suçtan uzaktır.
- Dini bilgiler sadece din adamları tarafından öğretilmekte, rahibin bulunduğu her yerde kilisenin varlığı kabul edilmektedir.
- Katolik Kiliselerinde kesin ve önemli olan yedi sakrament bulunmaktadır. Hristiyan olmanın şartları bu sakramentleri yerine getirmekten geçmektedir.
- Liturji ayininde kullanılan ekmek ve şarabın İsa’nın kanı ve eti olduğunu ancak ekmek ve şarap kokusunun İsa’nın özünü tam olarak yansıtmadığını düşünürler.
- Katolik Kiliselerinde Mariyoloji (Mariology) anlayışına göre Meryem İlahi Hikmet’in bedenleşmiş halidir ve o da İsa gibi göğe yükselmiştir.
- Katolik mezhebinde azizlere saygı gösterilir ancak onlardan şefaet beklenmemektedir.
- Katolikler kaderi ve kaderci görüşü kabul ederler.
- Aziz ve azize ikonaları Tanrı’ya ulaştırıcı bir aracı değildir yalnızca sembolik ve öğretici kültürün öğeleridir.
- Katolik Kilisesi rahip ve rahibelerin evliliğine karşı çıkmakta ve bekarlığı onlar için mecbur kılmaktadır.
- Katolik Kilisesinde ölümden sonraki yaşam kurtulanlar ve kurtuluşa eremeyenler arasındaki ayrım ile bağlantılıdır. Ezeli cehennem fikri resmi görüştür.
- Katolik Kiliseleri Noel’i 25 Aralık’ta kutlamaktadır.

1.9.2. Ortodoks Mezhebi

Grekçe *ortho* (doğru) *doksa* (kanaan) kelimelerinden oluşan Ortodoksluk, Batı dillerinde “Doğu Ortodoks Kilisesi (Eastern Orthodox)” veya “Grek Ortodoks Kilisesi” olarak adlandırılmaktadır (Demirci, 2018). Katolikliğin batıyı, İslamiyetin güneyi himayesine alması, Ortodoksluğun gelişiminde kendisine çok az yer bulmasına neden olmuştur. Bugün Ortodoksluğu kabul eden belli başlı ülkeler: Macaristan, Romanya, Çekoslovakya, Yunanistan, Sırbistan, Hırvatistan, Bulgaristan, Rusya, Gürcistan, Kuzey Amerika, Mısır, Lübnan, Suriye ve Türkiye’dir (Aydın, 2015: 258).

Doğu ve Batı kiliseleri ortaya çıktıkları tarihin yarısı kadar tek vücut şeklinde kalmayı başarmışlardır (Gündüz, 2020: 142). Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması, Constantinopolis'in ikinci Roma ilan edilmesi ve Roma'dan bağımsız bir kilisenin teşekkül etmesiyle bu birliktelik zamanla zayıflamaya başlamıştır (Gündüz, 2020). Batıda oluşan otorite boşluğunu papanın doldurma teşebbüsleri de bu ayrılığı tetiklemiştir. II. İznik Konsili'nde tartışılan ikon meselesi ve III. İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un kimden neşet ettiği tartışmaları ayrılığın fitilini ateşleyen son olaylar olmuştur (Erbaş, 2021: 34). Nitekim Doğu Kilisesi 1054 yılında kendisine Ortodoksluk ismini vererek Batı Kilisesinden resmi olarak ayrılmıştır (Erbaş, 2021). Ortodoksluk ve Roma Katolikliği birçok yönden birbirine benzemektedir. İlk Yedi Konsili, Kilise Sırları (ayini) olarak Yedi Sakramenti ve Kitab-ı Mukaddes'in Kutsal Ruh tarafından yazılmış olduğu inancı her iki mezhep tarafından da kabul edilmektedir (Aydın, 2015, Demirci, 2018). Ortodoksluğun Katoliklikten ayrıldığı noktalar ise şu şekilde belirtilmektedir (Aydın, 2015; Demirci, 2018; Erbaş, 2021):

- Ruhani başkanları patrik veya psikoposlardır, Papa'nın yanılmazlığını reddederler.
- Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan çıktığına inanırlar.
- Kendilerini "ilk bin yılın kilisesi Havariyyun (apostolik)" olarak görürler.
- Ortodoksluğa göre kiliselerde yanılmaz ve hata yapmaz bir yetki mertebesi yoktur.
- Teoloji; sır ve bilinmezlik üzerine kuruludur.
- Pratiğe dayalı yaşam tarzı teorik konulardan daha önemlidir, ilahi tecrübe bu şekilde gerçekleşmektedir.
- Ortodoksluğa göre Kutsal Kitap kanonunda detorokanonik kitaplara da saygı duyulması gerekmektedir.
- İznik ve I. İstanbul Konsili'ndeki iman esaslarını olduğu gibi kabul ederler.
- Günahtan kurtulmak için İsa'ya mutlak teslim olmak gerekmektedir, kurtuluş ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir.
- Evharistiya ayininde şarap ve ekmek bütünüyle İsa'nın kanı ve eti temsil etmektedir.
- Ortodoks Kilisesi Meryem'i Tanrı Anası olarak kabul etse de Meryem'i insan olarak görmektedir.
- İkonaları Tanrı'ya ulaştırıcı aracı olarak kabul ederler. Bu nedenle önlerinde secde eder, öper, okşar ve tanzim ederler.
- Hür irade Ortodokslar için önemli bir kavramdır; insanlar kendi seçimlerini yapmakta özgürdür, kader ise Tanrı-insan arasındaki sinerjik enerjinin emaresidir.
- Ortodoks Kiliselerinde Araf inancı yoktur; ezeli cehennem fikrine de sıcak bakılmaz.

- Dini hiyerarşide bekarlık önemli olsa da alt hiyerarşidekiler evlenmekte özgürdür. Evlenen din adamı psikopos olamaz.
- Ortodoks Kiliselerinin belli bir merkezi yoktur, her Ortodoks Patrikliği bağımsızdır.
- Ortodoks ve bazı Doğu kiliseleri Noel'i 6 Ocak'ta kutlamaktadır.

Ortodoks Kilisesi İstanbul'un fethine kadar imparatorluk kilisesi olarak varlığını sürdürmüştür. 1453'te Ortodokslar tarafından seçilen patrik, Fatih Sultan Mehmet tarafından tanınmış ve saray erkanlarından biri olmuştur (Gündüz, 2020). Osmanlı Devleti döneminde birkaç kez yeri değişen Ortodoks Patrikhanesi Cumhuriyet döneminde 1989'dan 1991'e kadar onarım görmüştür (Şahin, 1995: 342-348). Son hali bugün bulunduğu yere Fener'e taşınarak İstanbul'da yaşayan Ortodoks Rumların patrikhanesi olmuştur.

1.9.3. Protestanlık Mezhebi

Protestanlık, 15. yüzyılda Batı Hristiyanlığı içerisinde Katolik Kilisesine ve Papalığa karşı Martin Luther öncülüğünde gerçekleşen reform hareketidir (Aydın, 2015). Luther'e göre Katolik Kilisesi Hristiyanlıkta olmayan birçok ilkeyi dine eklemiştir. Bu konuyla ilgili kiliseye eleştiriler yöneltilmiş, 1517'de Martin Luther tarafından Witternberg Kilisesi'nin kapısına doksan beş maddelik itiraz tezi asılmıştır (Gündüz, 2020: 31). Luther'den Katolik Kilisesine açılan bu isyan bayrağı, Jean Calvin ve Aultrich Zwing ile devam etmiştir (Gündüz, 2020).

Bazı Batı ülkelerinde Protestanlık; Evangelik veya Anglikan şeklinde de ifade edilmektedir. 16. yüzyılda Protestanlık içerisinde Protestan Ortodoksisine karşı Luteran kökenli pietist ve püriten gibi oluşumlar meydana gelmiştir (Waardenburg, 2007: 351-354). İlerleyen zamanlarda Hristiyanlığın temel dini doktrinlerinin ötesine geçen Unitarian Socinianizm ve Arminiazim gibi dini akımlar da teşekkül etmeye başlamıştır (Waardenburg, 2007). Nitekim Protestan Reformu 19. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişimini karmaşık yapı olarak tamamlamıştır. En temelde Protestanlık, Papalık idaresindeki Katolik Kilisesine karşı oluşan reformist bir akımdır. Karmaşık yapısı ve içinde oluşan çeşitli gruplardan dolayı günümüz Protestanlığı hakkında genel bir tanım yapmak oldukça zordur. Ancak Protestanlar'ın kabul ettiği görüşleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Waardenburg, 2007; Aydın, 2015; Gündüz, 2020; Erbaş, 2021):

- Protestanlık, Katolik Kilisenin içinde baş gösteren, Papanın yanılmazlığını reddeden ve "İncil'e uygun Hristiyanlık" olmayı hedefleyen bir akımdır.
- Hristiyanlığın yedi sakramentinden yalnızca Vaftiz ve Evharistiya'yı kabul ederler.
- Papa tek otorite değildir, Hristiyan olan herkesin otorite gücü olabilir.

- Kilisede hiyerarşi yoktur, papanın ve psikoposların tek görevi Hristiyanlara hizmet etmektir.
- Tanrı önünde herkes eşittir, ruhban sınıfının ayrıcalıkları olamaz.
- Kutsal Kitabı yorumlamak kilisenin tekelinde değildir, Hristiyan olan her kişi Kutsal Kitabı anlayıp yorumlayabilir.
- Günahları bağışlayacak olan Tanrı'dır ve Tanrı'nın dışında günah bağışlayıcı bir mertebe bulunmamaktadır.
- Kurtuluş amelle değil, yalnız imanla ve Tanrı'nın inayeti ile mümkün olabilmektedir.
- Kiliselerinde resim ve heykel gibi görsel tasvirler bulunmaz.
- Protestanlıkta (Anglikanlar hariç) haç bulundurulmaz ve haç çıkarılmaz.
- Meryem'e özel bir önem atfedilmez, azizler ve azizeler kutsal kabul edilmez.
- Protestan Kiliseleri erkekler gibi kadınların da kilise hizmetinde yüksek makamlarda olması gerektiğini savunurlar.
- Rahipler evlilik konusunda serbesttirler.

1.9.4. Diğer Hristiyan Mezhepleri

Diğer Hristiyan Mezhepleri en az Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık kadar önemlidir. Diğer olarak tanımlanmalarındaki neden gerek Doğu Kiliselerinde gerekse modern zamanda yüzlerce mezhebin var olmasıdır. Hristiyanlığın üç büyük mezhebi kadar tanınan kiliseler bu sınıfta yer almaktadır. Diğer Hristiyan Mezhepleri olarak anılan kiliseler; Monofizit Kiliseler (Süryaniler, Ermenilik, Nesturilik) ve Çağdaş Hristiyan Mezhepleridir.

- **Monofizit Kiliseler:** Monofizitizm, İsa'da ilahi ve insani çift tabiatın tek vücutta birleştiğini savunan anlayıştır. Konsiller bölümünde bahsedildiği üzere Monofizit Kiliseler İsa'nın tabiatına dair görüşleriyle diğer kiliselerden ayrılmaktadır. Bugün Doğu Ortodoks Kiliseleri içinde yer alsalar da bu kiliselerden bağımsızdırlar (Erbaş, 2021: 29). Monofizit olarak bilinen kiliseler şu şekildedir: Süryaniler, Ermeniler, Kıpti (Kopt) Kilisesi ve Habeş Kilisesi. Süryaniler kendi aralarında; Süryani Ortodoks Kilisesi, Süryani Nasturi Kilisesi, Süryani Melkit Kilisesi, Süryani Maruni Kilisesi, Süryani Keldani Kilisesi, Süryani Katolik Kilisesi, Süryani Melkit, Rum Katolik Antakya Patrikliği ve Süryani Protestan Kilisesi olmak üzere sekiz kola bölünmüştür (Erbaş, 2021). Türkiye'de Süryaniler Güneydoğu, Doğu Anadolu ve İstanbul'da yaşamaktadırlar. Ermeniler ise Hristiyanlığı 301 yılında kabul ederek kendilerini Hristiyanlığı toplu olarak kabul eden ilk millet olarak tanımlamışlardır (Erbaş, 2021). Monofizit kiliseler dini anlayış bakımından birbirlerinden çok farklı değillerdir.

- **Çağdaş Hristiyan Mezhepleri:** Çağdaş Hristiyan mezheplerinin çoğu Protestan meyilli oluşumlardır (Aydın, 2015). Baptistler, Adventistler, Quakersler, Metodistler, Presbiterianlar, Mormonlar, Moonlar, Pentakoistler vb. olmak üzere birçok modern Hristiyan mezhebi bulunmaktadır (Aydın, 2015).

1.10. Kutsal Metinler

Hristiyan Kiliselerinde “İlahi Vahiy” olduğuna inanılan kitap Yeni Ahit’tir. Yahudi ve Hristiyanlar tarafından oluşturulan Eski Ahit’e karşılık Hristiyanlar tarafından yeni bir antlaşma yapılmış ve bu antlaşma Yeni Ahit olarak adlandırılmıştır. Hristiyanlar Eski Ahit’in kutsallığına önem verirler ancak Yahudiler Yeni Ahit ismini kabul etmezler (Erbaş, 2021: 57). Yeni Ahit; İnciller, Mektuplar ve Vahiy olmak üzere toplam 27 kitaptan oluşmaktadır.

1.10.1. Dört İncil

Hristiyan kutsal metinlerinin merkezini “Müjdeler” adı verilen dört önemli metin oluşturmaktadır (Renard, 2022: 82). Bunlar; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri’dir. Orijinal yazım dilleri Aramice’dir ancak Dört İncil’in en eski nüshaları Yunanca olarak yazılmış sonra da İbraniceye çevrilmiştir (Aydın, 2015). Dört İncil geleneklere dayandırılarak İsa’dan sonraki dönemlerde yazılmıştır. Hristiyanlara göre İnciller’in yazılmasında Kutsal Ruh’un katkısı büyüktür çünkü İncil’in Kutsal Ruh’un ilhamı ile kaleme alındığına inanılır. İncil kelimesi, Yunanca “iyi” anlamına gelen *eu* ve “haber” anlamına gelen *angelios* kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır (Aydın, 2015).

İnciller içerisinde kilise tarafından kabul edilen (Kanonik) metinler Matta, Markos, Luka ve Yuhanna’dır. Diğer metinlerin tümü Apokrif (uydurma) olarak kabul edilmektedir. İnciller’in isimleri yazarlarına göre verilmiştir. Matta, Markos ve Luka’da yazılı olan hadiseler büyük oranda benzerlik taşıdığı için bunlar aynı zamanda Sinoptik İnciller olarak da adlandırılmaktadır. Dört İncil şifahi (sözlü) olarak nakledilmiş daha sonra yazıya geçirilmiş ve tümünde İsa’nın mesajının hikayesi anlatılmıştır (Aydın, 2015). Bu noktada Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İsa’nın kim olduğu, misyonu ve öğrencilerin vazifelerinin neler olduğu konusunda benzer ifadeleri içermektedir. Matta İncili büyük oranda Yahudi altyapısına sahip kişilere hitap etmektedir (Renard, 2022: 82). Dört metin içerisinde en kısa olanı Markos İncilidir. Matta İncili’nden sonraki yirmi ile otuz yıl içerisindeki gelişmeler Luka İncili’nde anlatılmaktadır. Aynı zamanda Yeni Ahit’in Elçilerin İşleri bölümünün Luka İncili’nin devamı olduğu düşünülmektedir. Yuhanna İncili ise Dört İncil arasında İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen sonuncu kitaptır.

1.10.2. Mektuplar

Yeni Ahit'in büyük bir kısmı ve en eski kitapları Aziz Paulus'un mektuplarından oluşmaktadır. İnciller ve Mektuplar İ.S. 100-500 yılları arasında yazılmış ve teşekkülleri dört asır sürmüştür. Yeni Ahit'in 21 bölümü mektuplardan oluşmaktadır. Bu mektupların 14'ü Aziz Paulus'a, 7 tanesi de öğrencilere atfedilmiştir. Mektuplar her ne kadar kişilere atfedilse de bunların birçoğunun mahlasla yazılmış olduğu düşünülmektedir (Renard, 2022).

- Aziz Paulus'a atfedilen 14 mektup şu şekilde sıralanmaktadır (İncil, 2020): Paulus'tan Romalılar'a Mektup, Paulus'tan Korintliler'e 1. Mektup, Paulus'tan Korintliler'e 2. Mektup, Paulus'tan Galatyalılar'a Mektup, Paulus'tan Efesliler'e Mektup, Paulus'tan Filipililer'e Mektup, Paulus'tan Koloseliler'e Mektup, Paulus'tan Selanikliler'e 1. Mektup, Paulus'tan Selanikliler'e 2. Mektup, Paulus'tan Timoteos'a 1. Mektup, Paulus'tan Timoteos'a 2. Mektup, Paulus'tan Titus'a Mektup, Paulus'tan Filimon'a Mektup ve İbraniler'e Mektup.

Paulus'un mektupları olarak bilinen kitapların İ.S. 55-63 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Mektuplarında topluluklara ve kişilere seslenen Paulus; Mesih'in hakikatinden, günahıtan, kutsal yasanın gerekliliğinden, ruhsal olgunlaşmadan, doğru yoldan, dinin teolojik tasarısından ve kiliselerin birlik olması gerektiğinden bahsetmektedir.

- Diğer Mektuplar ise şu şekilde sıralanmaktadır (İncil, 2020): Yakup'un Mektubu, Petrus'un 1. Mektubu, Petrus'un 2. Mektubu, Yuhanna'nın 1. Mektubu, Yuhanna'nın 2. Mektubu, Yuhanna'nın 3. Mektubu ve Yahuda'nın Mektubu.

Bu mektupların yazılış tarihleriyle ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Mektuplarda genel olarak dini nasihatler yer almaktadır. Aralarından Yuhanna'nın Mektupları Ege Bölgesindeki halklar tarafından okunmuş, Mesih sevgisinden, günahıtan ve imandan bahsedilmiştir.

1.10.3. Vahiy

Yuhanna tarafından yazılan Vahiy, Yeni Ahit'in son kitabıdır. Dönemin yaygın ve popüler yazını Apokaliptik türde kaleme alınmıştır. İsa Mesih'in vahyi olduğu, melekler ve Kutsal Ruh aracılığıyla Yuhanna'ya yazdırıldığına inanılmaktadır (İncil, 2020: 593). Apokaliptik yazılar genellikle Eski Ahit'e dayandırılır ve dünyanın sonu hakkında bilgiler içerir (İncil, 2020). Anadolu'daki Yedi Kiliseye yazılan mektuplar bu kitapta yer almaktadır. Vahiy kitabında yedi sayısına çeşitli benzetmelerle de vurgu yapılmaktadır.

1.10.4. Apokrif Metinler

Roma Kilisesi tarafından uydurma olarak kabul edilen metinler Apokrif İnciller olarak adlandırılmaktadır. Yakub'un İncili, Barnabas İncili, İbrani Tomas İncili, Ebiyonitler İncili, İbraniler İncili, Havarı Tomas İncili, Havarı Filip İncili ve Havarı Petrus İncili bu metinlerden bir kaçıdır (Bayrakdar, 2016: 222). Apokrif metinlerin İncil'den daha eski olduğuna inanılır. İsa'nın havarileri veya onlara çok yakın kişiler tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Apokrif metinlerde İsa, Meryem ve havariler hakkında daha detaylı bilgiler yer almaktadır (Bayrakdar, 2016: 222).

1.11. Hristiyanlıkta İbadet Yapıları

İbadet, tüm dinlerde Tanrı'ya duyulan saygının çeşitli uygulamalar ve ritüeller aracılığıyla gösterildiği tapınım şeklidir. İbadet, kişinin ruhani hisleri ve manevi özlerinin en saf haliyle Tanrı arasında kurulan bağın sembolüdür. Manevi özün saflığı, ibadetin amacına ulaşmasındaki en önemli hususlardan bir tanesidir (Sinanoğlu, 1999: 233-235). Toplumlar kendi teolojilerindeki ibadet olgusuna çeşitli anlamlar yükleyerek onu bir fenomene dönüştürmüştür. Sığınma, yüceltme, sevgi ve korku gibi anlamlarla bütünleşen ibadet, iç dinamikleri harekete geçiren çeşitli davranışlarla tezahür eden deruni ve evrensel bir fenomene karşılık gelmektedir (Sinanoğlu, 1999). Hristiyanlıktaki ibadetler Batı dillerindeki ayine karşılık *Liturji* kelimesi ile ifade edilmektedir (Sinanoğlu, 1999). Günlük, haftalık ve yıllık şeklinde gerçekleşen ibadetler ve kilise tarafından kabul edilen ayinler (sakramentler) Hristiyanlığın temel ibadet yapılarını oluşturmaktadır.

1.11.1. Günlük İbadetler

Günlük ibadetler sabah ve akşam olmak üzere günde iki kere yapılmaktadır. Süryaniler günlük ibadetlerine öğle vaktini de eklemektedirler (Gündüz, 2020: 172). Kilise bireysel ibadetlerden ziyade toplu ibadetleri önerdiği için ibadetler papaz eşliğinde yapılmaktadır (Tümer ve Küçük, 264). Günlük ibadetler kilise tarafından hazırlanan liturji takvimine göre ayarlanmaktadır. İlahiler ve dualar ibadetlerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Günlük ibadetler ilahiler, dualar, vaazlar ve Kutsal Kitap'tan bölümler okunarak yapılmaktadır. Günlük dualarda ve evharistik ayinde okunan dualardan bir tanesi şu şekildedir:

“Göklerdeki Babamız,
Adın kutsal kılınsın.
Egemenliğin gelsin.
Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de

Senin istediğin olsun.
 Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver.
 Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi,
 Sen de bizim suçlarımızı bağışla.
 Ayartılmamıza izin verme.
 Bizi kötü olandan kurtar.
 Çünkü egemenlik, güç ve yücelik
 Sonsuzlara dek senindir! Amin'dir'' (Mat. 6: 9-13).

İbadetler genellikle kiliselerde iç mekân özelliklerine göre oturarak veya ayakta yapılmaktadır (Gündüz, 2020). Bireysel ibadetlerde kişi, iki elini avuç içleri birbirine gelecek şekilde birleştirir, parmaklarını kenetler ve boynunu eğerek ibadet eder. Ortodoks Kiliselerinde bu hareket genellikle ikonların önünde yapılmaktadır. Hristiyan kiliselerinde namaza benzer ibadet şekli yalnızca Süryani Kiliselerinde yapılmaktadır. Hristiyanlıkta kadınlar ve erkeklerin bir arada ibadet etmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Bu da alt başlık olmayacak mı? Haftalık İbadetler (Pazar İbadeti): Haftalık ibadetler pazar günü sabah ve akşam olmak üzere iki kere yapılmaktadır (Tümer ve Küçük, 1999: 264). Katolik Kiliselerinde haftalık ibadetlere katılmak mecburidir. Hristiyanlar, İsa'nın pazar günü dirildiğine inandıkları için pazar gününe ayrıca önem vermektedirler. Bu nedenle haftalık ibadete katılmaya ve pazar günü temiz olmaya özen gösterirler (Tümer ve Küçük, 1999: 265). İsa'nın bedenine ortak olmak amacıyla pazar ibadetinde ekmek ve şarap ayini de yapılmaktadır.

1.11.2. Yıllık İbadetler

Hristiyan kiliselerinde yıllık ibadetler yılda bir kez bayram şeklinde gerçekleşmektedir. Teolojik açıdan önemli olayları kutlama ve anma amacıyla yapılmaktadır. Yıllık ibadetlerin bir kısmı İsa Mesih, Kutsal Ruh, Meryem ve Azizlerle ilişkilidir (Gündüz, 2020). Bunlardan en önemlileri: Noel, Epifani, Paskalya, Haç Yortusu ve Meryem Ana Günü'dür (Tümer ve Küçük, 1999).

1.11.2.1. Noel

Noel, kelime kökü olarak (Keltçe) "yeni" anlamına gelen *noio* ile "güneş" anlamına gelen *hel* kelimesinden türemiştir (Arslantürk, 2014: 177). Kışın gün dönümünde güneşin yeniden doğuşuna işaret eden Noel, *calendas* terimiyle ilk gün ve ayın yeni günü anlamına gelmektedir (Arslantürk, 2014). Noel, 4. yüzyıldan itibaren İsa Mesih'in doğum gününü anmak amacıyla kutlanmaktadır. Katolik Kilisesinde 25 Aralık'ta Ortodoks Kilisesinde ise 6 Ocak'ta kutlanmaktadır. Katoliklerde Noel Bayramı, 24 Aralık gecesi ayinler ve kutsal

eğlenceler ile başlar, 25 Aralık sabahı kilise şenlikleri ile devam eder 26 Aralık'ta ise misafir ziyaretleri ile sona erer (Tümer ve Küçük, 1999: 265). Noel Bayramı İsa'nın doğum gününü anmak için kutlansa da İsa'nın doğum günü sadece varsayımlar üzerine dayanmaktadır. Bu tarih aralığının seçilmesinin nedeni Mitra inancı ile Hristiyanlık arasındaki birtakım benzerliklerle ilişkilendirilmiştir. 25 Aralık gününün Mitra festivali ve İsa'nın doğum günü olarak kutlanması, güneşin övüldüğü Pazar gününün Hristiyanlar için de kutsal kabul edilmesi bu benzerliklere örnek olarak gösterilmektedir (Kızıl, 2013: 129-130).

1.11.2.2. Epiphani

Kelime anlamı olarak “görünme ve belirme” anlamlarına karşılık gelen epiphani, İsa'nın soylulara ve çobanlara görünmesini ifade etmektedir (Tümer ve Küçük, 1999: 266). İsa'nın Tanrılığının ve vaftizinin anısına kutlanmaktadır. Epifani kutlama zamanı olarak Noel ile birleştirilmiştir. Katolik, Ortodoks ve Doğu Hristiyanlar arasında 6 Ocak'ta kutlanmaktadır.

1.11.2.3. Paskalya

Hristiyan bayramları içerisinde en önemli ve kutsal olanı Paskalya Bayramı'dır (Gündüz, 2020: 173). Paskalya, İbranice “geçiş” anlamına gelen *pesah*, Grekçe'de *Paskhalia* kelimesinden türemiştir (Tümer ve Küçük, 1999: 266). İngilizce'de ise “büyük gün” anlamına gelen *Easter* kelimesi ile ifade edilmektedir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Yahudilerin Pesah (Mısır'dan kurtuluşun kutlanması) bayramı ile aynı zamanlarda kutlanan Paskalya Bayramı için sonraları özel bir takvim belirlenmiştir (Tümer ve Küçük, 1999: 266). Genellikle Nisan ayının ikinci pazarı kutlanmakta, Diriliş Günü veya Kıyam Yortusu gibi isimlerle anılmaktadır. İsa'nın tüm insanlığın günahlarının bedeli için kendisini çarmıhta feda edişini ve ölümünün ardından üç gün sonra dirilişini anmak amacıyla kutlanmaktadır. Paskalya Bayramı'ndan önce belirli bir süre oruç tutulmaktadır (Gündüz, 2020: 174). Bu süre “Kül Çarşambası” olarak adlandırılmaktadır (Gündüz, 2020: 174). Batı geleneğinde Paskalya Bayramı'nda “Easter Yumurtaları” olarak bilinen renkli yumurta şeklinde hediyeler hazırlanmaktadır (Gündüz, 2020).

1.11.2.4. Haç Yortusu

Haç, ahşap veya metal malzemeden oluşan sütunların yatay ve dikey olarak birbirine çakılması ile elde edilen şekildir. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra Hristiyanlar (Protestanlar hariç) tarafından insanoğlunun günahını, günah uğruna çekilen acıları ve ölümü

hatırlatan sembol olarak değerlendirilmiştir. Haç sembolü gündelik yaşamda yol kenarlarında, mezarlarda ve kişilerin üzerlerinde bulunmaktadır (Tümer ve Küçük, 1999: 267).

1.11.2.5. Meryem Ana Günü

Meryem Ana'nın günahsızlığını ve iffetini vurgulamak için Roma'da 1477'de kutlanan bir anma günüdür (Arslantürk, 2014: 179). Hristiyanlar (Protestanlar hariç) Meryem Ana'ya büyük saygı gösterirler ve onun öldükten sonra dirildiğine inanırlar.

Hristiyanlıkta yapılan ibadetler zamanlara göre üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Bunların dışında namaz, oruç, hac ve kurban gibi ibadetler de yapılmaktadır (Bayrakdar, 2016: 400). Namaz, kiliselerde dua ile birlikte ayin şeklinde yapılmaktadır. Oruç, belirli bayramların öncesinde perhiz şeklinde gerçekleşmektedir. Kurban Hristiyanlıkta Tanrı'ya adak sunma olarak yapılmamaktadır. Ancak İsa Mesih'in insanlık için kendisini kurban etmesi çoğu ibadetin bu hadisenin etrafında şekillenmesini sağlamıştır. Hac ibadeti ise, Hristiyan dindarlar tarafından Kudüs ve Anadolu başta olmak üzere kutsal kabul yerlerin ziyaret edilmesiyle gerçekleşmektedir (Bayrakdar, 2016: 401).

1.12. Sakramentler (Kilise Sırları/Ayinler)

Hristiyan kiliselerinde sakramentler dini açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Sakramentler genellikle sembolik davranışlar ve işaretler için kullanılmaktadır (Gündüz, 2020: 159). Katolik ve Ortodoks Kiliseleri yedi sakramenti kabul ederken Protestanlar yalnızca iki sakramenti (Vaftiz ve Evharistiya) kabul etmektedir. Hristiyanlıktaki yedi sakrament şu şekildedir: Vaftiz, Konfirmasyon, Evharistiya, Rahip Takdisi, Tövbe, Hasta Yağı ve Evlenme (Aydın, 2015: 253-254).

1.12.1. Vaftiz (βαπτισμός – baptizo)

Vaftiz bütün Hristiyan kiliseleri tarafından kabul edilen sakramentlerdendir. Hristiyan olan ve olmak isteyen her kişinin uygulaması gereken en temel sakrament olarak kabul edilir. Vaftiz ayininde kişinin su ile günahlarından arınması, İsa Mesih'te yeniden dirilmesi ve Tanrı'nın oğlu olması simgelenmektedir (Aydın, 2015: 253; Gündüz, 2020: 161). Vaftiz esnasında suya girmek; ölümü, sudan çıkmak ise dirilmeyi temsil etmektedir (Gündüz, 2020). Vaftiz ayininde yapılan dualarda Kutsal Ruh'un orada bulunduğuna inanılır. Vaftizin kaç kere yapılacağı konusunda fikir ayrılıkları olsa da çoğunluğa göre bir kere yapılmaktadır.

1.12.2. Konfirmasyon

Konfirmasyon kelime olarak “güçlendirme” anlamına gelmektedir. Vaftiz ayininden sonra vaftizin lütfunu arttırmak, tamamlamak ve İsa Mesih’in fedakâr yardımcısı haline gelmek amacıyla yapılmaktadır (Aydın, 2015). Ancak bugün Batı toplumlarında yeteri kadar uygulanmamaktadır (Aydın, 2015).

1.12.3. Eukharistia

Evharistiya, vaftiz gibi bütün kiliseler tarafından kabul edilen sakramenttir. Komünyon, Mass, Son Akşam Yemeği ve Aşayı Rabbani olarak da anılmaktadır (Gündüz, 2020: 163). Ekmeğin şaraba batırılarak yenmesi şeklinde gerçekleşen ayin, İsa’nın öğrencileri ile birlikte yediği son akşam yemeğini temsil etmektedir. Luka İncili’nde Fısıh Yemeği olarak anlatılan hadise Evharistiya ayininin referansı olarak gösterilmektedir:

“Bunu (şarabı) aranızda paylaşın,

Size şunu söyleyeyim, Tanrı’nın Egemenliği gelinceye dek, asmanın ürününden bir daha içmeyeceğim.

Sonra eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve onlara verdi.

“Bu sizin uğrunuza feda edilen bedenimdir. Beni anmak için böyle yapın”.

Aynı şekilde kâseyi aldı, “Bu kâse sizin uğrunuza akıtılan kanımla gerçekleşen yeni antlaşmadır” (Luk. 22: 17-21).

Son akşam yemeğinin anısına kutlanan Kudas ayininde İsa’nın yukarıdaki sözleri tekrarlanır ve ekmek şaraba batırılarak yenilir. Evharistiya ayinine katılan kişinin güç ve kuvvet kazandığı, imanlıların dualarını, amellerini, sevinçlerini ve acılarını bu ayine taşıdıkları düşünülmektedir (Erbaş, 2021: 85-86). Evharistiya, İsa Mesih’in Paskalyası’nın anısı olarak düşünülmektedir (Erbaş, 2021).

1.12.4. Tövbe

Tövbe, kişinin vaftiz olduktan sonra işlediği günahları yok etmek ve kaybedilen iyilikleri tekrar kazanmak amacıyla yapılmaktadır (Aydın, 2015: 254). Kişi kurtuluşa erebilmek için tövbesini yapmak zorundadır. Hristiyanlar tövbelerini yetkili bir rahibe itiraf ederek yaparlar. Kiliselerde günahların itiraf edilmesi için kafesler bulunur, günahlı kişi bu kafese girerek günahlarını anlatır.

1.12.5. Hasta Yağı

Hasta yağlama ayini, ölümle karşı karşıya olan kişilere okunmuş kutsal yağın sürülmesi ile yapılır. Ölüm eşiğinde olan kişilere uygulandığı için son yağlama olarak da adlandırılmaktadır. Ayini yapan rahip, kutsal yağı hastanın beş duyu organına haç şeklinde

sürmektedir (Aydın, 2015: 254). Hasta yağlama ayininde İsa'nın hastalar üzerindeki şifacı özelliğine dikkat çekilmektedir. “Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin, cüzamlıları temiz kılın” ifadeleri bu duruma kanıt olarak gösterilebilir (Mat. 10: 8). Hasta yağmala ayini; hastaların acılarından kurtulması, sıkıntılarının sona ermesi ve Mesih'in çektiği acıların anlaşılması için yapılmaktadır. “İçinizden biri hasta mı, kilisenin ihtiyarlarını çağırtsın; Rabb'in adıyla üzerine yağ sürüp onun için dua etsinler” (Yak. 5: 14); “İmanla edilen dua hastayı iyileştirecek ve Rab onu ayağa kaldıracaktır eğer hasta günah işlemişse günahları bağışlanacaktır” (Yak. 5: 5: 15) ifadeleri kutsal yağın hastalar üzerindeki önemine referans olarak gösterilebilir.

1.12.6. Evlenme

Hristiyanlıkta evli olan kişilerin evliliğe sadık kalması ve boşanmamaları öğütlenmektedir (Aydın, 2015: 264). Aziz Paulus'un mektuplarında evlilikle ilgili yer alan ifadelerden birkaçı şu şekildedir:

“Her erkek karısıyla, kadın da kocasıyla yaşasın. Erkek karısına, kadın da kocasına hakkını versin. Kadının bedeni kendisine ait değil kocasına aittir bunun gibi erkeğin bedeni de karısına aittir (1.Ko. 7: 2-4); Yine de evli olmayanlara söyleyeyim: benim gibi kalsalar iyi olur (1.Ko. 7: 8); Evlilere ise Rab şunu buyuruyor: Kadın kocasından ayrılmasın, ayrılırsa evlenmesin, ya da kocasıyla barışsın. Erkek de karısını boşamasın (1.Ko. 7: 1-10); Karın varsa boşanmayı isteme, karın yoksa kendine eş arama ama evlenirsen günah işlemiş sayılmazsın, bir kadın da günah işlemiş sayılmaz (1.Ko. 7: 27-28); nişanlısıyla evlenen iyi eder, hiç evlenmeyen daha iyi eder” (1.Ko. 7: 38).

Aziz Paulus'a göre verdiği öğütler kendisine Tanrı'nın Ruhu aracılığıyla bildirilmiştir. Buna göre Hristiyanlıkta kadın ya da erkek Rabb'e inanan biriyle evlenmekte özgürdür ama bekar kalmak daha önemlidir. İmanlı bir kadın ya da erkek eğer imansız biriyle evlenirse, imanlı olan kişi tarafından kutsanmaktadır (1.Ko. 7: 14).

Evlenme ayinleri genellikle kadının bağlı bulunduğu kilisede psikopos nezaretinde yapılmaktadır. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin evlenme ayinleri büyük oranda benzerlik göstermektedir (Aydın, 2015: 264). Ancak Protestanlar evliliği ayin olarak kabul etmemektedir (Aydın, 2015: 264).

1.13. Hristiyanlıkta Temel İnanç Esasları

Hristiyan ilahiyatında dinin temel inanç esaslarını belirlemeye, anlamaya ve yorumlaya yönelik birtakım tartışmalar yapılmaktadır. Tartışmaların bugün hala devam ediyor olması; Kutsal Kitap'ta inanç esaslarına açıkça yer verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Teslis, kefareti, çarmıh hadisesi ve gelecek dönem Mesih inancı gibi temel esasların belirlenmesinde Kutsal Kitap'tan ziyade konsil kararları etkili olmuştur (Tümer ve Küçük, 1993: 251).

Hristiyan inanç esaslarını ifade etmek için “kredo” kelimesi kullanılmaktadır. Tanrı, ölüm sonrası yaşam, ilahî yargılama vb. konulardaki dogmalar için tüm Hristiyanlar tarafından kabul edilen iman formülü “Havariler Kredosu”dur (Gündüz, 2020: 65). Havariler Kredosu’nda yer alan inanç esasları şu şekilde sıralanmaktadır: (Tümer ve Küçük, 1993: 251-252; Gündüz, 2020; Erbaş, 2021: 46):

- Ben Tanrı’ya, kudretli Baba’ya;
- Bütün asırlardan önce Baba’dan doğan, Tanrı’nın biricik oğlu Rab İsa’ya, Tevhit edildiğine, yaratılmadığına, Baba ile aynı tabiatta olduğuna,
- Kutsal Ruh aracılığıyla Bakire Meryem’den ve Kutsal Ruh’tan doğmuş olduğuna,
- Bizim için Vali Pilatus zamanında çarmıha gerildiğine, öldüğüne, gömüldüğüne,
- Üçüncü gün dirildiğine,
- Göğe yükseldiğine, Baba’nın sağında oturduğuna,
- Yargılamak için geri geleceğine,
- Rab olan ve hayat veren Kutsal Ruh’a, onun Oğul’dan neşet ettiğine,
- Kiliseye, birliğine, kutsallığına, evrenselliğine ve havarilere ait oluşuna inanırım.
- Günahların affı için yalnızca vaftizi kabul ederim.
- Ölülerin dirilmesini,
- Gelecek dünyayı beklerim.

Havariler kredosunda yer alan maddeler Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, ölüm sonrası yaşam, çarmıha gerilme ve gelecek dönem Mesih inancı ile ilgilidir. Bu maddelere dayanarak Hristiyan teolojisinin inanç esasları Teslis, Kefaret, Çarmıh Hadisesi ve Gelecek Dönem inancı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

1.13.1. Teslis

Yunanca *trias* kelimesinden türeyen Teslis (trinite) üçleme anlamına gelmekte ve Hristiyan geleneğinde Baba-Oğul-Kutsal Ruh anlayışını ifade etmektedir (Waardenburg, 2011: 548-549). Yeni Ahit’te Teslis’in unsurları yalnızca iki yerde bir arada kullanılmıştır (Mat. 28: 19; 2Ko. 13: 14). Bu metinlerden üç Tanrı veya üç konumlu bir Tanrı ifadesini çıkarmak güç olsa da Teslis neredeyse tüm Hristiyanlar tarafından kabul edilmiştir (Erbaş, 2021: 47).

İnaniş’a göre Teslis’in birinci unsuru Baba’dır. O’nun; kusursuz, görünmez, ebedi ve saf ruhu temsil ettiğine inanılmaktadır. Yuhanna İncili’nde evrenin hâkimi, yaratıcısı ve sahibi olduğu belirtilir (Yu. 1: 1-4). O’nun özü sevgidir, Oğlunu günahları bağışlaması için dünyaya

göndermiştir (1Yu. 4: 7-10). Baba yani Tanrı tektir (Gal. 3:20), Tanrı mukaddes üçlüktür (Erbaş, 2021: 47).

Teslis'in ikinci unsuru olan Oğul, Tanrı'nın oğlu; İsa Mesih'tir (Mat. 3: 17). Yeni Ahit'in bazı bölümlerinde İsa Mesih'in Tanrı olduğu da ifade edilmektedir (Tit. 2: 13). Konsillerin toplanması ve mezheplerin oluşmasındaki yegâne mesele İsa'nın tabiatı üzerindeki fikir ayrılıklarından kaynaklanmıştır. İsa kendisini Tanrı'nın oğlu olarak tanıtmaktadır (Mar. 14: 61-62).

Teslisin son unsuru Kutsal Ruh'tur. İsa'nın doğumunda, vaftizinde, öğrencilerle olan hadiselerde Kutsal Ruh'tan sıklıkla söz edilmektedir. Kutsal Ruh konsillerde üzerine tartışılan en önemli unsurlardan biridir. İznik Konsili'nde resmen kabul edilmiş, İstanbul Konsili'nde de Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul'dan neşet ettiğine karar verilmiştir (Aydın, 2015: 252). Bu karar bir asır sonra aforoz edilmiş, kiliselerin ayrılmasına neden olan konulardan biri olmuştur. Kutsal Ruh, Batı Kiliselerine göre hem Baba'dan hem de Oğul'dan, Doğu Kiliselerine göre Oğul yoluyla Baba'dan çıkmıştır (Erbaş, 2021: 49).

1.13.2. Kefaret ve Çarmıh Hadisesi

Hristiyan ilahiyatında İsa Mesih ile ilgili en önemli doktrinlerden biri kefarettir. Tanrı oğlu İsa, insanoğlunun günahlarına kefarete olarak dünyaya gelmiş ve çarmıha gerilerek kurban edilmiştir. İsa'nın kefarete dair ifadeler Paulus'un Romalılara Mektubu ve Yuhanna'nın I. Mektubu yer almaktadır. "Tanrı Mesih'i, kanıyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu" (Rom. 3: 25-26). "Tanrı, öz Oğlu'nu günahlı insan benzerliğinde günah sunusu olarak gönderip günahı insan benliğinde yargıladı" (Rom. 8: 3). "İsa Mesih, bütün dünyanın günahlarını bağışlatan kurbandır" (1Yu. 2: 2). Bu ifadelere göre İsa Mesih Tanrı tarafından insanoğlunun günahlarını bağışlamak için gönderilmiştir. Bu durum Tanrı'nın insanlığa olan sevgisinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

1.13.3. Gelecek Dönem Mesih İnancı

Hristiyanlık'ta İsa'ya atfedilen en önemli kristolojik unvan Mesih'tir. Mesih, Aramice *meşihā*, İbranice *māšiah*, Arapça *meseha*, Asurca *mašāhu* kelimelerinden oluşan; el sürmek, elle sıvazlamak, eli bir şeyin üzerine koymak, yağ sürmek, yağla meshetmek ve dini misyonla görevlendirilmiş kişi anlamına gelmektedir (Waardenburg, 2004: 306-309). Mesih ifadesinin yalnozca İsa'ya verilen bir unvan olduğu düşünülmektedir (Waardenburg, 2004: 306-309). Yahudi toplumunda yaşanan sıkıntıların ardından bir kurtarıcının geleceği inancı oluşmaya başlamıştır. Hristiyanlar bu kurtarıcının Mesih İsa olduğuna inanmışlardır. Hristiyanlık'ta İsa

Mesih, dünyanın ve beşeriyetin kurtuluş planı olarak kabul edilmektedir (Gündüz, 2021: 92). Gelecek dönem Mesih inancında İsa'nın yeniden yeryüzüne inmesi beklenmektedir. Yeni Ahit'te Tanrı oğlu İsa Mesih'in yeniden yeryüzüne ineceği şu ifadelerle belirtilmektedir: “Mübarek umudumuzun gerçekleşmesini, ulu Tanrı ve kurtarıcımız İsa Mesih'in yücelik içinde gelmesini bekliyoruz” (Ti. 2: 13); “Var olmuş, var olan ve gelecek olan” (Va. 4: 8)

İsa Mesih'in yeniden yeryüzüne inecek olması *parosia* olarak adlandırılmaktadır (Gündüz, 2021: 95). Yeni Ahit'in son kitabı olan Vahiy'de Mesih gelmeden önceki dönemde yaşanacak olaylar anlatılmaktadır. Vahiy'e göre İsa Mesih yeryüzüne melekler eşliğinde inecek, dirileri ve ölüleri yargılayacak, yeryüzündeki tüm yönetimler yok olacak, yalnız Tanrı'nın egemenliği var olacaktır (Va. 11; 15-19; Va. 21: 4; Va. 22: 1-21). Yargılanma sonunda kötüler yok olacak, iyiler yaşayacaktır. Bin yıl Mesih ile birlikte egemenlik sürüp hep birlikte ilahi aleme yükseleceklerdir (Va. 20: 4-6).

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ VE ANADOLU'DA HRİSTİYAN MEKÂNLARI

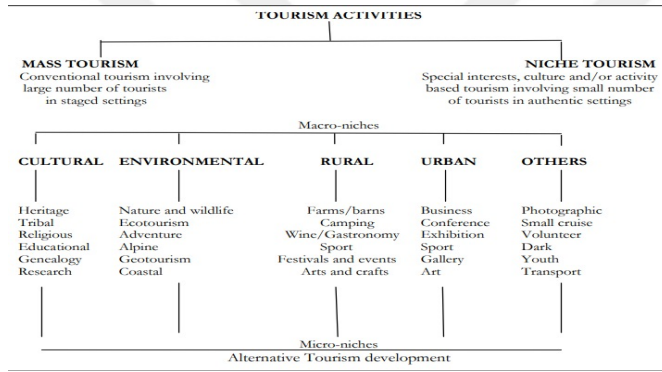
2.1. İnanç Turizmi Kavramı

İnanç, kişinin kendi edinimleri doğrultusunda geliştirdiği, kişiye özgü anlamlar içeren ve büyük oranda öznellik barındıran bir olgudur. Din, belirli kelimelerle (ceza, mükâfat, itaat) ve ifadelerle karşılık bulurken, inanç kişisel algılarla oluşan inanışlar dizisine karşılık gelmektedir (Newman, 2004: 102). Bu inanışlar; ahlaki değerler, ritüeller, semboller, dini öğretiler, gelenek ve göreneklerden oluşmaktadır. Bütün bu değerlerle birlikte inanç; inanma eylemine ve inanılan şeyin kendisine atıfta bulunmaktadır (Taliaferro ve Marty, 2010: 236). Fowler'a (1986: 19-24) göre inanç, görmek ve bilmektir; kişi inanarak etrafındaki düzensizlikleri semboller, metaforlar ve hayal gücü ile şekillendirebilmektedir. İnanç kişinin iç dünyasında gelişen bir olgudur dolayısıyla hakkındaki nesnel olan tek yargı kişiye özgü olmaktadır (Fowler, 1986: 32). Din ve inanç kavramları genellikle birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak içerik ve anlam bakımından farklı kelimelerdir. Din belirli inanışları, istikrarlı değerleri, normları, statüleri, pratikleri ve sosyal ihtiyaçları içine alan bir sistemdir (Smith, 1995: 893-905). İnanç; içsel, bağlılık, güven duygusu ile ilahi gücün varlığına, nihai kurtuluşa, hayvana, bitkiye veya herhangi bir nesneye yüklenen anlamlarla ilişkilendirilir. Din bireyi topluma bağlayan sabit normlardan, değerlerden ve rollerden oluşmaktadır (Durkheim, 1924: 1-2; Newman, 2004: 106). İnanç ise kişinin içsel dünyasında anlaşılan bireysel ve dinamik değerlerden oluşmaktadır (Fowler, 1991: 27).

İnsanoğlu var olduğu günden bugüne kozmolojik evrende kendini sürekli sorgulamış ve bunun sonucunda ortaya binlerce farklı inanç grubu çıkmıştır (Güzel, 2020: V). Kutsal kitaplar, tapınaklar, mabedler, ibadethaneler, dini yaymak için verilen mücadeleler, misyon faaliyetleri, dini rotalar, kutsal olduğu düşünülen objeler inancın bir sonucu olarak yaşamın her alanında kendisini göstermiştir. Bugün birçok kişi sorularına cevap bulabilmek için inançları doğrultusunda seyahat etmektedir. Dini açıdan kutsal kabul ettiği mekânları, yerleri ve destinasyonları ziyaret eden kişilerin inancı seyahat motivasyonu olarak kullandıkları görülmektedir. Bugün gerçekleşen inanç temelli seyahatlerin tümü turizm kavramı içerisinde değerlendirilmekte ve inanç turizmi olarak tanımlanmaktadır (Güzel, 2020: V).

Turizm, ortaya çıktığı günden bugüne sağladığı maddi olanakları ile ülkelerin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Uluslararası alanda artan turizm faaliyetleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri hem rekabete hem de mevcut turizm potansiyellerini arttırmaya teşvik etmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin artan rekabet ortamında

avantaj sağlamak amacıyla turistik ürün çeşitlendirmesine yöneldikleri görülmektedir. Bu doğrultuda geleneksel kitle turizmine karşılık yeni alternatifler sunma yoluna gidilmektedir. Kişiler arası kültürel paylaşımı minimize eden kitle tüketimi sonucunda ortaya “alternatif turizm” (Cohen, 1987: 13) veya “niş turizm” (Robinson ve Novelli, 2005: 1-9) fikirleri atılmıştır. Alternatif turizm, eğlence ve rekreatif faaliyetlerden pek de öteye geçemeyen geleneksel turizme karşılık; otantiklik, gerçek yaşam deneyimleri, karşılıklı anlayış ve dayanışmayı hedefleyen bir turizm hareketi olarak tanımlanmaktadır (Cohen, 1987: 14-16). Şekil 2.1’de görüldüğü üzere alternatif turizm “kültürel, çevresel, kırsal, şehirsal ve diğerleri” olmak üzere beş ana makroya ayrılmaktadır (Robinson ve Novelli, 2005: 9). İnanç turizmi ise kültürel turizmin mikrosu olarak sınıflandırılmaktadır (Şekil 2.1). Araştırmacıların çoğuna göre inanç turizmi ve kültür turizmi birbiriyle yakından ilişkili, birbirine çok benzer iki turizm çeşidi olarak değerlendirilmektedir (Rinschede, 1992: 5).

Şekil 2.1 Alternatif Turizmin Ortaya Çıkışı (Robinson ve Novelli, 2005: 9).

İnanç turizmi; inancın geçmişine yolculuk yapmak, dini açıdan önemli merkezleri ziyaret etmek, manevi tatmini sağlamak ve iç huzuru bulmak isteyen kişiler için geleneksel turizme karşılık sunulan en iyi alternatiflerden biridir (Sargın, 2006: 3). İnanç turizmi dini motivasyonlarla gerçekleşen seyahatlerin tümü kapsamaktadır (Rinschede, 1992: 52; Sharpley ve Sundaram, 2005: 161). Dini motivasyonlarla gerçekleşen bu seyahatlerin en eski örneklerini de hac (pilgrimage) yolculukları oluşturmaktadır (Rinschede, 1990: 14). Avrupa Roma Katolik Kilisesi dindarlık gözetmeksizin, büyük katedrallerden küçük ibadethanelere kadar birçok kutsal yerin ziyaret edilmesini inanç turizmi olarak adlandırmaktadır (Nolan ve Nolan, 1992: 69). Turizm pazarında her geçen gün katlanarak büyüyen inanç turizmi (Seyer ve Müller, 2011: 45); hac ziyaretleri, seminerler, festivaller ve spiritüel inzivalardan oluşmaktadır (Sharpley ve Sundaram, 2005: 161-162). İnanç turizmi her dinden, mezhepten, inanıştan, kültürden ve yaştan kişiye hitap etmektedir (Nolan ve Nolan, 1992: 69; Iliev, 2020: 131). Bununla beraber İnanç turizmi, turistleri manevi ülkeleri de maddi olarak desteklemektedir (Bogan vd., 2017: 106; Iliev, 2020: 131).

2.2. İnanç Turizmi Kavramının Ortaya Çıkışı

Turizmin en eski örneklerini dini amaçla gerçekleştirilen seyahatler, ritüeller ve festivaller oluşturmaktadır. 30.000 yıl öncesinde Avusturyalı Aborjinlerin ritüel, tören ve festivallere katılmaları, dünyanın en eski tapınağı olarak kabul edilen Göbeklitepe, İngiltere'nin en eski tapınak ve ritüel alanı Stonhenge, Mısır Medeniyeti dönemindeki dini törenler, Aziz Paulus'un seyahatleri, 1.-2. binyılda Roma, Santiago de Compostela, Kudüs gibi merkezler dini amaçlarla yapılan seyahatlerin en eski örnekleri olarak kabul edilmektedir (Favreau-Lilie, 1995: 325; Blackwell, 2007: 37; Seyer ve Müller, 2011: 45; Bogan vd., 2017). Bu bağlamda İ.Ö. 2. binyılda vahalarda ve şehir kültürünün bulunduğu yerlerde hac merkezlerinin olduğu bilinmektedir (Erbaş, 2002: 99). Benzer şekilde İ.Ö. 18. yüzyılda Harran'da Sin, Qatna'da Belit-Ekalli tapınakları, Bronz çağında Byblos'taki Baaltis Tapınağı, İ.Ö. 1500-1250'li yıllarda Mezopotomya'da Nippur ve Asur'da Ninova'nın en popüler dini güzergahlardan olduğu ifade edilmektedir (Erbaş, 2002: 99).

Bilimsel araştırma kavramı olarak dini turizm ya da inanç turizmi 1990'lı yılların başında ortaya çıkmıştır (Iliev, 2020). İnanç turizmi ile ilgili yapılan ilk çalışmalarda çoğunlukla dini ve turizmin karşılıklı ilişkisi ele alınmış bunun sonucunda turizmin dinlerin bazı sosyal fonksiyonlarını özümlediği belirtilmiştir (MacCannel, 1973; Cohen, 1996: 101). MacCannell'in (1973) çalışmasında otantik deneyim arayışında olan turistlerin dini seyahatler gerçekleştirdiklerinde bu deneyime rahatlıkla erişebilecekleri ifade edilmektedir. Cohen'e (1996) göre din turizmini diğer modern seyahatlerden ayıran iki önemli husus bulunmaktadır, bunlar şu şekilde sıralanmaktadır (Cohen, 1996: 99):

- Dini ya da hac seyahatinin spiritüel odağının merkezinde kişinin kendi inançları bulunmaktadır.
- Kişi kendi inançları için sürekli yaşadığı yerden çok uzak merkezleri ziyaret etmek zorunda kalmaktadır.

Din ya da hac amacıyla seyahat eden turistin rotayı kendisinin planlamadığı, inançları doğrultusunda dinine uygun olan merkezlere yönlendirildiği belirtilmektedir. Bu noktada bir yerin kutsal olarak kabul edilmesi için şu özelliklerin olması gerektiği savunulmaktadır (Erbaş, 2002: 99-100):

- Kutsal kabul edilen yerin Tanrı tarafından belirlenmesi
- Tanrı'nın o yerde tüm kudretiyle yaşadığına inanılması
- Tanrı'nın o yerde görünmüş olması
- Tanrı'nın o yerde gücünü göstermesi

- Kutsal kabul edilen kişilerin izlerinin bulunması (bir kahramanın doğup büyüdüğü yerler, şehit mezarlıkları, din büyüklerinin eşyalarının sakladığı yerler vb.)

Modern turizm; kültür merkezinden çevreye, inanç turizmi ise çevreden kültür merkezine doğru gerçekleşmektedir (Cohen, 1979: 183). Cohen (1996: 99), turistin kendi inancı dışında olsa bile yaşadığı yerde gerçekleşen dini törenlere saygı gösterdiğini ifade etmektedir. Cohen'e göre (1979), existential mode (varoluşsal mod) ile hac seyahati sonundaki deneyimler birbiriyle çok benzer özellikler taşımaktadır.

PILGRIMAGE	RELIGIOUS TOURISM	TOURISM
a	b	c
sacred	faith/ profane	secular
	knowledge - based	
a. <i>pious pilgrim</i> ; b. <i>pilgrim>tourist</i> ; c. <i>pilgrim=tourist</i> ; d. <i>pilgrim<tourist</i> ; e. <i>secular tourist</i>		

Şekil 2.2 Hac, Dini Turizm ve Turizm (Smith, 1992: 4).

Şekil 2.2.'de hac seyahatinin dini turizme, dini turizmde zamanla nasıl seküler turizme dönüştüğü gösterilmektedir. Smith (1992), c noktasında ellerin ve ayakların arasında kutsal ve seküler uyumun bulunduğunu, bu uyumun da inanç turizmi olarak tanımlandığını belirtmektedir. Kişi hacı olmak için seyahat edebilir ve hacı olarak adlandırılır; kişi benzer yerleri kimlik arayışı veya merak duygusu ile de seyahat edebilir, bu kişiler de turist olarak tanımlanmaktadır (Smith, 1992: 4). Bu noktada hacı ve turistler arasındaki ayrımın çok net olmadığı düşünülmektedir. (Iliev, 2020: 133). Nolan ve Nolan'a (1992: 69) göre Avrupa'da çoğu dini merkez turizm amaçlı kullanılmakta ve bu merkezler hem dindarlar hem de turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Olsen ve Timothy'a (2006) göre dini seyahat yeni bir fenomen değildir. Din uzun yıllarca boyunca yolculukların ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir (Jackowski ve Smith, 1992: 92). Din ve turizm arasındaki yakın ilişkide üç ana yaklaşım bulunmaktadır, bunlar: Mekânsal yaklaşım (hacı ve turistlerin dini mekânlara farklı yaklaşımları), tarihsel yaklaşım (seyahatin dini formu ve turizm arasındaki ilişki) ve kültürel yaklaşım (hac yolculuğunun ve turizmin modern pratikler olarak değerlendirilmesi)'dir (Bremer, 2005'ten akt. Olsen ve Timothy, 2006: 2). Hac seyahatlerini turizmden farklı birer olgu olarak düşünmek pek mümkün değildir (Ron ve Timothy, 2018: 2). Nitekim zaman içerisinde hac turizmi, dini turizm veya inanç temelli seyahatlerin hepsi turizmin birer çeşidi olarak kabul edilmeye başlamıştır (Ron ve Timothy, 2018). Sonuç olarak, 1990'lı yılların başında hac ve turizm arasındaki karmaşık ilişki yeni bir kavrama dönüşerek "inanç turizmi" olarak adlandırılmıştır (Iliev, 2020: 133).

2.3. İnanç Turizminin Önemi

İnanç turizmi kavramı sosyo-kültürel özelliği ile dikkat çekmektedir. Kutsal yerler kişilerin dini ne olursa olsun, toplumu dini hayatın merkezine alan ve insan hayatına yön veren mekânlardır (Erbaş, 2002: 98). Kutsal mekân ziyareti kişiye manevi, ziyaret edilen yere de maddi açıdan destek sağlamaktadır. Bu noktada kişinin inancı ile turizmin bir araya gelmesi karşılıklı etkileşimin sosyal, kültürel, dini ve ekonomik boyutlarını temsil etmektedir. İnanç turizmi farklı destinasyonlara ait kültürel mirasları, sanatsal değerleri ve tarihsel olayları deneyimleme fırsatı sunmaktadır (Iliev, 2020: 134). İnanç turizmi, farklı geçmişlere sahip insanları ortak bir amaçta birleştirmeyi hedeflemektedir (UNWTO, 2014). Bununla beraber yerel kalkınmayı ve sürdürülebilir gelişimi destekleyerek ortak kültürel miras kaynaklarını korumaya teşvik etmektedir (Griffin ve Raj, 2018: 2).

İnanç turizmi, turizm sektöründe her geçen gün büyüyen niş bir pazar olarak önem kazanmaktadır. Jackowski'ye (2000) göre, her yıl 220-240 milyon insan hac ziyareti gerçekleştirmektedir. Bu sayının 150 milyonu Hristiyan, 40 milyonu Müslüman ve 20-30 milyonu ise Hindulardan oluşmaktadır (Jackowski, 2000: 63). İnanç turizmi pazarının büyük kısmı Hristiyanlardan, Hristiyanlar içerisinde de Katolik gruplardan oluşmaktadır. Dünyada 2016 yılında dini mekânlara yapılan seyahatlerin sayısı 600 milyona ulaşmış ve inanç turizmi yerel ekonomik kalkınmayı destekleyen turizm çeşitlerinden biri olarak kabul edilmiştir (Acha-Anyi, 2018: 8). İnanç turizminin, turizm pazarında hızla büyüyeceği, kitlesel pazar olma yolunda ilerleyeceği ve küreselleşmenin parçası olan endüstrilerden biri olacağı düşünülmektedir (Iliev, 2020). UNWTO (2014)'e göre her yıl ortalama 300-330 milyon turist dini açıdan önemli şehirleri ve merkezleri ziyaret etmektedir. ARC (Alliance of Religion and Conserveation)'a göre dünyanın en büyük hac rotalarından yalnızca 38'i her yıl hac görevini yerine getiren 200 milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir (Griffin ve Raj, 2017: 8). Dünya çapında 600 milyon yerli ve yabancı turist dini yolculuk yapmakta ve bu rotaların %40'ı Avrupa'da yer almaktadır (UNWTO, 2014). Amerika'da inanç turizmi pazarının gelecek dönemlerde ortalama 18 milyar dolarlık endüstri payına sahip olacağı tahmin edilmektedir (Griffin ve Raj, 2017: 8).

Bugün dünya nüfusunun yaklaşık üçte birini temsil eden Hristiyanlık (Ron ve Timothy, 2018: 2), inanç turizmi pazarının en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Hristiyanların yarısından fazlası gelir düzeyleri ve yaşam standartları yüksek olan ülkelerde yaşamaktadırlar (Ron ve Timothy, 2018). Ekonomik açıdan daha yüksek seviyede olan bu ülkeler genellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'da yer almaktadır. Ron ve Timothy'e (2018) göre Hristiyanların seyahate olan eğilimleri büyük oranda benzerlik taşımaktadır. Son yıllarda

Batılı ülkelerin resmi olarak kiliseye bağlılıkları zayıflamış olsa da değişen sosyo-ekonomik koşullar ve inanç turizminin geleneksel hac seyahatinden ayrılmış olması sebebiyle seyahatlerde önemli ölçüde artış yaşandığı gözlemlenmektedir (Eade, 2016; Dowson; 2017; Ron ve Timothy, 2018). Hristiyan kiliselerinde hac veya inanç temelli seyahatler imanının inşa edilmesi ve ilahi bereket arayışının güçlü yolu olarak görülmekte ve bu tarz seyahatler kilise tarafından teşvik edilmektedir (Ron ve Timothy, 2018). Bu nedenle dünyada Hristiyan kiliselerinin kabul ettiği önemli hac merkezleri bulunmaktadır. Bu hac merkezlerinin bulunduğu coğrafyalardan bir tanesi Anadolu'dur.

2.4. İnanç Turları ve Çeşitleri

İnanç turizmi turistlerin kişisel motivasyonlarına göre şekillenmektedir. Bu motivasyonlar; dini törenler, hac rotaları, konferanslar, uluslararası ve ulusal dini merkezler, festivaller ve bayramlar olarak ifade edilmektedir (Rinschede, 1992: 52). Wright'e (2008: 10-24) göre inanç turizminin on iki farklı çeşidi bulunmaktadır, bunlar: Hac, misyon seyahati, deniz yolculukları, boş zaman veya kaçamaklar, dini konferans veya toplantılar, dini turistik mekânlar, inzivalar, macera odaklı seyahatler, Hristiyan kampları, gönüllü tatiller, öğrenciler ve aileler tarafından gerçekleştirilen dini seyahatler olarak sıralanmaktadır.

- **Hac Yolculuğu (Pilgrimage):** İnanç temelli seyahatlerin büyük çoğunluğu hac yolculuğu şeklinde gerçekleşmektedir. Yılda ortalama 150-200 milyon Hristiyan turist hac amacıyla önemli rotaları ziyaret etmektedir (Seyer ve Müller, 2011: 50).
- **Misyonerlik Seyahati (Missionary Travel):** İnanç turizminin geleneksel formlarından biri misyonerlik seyahatleridir (Seyer ve Müller, 2011). Hristiyan gruplarla yapılan inanç turlarının kalbini hac ziyaretleri, can damarını ise misyonerlik seyahatleri oluşturmaktadır (Wright, 2008). Misyonerlik seyahati, Hristiyan inancının, teolojisinin ve geleneğinin ayrılmaz parçası olarak düşünülür (Wright, 2008: 10-24). Kısa ve uzun olmak üzere iki dönemde gerçekleşir. Misyon seyahatinin başlıca amacı: Hristiyan öğretisini yaymak, kiliseler kurmak ve yerel halkın ihtiyaçlarına yardımcı olmaktır (Wright, 2008).
- **Deniz Yolculuğu (Cruising):** Hristiyan ve diğer inanç grupları kutsal yerleri ziyaret etmek amacıyla güvenlik, düzen ve topluluk duygusu ile kruvaziyerlerde bir araya gelmektedirler (Seyer ve Müller, 2011). İnanç turizmi pazarının son dönemlerdeki gelişiminden kruvaziyer endüstrisi olumlu yönde etkilenmektedir. Yılda ortalama 2 milyon aynı inanca ve ilgi alanına sahip dindar gezgin, deniz araçlarında bir araya gelerek deneyimlerini ve inançlarını paylaşmaktadır (Seyer ve Müller, 2011).

- **Boş zaman veya Kaçamaklar (Leisure or Gateaways):** Dindar kişiler kardeşlik duygusu ile boş zamanlarında belirli gruplara dahil olarak bir araya gelmektedirler. Bu birliktelik inanç turizmini olumlu yönde etkilemektedir. Boş zaman aktivitesi olarak gerçekleştirilen dini seyahatler inanç turizminin %20'lik bir kısmına karşılık gelmektedir (Seyer ve Müller, 2011).
- **Konferanslar veya Toplantılar:** Dini konferansların ve toplantıların inanç turizmi pazarında özellikle Kuzey Amerika'da en popüler etkinlikler arasında yer almaktadır (Seyer ve Müller, 2011).
- **Destinasyonlar ve Turistik Çekim Merkezleri:** İnanç temelli seyahatlerin odağındaki temel unsurlar destinasyonlar ve turistik çekim merkezleridir. Turistler maneviyat arayışı, merak duygusu ve farklı kültürlerin inançlarını deneyimleme isteği ile kutsal mekânları ziyaret etmektedirler. İnanç turistleri uğradıkları destinasyonlarda manevi destek aramakta ve yaşamın anlamına dair izlerin peşinden gitmektedirler (Huang ve Pearce, 2019: 2).
- **İnzivalar:** Dindar gezginler arasında en sık tercih edilen deneyimlerden bir tanesi de inzivalardır. Bu seyahatler dini merkezlerde veya manastırlarda dua etmek, çeşitli dini etkinlikler, ayinler, ruhani sohbetler, tefekkür, meditasyon ve bir dizi kişisel gelişim etkinliklerinden oluşmaktadır (Tomljenovic ve Dukić, 2017: 5).
- **Macera Odaklı Seyahatler:** İnançlı kişiler tarafından yurt içinde ve yurt dışında macera odaklı seyahatler gerçekleştirilmektedir. Bu seyahatler inanç turizmi kapsamında değerlendirilmektedir. Macera odaklı seyahatlerin genç turistleri hedef aldığı ifade edilmektedir (Seyer ve Müller, 2011: 52).
- **Hristiyan Kampları:** Hristiyan kampları her yıl dört kiliseden birinin ortalama 120.000 katılımcı ile düzenlediği dini etkinliklerdir (Seyer ve Müller, 2011). Bu etkinlikler inanç turizmi pazarına 8 milyona yakın kamp tesisiyle büyük bir alt yapı sunmaktadır (Seyer ve Müller, 2011).
- **Gönüllü Seyahat:** Din ve gönüllü seyahat arasındaki ilişki dinsel hoşgörü ve sosyal dayanışmayı temsil etmektedir. Gönüllü ve inanç temelli seyahatler arasındaki çevresel yönetim, sosyal adalet ve sosyal meseleler; ilerleyen dönemlerde "gönüllü turizmi" şeklinde yeni bir turizm çeşidi olarak değerlendirilmiştir (McGehee, 2014: 850). Gönüllü kişiler sosyal sorumluluk düşüncesiyle yardıma ihtiyaç duyulan bölgeleri ziyaret etmektedirler.
- **Öğrenci ve Gençler Tarafından Gerçekleştirilen Seyahatler:** Dini okullar, yatılı okullar, yurtlar ve diğer eğitim kurumları tarafından desteklenen bu pazarın gelecek dönemlerde daha da büyüyeceği düşünülmektedir (Seyer ve Müller, 2011).

- **Aile Seyahatleri:** İnanç turizmi her yaş grubundan insana hitap etmektedir. Hac, gemi yolculuğu, dini konferanslar vb. etkinlikler aile fertlerinin birlikte katıldıkları seyahatlere örnek olarak gösterilmektedir.

İnanç turizmi, inanç turlarını tercih eden turistlerin hareket alanlarına göre de sınıflandırılmıştır. Bir ülkeden başka ülkeye çıkış yaparak gerçekleştirilen inanç turizmi aktif, kişilerin kendi ülkesinden başka bir ülkeye yaptıkları inanç turizmi ise pasif olarak tanımlanmaktadır (Büyüksalvarcı vd., 2017: 46-47). Örnek verilecek olursa kişi Türkiye’den hac görevi için Mekke ve Medine’ye giderse bu Suudi Arabistan için aktif inanç turizmi olarak değerlendirilir (Büyüksalvarcı vd., 2017: 46). Türkiye’nin Suudi Arabistan’a her yıl hac ve umre amacıyla ziyaretçi göndermesi ise Türkiye için pasif inanç turizmi olarak değerlendirilir (Kurnaz, 2013: 10-11).

2.5. İnanç Turizminin Motivasyonları

Motivasyon kelimesi karmaşık bir kavramdır ve insanları neyin motive ettiği sorusunun basit veya evrensel bir karşılığı bulunmamaktadır (Blackwell, 2007: 40). En genel haliyle motivasyon kelimesi, bir kişiyi eylem planına bağlayan itici güç olarak tanımlanmaktadır. Blackwell’in (2007) çalışmasında inanç turizmine katılan kişilerin motivasyonları Vroom (1964)’un beklenti teorisine göre yorumlanmıştır. Beklenti teorisi, bireylerin eylemlerinin belirli bir sonucu olacağı beklentisi ile motive edilmesi ve sonuçtan elde edilecek memnuniyetin ifadesi olarak tanımlanmaktadır (Blackwell, 2007: 44).

Vroom (1964)’un beklenti teorisine göre inanç turizmine katılan kişilerin motivasyonları şekilde açıklanmaktadır (Blackwell, 2007: 44):

- Dini seyahatler kişide maneviyat ve maneviyatı güçlendirme beklentisi oluşturmaktadır
- Dini seyahatler kişide manevi hedefe ulaşma beklentisi oluşturmaktadır.
- İçsel ve dışsal ödüller için yapılan dini seyahatlerde kendini gerçekleştirme, tanınma, dini topluluk içinde statü kazanma beklentisi oluşturmaktadır.

Smith ve Kelly (2006), modern turizm algısının fiziksel rahatlamadan ziyade ruhsal rahatlamaya dönüştüğünü belirtmektedir. Özellikle sosyal anlamda kendini yalnız hisseden kişiler, spiritüel merkezlere gitmekte, farklı toplumları ve kültürleri tanımakta, inzivalar, meditasyonlar, dualar yaparak ruhsal arınma gerçekleştirmektedir (Smith ve Kelly, 2006: 17). Buradaki temel motivasyon kişiyi bu tür seyahatlere yöneltti “etken arayıştır” (Smith ve Kelly, 2006). Woodward (2007)’e göre kişileri dini seyahate yöneltti beş ana motivasyon faktörü bulunmaktadır. Bunlar, spiritüel motivasyon, ani gelen ziyaret etme istediği, aile

ilişkileri (ölüm, düğün ya da özel dini etkinlikler), dini açıdan önemli kişilere ait mekânların ziyaret edilmesi (Meryem Ana Evi, Meryem Ana Kilisesi vb.) ve kişisel ilgi alanları (dini yerlerde, mekânlarda yer alan mimari öğeler, sanat eserleri vb.)'dır (Woodward, 2007: 174). Güzel'in (2010: 91) çalışmasında kişileri inanç temelli seyahate iten faktörler şu şekilde ifade edilmiştir:

- Hac ziyaretinin yerine getirilmesi
- Hac ziyaretinin yerine getirilmesinden sonra oluşan manevi rahatlık
- Dini sosyallik
- Kutsal yerleri görme ve ziyaret etme merakı
- Günahlardan kurtulmak ve dua etme isteği

İnanç turizmi dini merkezler, hac rotaları ve kutsal mekânlara sahip ülkeler için de önemli bir motivasyon aracıdır. Suudi Arabistan'ın petrolden sonraki en büyük gelir kaynağı hacı olmak isteyen Müslümanların ziyaretlerinden oluşmaktadır (Güzel, 2010: 91). İnanç turizmi öncesinde yalnızca dini motivasyonlar değil kültür, tarih ve doğa gibi farklı motivasyonlar da dikkate alınmaktadır (Güzel vd., 2019: 111).

2.6. İnanç Turistlerinin Profilleri

İnanç turistlerinin profillerine yönelik yapılan araştırmalarda en çok tartışılan konulardan biri turistler ve hacılar arasındaki ayrımdır. Hacı; kilise, manastır, ibadethane gibi halka açık dini mekânları orijinal ruh arayıcı olarak ve dini motivasyonlarla ziyaret eden kişi olarak tanımlanmaktadır (Ramírez ve Fernández, 2018: 2). Hacı olmak amacıyla seyahat eden kişilerin temel motivasyonu, Tanrı'ya yakın olmak, dua etmek ve günahlarından arınmaktır. Ancak bu motivasyonlara sahip olmayan kişilerin de dini merkezleri ziyaret ettikleri görülmektedir. Ramírez ve Fernández'in (2018: 2) çalışmasında bu noktaya değinilmiş ve son yıllarda birçok turistin hac yollarını, dini mekânları ve yerleri bir hacı gibi ziyaret ettiği ifade edilmiştir. Aynı çalışmada dini turistik destinasyonların yalnızca dindarlara veya hacılara hitap etmediği, bu destinasyonların kültür turistlerinin de ilgisini çektiği belirtilmiştir (Ramírez ve Fernández, 2018: 2). İnanç turistlerinin profillerine yönelik yapılan çalışmalarda farklı görüşler belirtilerek birtakım sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Turner (1973) yaptığı çalışmada kilise, sinagog veya cami gibi yerlerin dini faaliyetlere odaklandığını bu yerlerin insanların ortak ilgi alanlarından biri olamayacağını, dini merkezlerin resmi ve popüler olarak iki ayrı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Turner, 1973'ten akt. Cohen, 1992: 36). Hac yolculuğu yapan turistler kendi sosyokültürel merkezlerine seyahat ederken, popüler dini merkezlere yapılan yolculuklar hem hac hem de turizm kapsamında değerlendirilmektedir

(Cohen, 1992: 36). Dolayısıyla hacıların ve turistlerin kutsal mekânlarda deneyimledikleri olaylar ve olgular birbirinden farklılık göstermektedir (Cohen, 1979: 22). Smith'in (1992) çalışmasında hacılar; dini gezgin, turistler ise tatilci gezgin olarak tanımlanmış ve turistler ile hacılar arasındaki kültürel kutuplaşmanın varlığından söz edilmiştir. Bununla birlikte bireysel inançlar veya dünya görüşleri hacıları turistlerden ayıran en önemli iki kriter belirtilmiştir (Smith, 1992: 2-6). Turnbull (1981)'e göre hacılar dine ait olma veya spiritüel duygularla, turistler ise kişisel isteklerini gerçekleştirme arzusu ile seyahat etmektedir.

MacCannel (1973)'e göre hacı olmak isteyen kişilerle modern turistlerin otantiklik arayış motivasyonları benzerlik göstermektedir. Eade'nin (1992) çalışmasında Fransa'nın Lourdes şehrini ziyaret eden hacıların ve turistlerin profilleri değerlendirilmiştir. Çalışmada Lourdes şehrini ziyaret eden hacıların satın alma davranışlarının turistlerinkine çok benzer olduğu ifade edilmiştir. Aynı çalışmada hacıların ve turistlerin Lourdes kentindeki dini yerlere aynı hassasiyeti gösterdikleri belirtilmiştir. Eade (1992) hacı ve turist farkının kıyafetlerden ayırt edildiğini ancak bazı hacıların turist gibi giyindiklerini ifade etmiştir. Çalışmanın sonucunda, hacılar ve turistler arasındaki ayrımı saptamanın oldukça güç olduğundan söz edilmiştir (Eade, 1992: 28-29).

Fleischer'in (2000) çalışmasında Kutsal toprakları ziyaret eden Hristiyan hacıların turistik davranışları incelenmiştir. Çalışmada inanç turistlerinin profillerine dair sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. İnanç turistlerinin profillerine dair çıkan sonuçlar şu şekildedir (Fleischer, 2000: 317-324):

- Kutsal toprakları ziyaret eden hacıların yaklaşık %90'ı Hristiyanlardan oluşmaktadır.
- İnanç turizmi pazarının büyük çoğunluğu 30 yaş ve üzeri yetişkinlerden oluşmaktadır.
- Yetişkin turistler paraya değer vermekte ve iyi bir tur deneyimi yaşamak istemektedirler.
- İnanç turizmi düşük bütçeli bir pazardır ve inanç turizmne katılanlar ortalama gelire sahip kişilerdir.
- İnanç turistleri diğer turistlere kıyasla tur programlarını çok öncesinde planlamaktadır.
- İnanç turistleri seyahatlerini tanıdıklarının ya da kilisenin spiritüel liderlerinin tavsiyelerini üzerine gerçekleştirmektedirler.
- İnanç turistleri genellikle organize turları ve cemaat liderinin öncülüğünde gerçekleşen tur programlarını tercih etmektedir.
- İnanç turistlerinin konaklamaları oteller veya hostellerde 8-9 gecelik konaklamalardan oluşmaktadır.

- İnanç turistleri önemli günleri, dini törenleri veya bayramları dikkate alarak planlama yaparlar.

2.7. Anadolu'nun İnanç Turizmi Potansiyeli

Anadolu; tarih öncesi çağlardan yazının keşfine, antik zamandan modern zamana kadar birçok inanışa ev sahipliği yapmıştır. Gökyüzünde başlayan keşifler, doğum ile ölüm arasında gelişen inanışlar zamanla sembollere, kültlere ve totemlere dönüşmüştür. Bunun sonucunda ortaya Ana Tanrıça kültü, gök tanrıcılık, animizm, totemizm, dinamizm gibi inançlar; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük dinler ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Neolitik Dönem'le birlikte Ana Tanrıça kültü, ardından Kyble inancı ve sonrasında ölümler kültürünün izleri görülmeye başlamıştır. Orta Çağ'a gelindiğinde Roma İmparatorluğunun çok tanrılı inancı zamanla yerini zamanla tek tanrılı inanca -Hristiyanlığa- bırakmıştır. İslam'ı tanıyan ve kabul eden Orta Asya Türklerinin seferleri sonucunda Anadolu Türk'lerin İslam yurdu haline gelmiştir.

Din hem kültürün en önemli kaynağı hem de fertlerin ve toplumların en büyük ihtiyacıdır (Eroğlu ve Kılıç, 2005: 751). Bu ihtiyacı giderebilmek için her yıl milyonlarca insan dini amaçları doğrultusunda seyahat etmektedir. Din, seyahatlerin en eski ve en yaygın nedenlerinden biridir (Ayaz ve Eren, 2020: 284). Kiliseler, manastırlar, camiler, ibadethaneler, hac rotaları, türbeler, manastırlar, ibadethaneler vb. dini değerler hem turistik ürün hem de çekicilik unsuru olarak değerlendirilmektedir. Dini turizm endüstrisinin yıllık değeri 20 milyar dolar olarak belirlenmiştir (Huang ve Pearce, 2019: 1). Bu bağlamda inanç turizminin gelecek dönemlerde turizm pazarında büyük paya sahip olacağı düşünülmektedir. İnanç turizmi pazarında öne çıkan ülkelerden biri Türkiye'dir. Türkiye, inanç turizmi açısından 44 ilindeki çekiciliklerle yılda en az 250 bin kişiyi ağırlayabilecek potansiyele sahiptir (Ayaz ve Eren, 2020: 284). Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından bu potansiyelin geliştirilmesine yönelik 1993 yılında üç büyük din (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) için bir envanter hazırlanmıştır (KTB Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü). Hazırlanan envanterde Türkiye'nin inanç turizmi kapsamında dokuz adet merkezi belirlenmiştir, bu merkezler;

- Hatay-Merkez: St. Pierre Anıt Müzesi
- Mersin-Tarsus: St. Paulus Anıt Müzesi
- İzmir-Selçuk: Meryem Ana Evi
- Antalya-Demre: St. Nikolaos Kilisesi
- Bursa-İznik: Ayasofya Cami

- Manisa-Sard: Sard Sinagogu
- Manisa-Alaşehir: Alaşehir Kilisesi
- Manisa-Akhisar: Akhisar Kilisesi
- Isparta-Yalvaç: Pisidia Antiochia Antik Kenti
- Nevşehir-Derinkuyu: Ortodoks Kilisesi
- Denizli-Pamukkale: Laodikya Antik Kenti'dir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Turizm Stratejisi 2023 hedeflerinde; “varış noktası olarak geliştirilecek ve birden fazla ili kapsayan turizm gelişim bölgelerinde yerel ve bölgesel kalkınmada turizmin güçlü bir araç olarak kullanılması” için turizm gelişim bölgeleri belirlenmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). Aynı çalışmada, belirli güzergâhların doğal ve kültürel dokusunun yenilenmesi ve belli temalara dayalı olarak turizmin geliştirilmesi için turizm koridorları oluşturulmuştur. Bu koridorlardan biri inanç turizmi koridorudur. İnanç turizmi koridoru Tarsus, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin yöresini kapsamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Türkiye'nin son 5 yıla ait inanç turizmi verileri Tablo 2.1'de gösterilmektedir. Bu veriler değerlendirildiğinde dini amaçlı gelen ziyaretçi sayılarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. 2019 yılında 2018 yılına kıyasla bir artış söz konusudur. Ancak 2020 ve 2021 yıllarında pandeminin etkileri ile birlikte ziyaretçi sayısında önemli ölçüde azalma yaşanmıştır. 2022 yılında pandeminin kısıtlayıcı etkilerinin son bulmasıyla birlikte ziyaretçi sayısında artış kaydedilmiştir.

Tablo 2.1 Dini Amaçlı Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayıları

Yıl	Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı
2018	32.350
2019	84.347
2020	12.045 ¹⁰
2021	12.755
2022	18.997

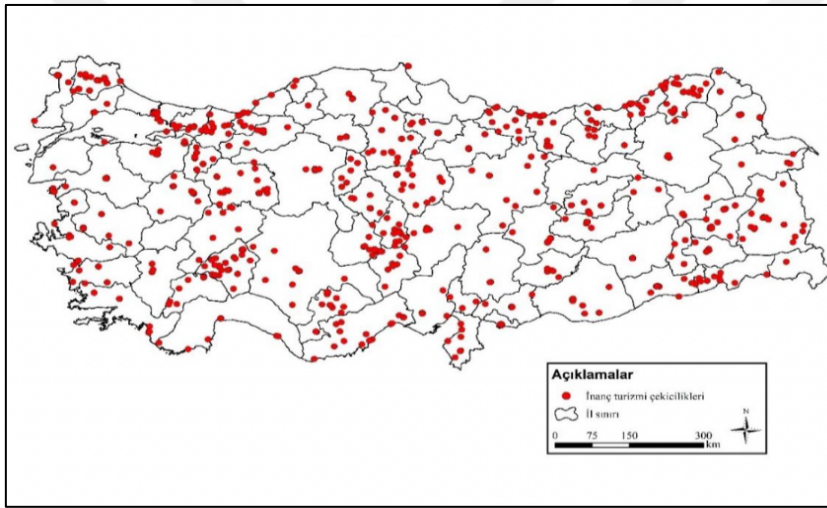
Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye inanç turizmi çekicilikleri bakımından zengin bir ülkedir. Bu çekicilikler Türkiye'nin inanç turizmi değerlerini oluşturmaktadır. Türkiye'de inanç turizmi kapsamında değerlendirilebilecek 1.259 adet dini mekân bulunmaktadır (Okuyucu, 2020: 2618). Bu dini mekânlardan 1009'u İslama, 227 tanesi Hristiyanlığa, 21 tanesi de Yahudiliğe aittir

¹⁰ Koronavirüs pandemisi (COVID-19) sebebi ile sınır kapılarında anket yapılamadığı için 2020 yılı 2. Çeyreği turizm verileri yayınlanmamıştır (TÜİK, 2023).

(Okuyucu, 2020: 2619). Bu mekânların başında camiler (550), türbeler (238) ve kiliseler (173) gelmektedir (Okuyucu, 2020). Anadolu'nun sahip olduğu dini zenginliğinin nedenleri şu şekilde açıklanabilir (Okuyucu, 2020: 2620-2624):

- Anadolu bugün bir İslam ülkesidir.
- Hristiyanlık Anadolu'da gelişmiştir.
- Orta Çağ'ın sonuna kadar Hristiyanların en önemli yerleşim merkezlerinden biri Anadolu olmuştur.
- Eski Ahit'te Anadolu'nun doğusundan bazı yerlerin isimleri geçmektedir. Bu yerler Yahudiler tarafından kutsal kabul edilmektedir.
- Osmanlı Devleti döneminde Anadolu birçok Yahudiye ev sahipliği yapmıştır (Okuyucu, 2020: 2620-2624).

Şekil 2.3 Türkiye’de İnanç Turizmi Mekânlarının İllere Göre Dağılışı (Okuyucu, 2020: 2617).

Şekil 2.3’teki harita Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) verileri sonucunda oluşturularak hazırlanmıştır. Türkiye’nin inanç turizmi değerlerinin illere göre dağılımını göstermektedir. Bu haritaya göre, Türkiye’de inanç turizmi bakımından öne çıkan iller: Bursa, Isparta, Şanlıurfa, İstanbul, Amasya, Van, Kırklareli, Artvin ve Ankara’dır (Okuyucu, 2020). İnanç turizmi bakımından diğer illere kıyasla daha az yapıya ve mekâna sahip olan iller: Samsun, Iğdır, Uşak, Bayburt, Çanakkale, Erzincan, Hakkâri ve Osmaniye’dir (Okuyucu, 2020).

2.8. Anadolu’da Hristiyanlık Açısından Öne Çıkan Destinasyonlar ve Mekânlar

Anadolu’nun Hristiyanlık tarihi içerisindeki yeri ve önemi ilk bölümlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Anadolu’da Hristiyanlık açısından öne çıkan destinasyonlar ve mekânlar hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

2.8.1. St. Pierre Kilisesi (Hatay)

Aziz Petrus ya da diğer adıyla St. Pierre Kilisesi, Antakya-Reyhanlı yolu üzerinde Habib Neccar Dağı'nın kolu olan Haç (Stauris) Dağı'nın eteğinde yer almaktadır. Aziz Petrus'un İ.S. 29-40 yılları arasında Antakya'ya geldiği düşünülür. Petrusla birlikte ilk cemaatlerin burada "Hristiyan" ismini aldıklarına inanılır (Antakya Kaymakamlığı, 2023). Bu nedenle St. Pierre Kilisesi Hristiyan aleminin ilk kilisesi olarak kabul edilmektedir. Kilisenin bahçesi uzun yıllar boyunca Hristiyan mezarlığı olarak kullanılmıştır (Anadolu Katolik Kilisesi, 2008). Aziz Petrus'un 29 Haziran'da bu kilisede öldürüldüğü düşünüldüğü için 1963 yılında Papa IV. Paul tarafından hac yeri olarak ilan edilmiştir (Atlas Keşif Kitaplığı, 2009: 78-79). Kilisede her yıl 29 Haziran'da Katolik Kiliseleri tarafından ayinler düzenlenip dualar yapılmaktadır (Müze Kart, 2023). St. Pierre Kilisesi, 9.50x13.00 metre genişliğinde ve 7 metre yüksekliğinde doğal bir mağaradır. Ön cephesi gotik tarzda inşa edilmiş ve giriş kapısı gül motifleri ile bezenmiştir (Atlas Keşif Kitaplığı, 2009: 78-79). Kilisenin iç tasarımında altar, Petrus heykeli ve tünel bulunmaktadır (Atlas Keşif Kitaplığı, 2009: 78-79). Her yıl binlerce gerek Müslüman gerekse Hristiyan turist tarafından ziyaret edilmektedir.

2.8.2. St. Paulus Anıt Müzesi

St. Paul Anıt Müzesi, Mersin'in Tarsus ilçesinde yer almaktadır. 1850 yılında Arap-Rum Cemaati tarafından kilise olarak inşa edilmiştir (Türkiye Kültür Portalı, 2013a). 1994 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığına tahsis edilmiş, 2001 yılında St. Paul Anıt Müzesi olarak ziyarete açılmıştır. St. Paul Anıt Müzesi 2000 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır (UNESCO, 2023). Hristiyanlık tarihi içerisinde en önemli figürlerden biri şüphesiz Aziz Paulus'tur. Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere kendisi Tarsuslu'dur. Filistin merkezli Hristiyanlığın sınırları onunla aşılmıştır. Yahudi mezhebi olarak anılan Hristiyanlık Aziz Paulus sayesinde din hüviyeti kazanmıştır.

St. Paul Kilisesi Tarsus'ta Aziz Paulus adına yaptırılan tek kilisedir. Kilise Ortodoks ve Katolik mimarisine uygun biçimde dikdörtgen plan üzerine inşa edilmiştir (Tarsus Kaymakamlığı). Kilisenin batı kısmı dört sütundan oluşmaktadır. İç tasarım süslemelerinde bitki motifleri kullanılmıştır (Tarsus Kaymakamlığı). Kilisenin kuzeydoğusunda bir de çan kulesi yer almaktadır. Yerli ve yabancı birçok turist tarafından her yıl ziyaret edilmektedir.

2.8.3. Meryem Ana Evi

Meryem'in ölüm yeri olarak bilinen "Meryem Ana Evi" İzmir'in Selçuk ilçesinde ve Bülbül Dağı üzerinde yer almaktadır. Kilisenin keşfi Hristiyan dünyasında büyük yankı

uyandırmıştır. Katolik Ansiklopedisine göre Meryem'in hayatı Kudüs'te sona ermiştir (Arslan, 2020: 302). Ancak kilisenin keşfiyle birlikte Meryem'in Efes'te öldüğüne inanılmıştır. İnanişaya göre İsa ölmeden önce annesi Meryem'i havarilerinden St. John (Aziz Yuhanna)'a emanet eder. Yuhanna İncili'nde bu hadise şu ifadelerle anlatılmaktadır: İsa çarmıha gerilmeden önce annesine Yuhannayı işaret eder ve "Anne işte oğlun!" der; Yuhanna'ya döner ve "İşte annen!" der (Yu. 19: 26-27). Bunun ardından Aziz Yuhanna'nın Meryem'i evine aldığı ve onunla ilgilendiği belirtilmektedir (Yu. 19: 27). Yuhanna'nın Efes ve civarında hizmet ettiği düşünüldüğünde Meryem'in Yuhanna ile birlikte Efes'te bugünkü Meryem Ana Evi'nin bulunduğu yere geldiklerine inanılmaktadır (Arslan, 2020).

Meryem Ana Evi'nin keşfi modern tarihe göre 19. yüzyılın ilk yarısında Anna Katharina Emmerick (1774-1824)'in vizyonu ile başlamaktadır (Öter ve Çetinkaya, 2016: 4). Efsaneye göre Anna Katharina Emmerick İsa ve Meryem ile ilgili gördüğü rüyaları sayesinde geçmek bilmeyen hastalığına çözüm bulur. Hiç tanımadığı yerleri ve kişileri gördüğünden bahseder ve bu gördüğü rüyaları etrafındakilere anlatır. İlerleyen zamanlarda Emmerick'in gördüğü vizyonların günlüğünü tutan Brentano, bunları derleyip iki cilt şeklinde kitap haline getirir (Arslan, 2020: 305). Emmerick'in vizyonlarından yola çıkan bir grup Lazarist Meryem Ana Evi'nin olduğu yere gelir ve taş binayı görürler. Bu keşif dünya dinlerinin tümünde büyük ilgi görür (hz.meryemanaevi.com, 2023). Keşfin ardından kilisenin restorasyonunu Rahibe Marie de Mandat-Grancey üstlenmiştir (Arslan, 2020: 306). Katolik Kilisesi tarafından da Meryem Ana Evi'nin kurucusu olarak ilan edilmiştir (Arslan, 2020: 306). 20 Mayıs 1896 yılında Vatikan tarafından Meryem Ana Evi hac merkezi olarak ilan edilmiştir. Her yıl 15 Ağustos'ta Meryem Ana'nın göğe yükselişinin anısına tören düzenlenmekte, Hristiyan ve Müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedir (Öter ve Çetinkaya, 2016: 4).

2.8.4. St. Nikolaos Kilisesi

Saint Nikolaos, Sante Klaas, Santa Claus veya Noel Baba isimleri ile tanınan Aziz Nikolaos, İ.S. 4. yüzyılda Lykia'nın başkenti Patara'da dünyaya gelmiştir. Anadolu azizlerin en önemli isimlerindendir. Hümanist tavırları ile dikkat çeken Aziz Nikolaos Myra kentinin baş psikoposu olmuş, vefatının ardından da azizlik mertebesine yükselmiştir (Ünal, 2020: 376). Myra'da bugün adına yaptırılan kilisede Aziz Nikolaos'un mezarının olduğuna inanılır. Aziz Nikolaos Kilisesi her yıl binlerce Hristiyan turist tarafından ziyaret edilmektedir.

Aziz Nikolaos Kilisesi ve Anıt Müzesi Antalya'nın Demre ilçesinde Gökyazı mahallesinde yer almaktadır. Kilise Aziz Nikolaos anısına Myralılar tarafından 6. yüzyılda

yaptırılmış ve çeşitli zamanlarda restore edilerek bugünkü halini almıştır (muze.gov.tr, 2023) Kilisedeki ilk sistemli kazılar Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN başkanlığında 1989 yılında başlatılmış ve 2009 yılına kadar devam etmiştir. Kilisenin önemli özelliklerinden biri Aziz Nikolaos'ın mucizelerini konu alan duvar resimleridir.

2.8.5. İznik Ayasofya Cami

İznik Ayasofya Cami Bursa'nın İznik ilçesinde yer almaktadır. Ekümenik Konsillerden II. İznik Konsili burada toplanmıştır. Bu nedenle Konsil Kilisesi olarak da adlandırılmaktadır (Tetik Dinç, 2020: 556). Yapının tarihçesi ve banisi hakkında herhangi bir kitabe bulunmamaktadır (Tetik Dinç, 2020: 556; Türkiye Kültür Portalı, 2013b). Bizans Döneminde bazilika planlı olarak inşa edilmiştir (Tetik Dinç, 2020: 556; Türkiye Kültür Portalı, 2013b). Yapı genellikle üç dönemde incelenmektedir. Birinci dönem yapının ilk inşa edildiği evredir. 11. yüzyılda hasar gören kilise onarılarak eski haline çevrilmiştir bu yapının ikinci dönemini oluşturmaktadır. Üçüncü dönem ise, Orhan Gazi'nin İznik'i fethetmesinin ardından camiye çevrilmesidir. Evliya Çelebi İznik Ayasofyası'ndan "çarşı içinde üzeri kurşun örtülü, bir minareli büyük mabed" olarak söz etmektedir (Eyice, 1991: 219-220). Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde caminin restorasyonunu Mimar Sinan'ın yaptığı ifade edilmektedir (Eyice, 1991: 219-220). Bugün araştırmacılar tarafından İznik Ayasofyasında Mimar Sinan'ın izlerinin açıkça görüldüğü belirtilmektedir (Eyice, 1991: 219-220). 1935 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Alfons Maria Schneider tarafından kazı çalışması yapılmış ve kilisenin ilk dönemlerine ait mozaikler ortaya çıkarılmıştır (Tetik Dinç, 2020: 558). 1980'li yıllarda yapının çevresinde düzenlemeler yapılarak bitkilerle zenginleştirilmiştir. 2007-2009 yıllarında bir restorasyon daha geçiren yapı, 6 Kasım 2011 tarihinde İznik Ayasofya Cami adıyla ibadete açılmıştır (Eyice, 1991:219-220; Tetik Dinç, 2020: 558).

2.8.6. Pisidia Antiochia

Güneyde Toros, kuzeyde Sultan dağları ile çevrili olan Pisidia Bölgesinin en önemli kentlerinden biri Pisidia Antiochia Antik Kenti'dir. Kent Isparta'nın Yalvaç ilçesinde yer almaktadır. İ.Ö. 3. yüzyılda Seleukos Hanedanlığı'nın kolonisi olarak kurulmuştur.İ.Ö. 25 yılında Colonia Caesarea adıyla Augustus tarafından yeniden organize edilmiştir. İmparator Diocletianus döneminde kent Pisidia'nın metropolisi olmuştur (Kaşka, 2017: 22). Kentin Hristiyanlık tarihi Aziz Paulus ile başlamaktadır. Anadolu'da gerçekleştirdiği misyonerlik

seyahatlerinin ilk duraklarından biri Pisidia Antiochia olmuştur (Özhanlı, 2023). Paulus'un ilk resmi vaazını kentteki sinagogta verdiği inanılmaktadır. Vaazını verdiği bu sinagogun üzerine kendi adıyla St. Paulus Kilisesi inşa edilmiştir (Atlas Keşif Kitaplığı, 2009: 82). Bazilika plan tipinde inşa edilen St. Paul Kilisesi Antiokheia'nın ilk ve en büyük kilisesi olarak kabul edilir (Atlas Keşif Kitaplığı, 2009: 82). İ.S. 325'te toplanan İznik Konsili'nde hac merkezi olarak ilan edilen kent, bugün yerli yabancı birçok turiste ve sahipliği yapmaktadır (Özhanlı, 2023). Kentte ilk kazı çalışması 1800'lü yıllarda arkeologlar, gezginler ve bilim insanları tarafından başlatılmıştır. 2008 yılından beri Süleyman Demirel Üniversitesi Arkeoloji bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI başkanlığında devam etmektedir.

2.8.7. Kappadokia Bölgesi Kiliseleri

Strabon "Geographika" adlı eserinde Kappadokia Bölgesi'ni güneyde Toros Dağları, batıda Aksaray, doğuda Malatya ve kuzeyde Doğu Karadeniz'e kadar uzanan geniş bir bölge olarak tanımlar (Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü, 2023). Bugünkü Kapadokia Bölgesi Nevşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Kırşehir illeri ile çevrilidir. Kapadokya Bölgesi doğal yapısı ve kültürel zenginliği ile Anadolu'nun en önemli turistik merkezlerindendir. Kendine özgü peri bacaları, kaya ve mağara kiliseleri ile de ayrıcalıklı bölgelerden bir tanesidir (Koç ve Erdoğan, 2020: 485). Bölgenin tarihi Neolitik Dönem'e kadar uzanmaktadır. I. İznik Konsili'nde kabul edilen İnciller'den birinin Kapadokya'dan getirilmiş olduğu düşünülmektedir (Koç ve Erdoğan, 2020: 485). Erken Hristiyanlık tarihinin önde gelen merkezlerdendir. Kapadokya Babaları olarak bilinen Aziz Basileius, kardeşi Gregorius ve Nazianzuslu Gregorius düşünceleriyle, yaptıkları çalışmalarla Erken Hristiyanlık tarihinin oluşumuna büyük katkı sağlamışlardır. Aziz Basil Ariusçu düşünceye karşı verdiği mücadele neticesinde bölgede birçok manastır yaptırmış ve Ortodoksluğun temellerini atmıştır (Koç ve Erdoğan, 2020: 487). Kayalık Kapadokya Bölgesinde Hristiyanlığın izleri genellikle İ.S. 4. yüzyıla tarihlendirilir (Akurgal, 2007: 155). Erken Hristiyanlık tarihinin gelişmesinde bölgenin coğrafi özellikleri belirleyici rol üstlenmiştir. Roma zulmünden kaçan Hristiyanlar için bölgenin yer altı şehirleri hem sığınak hem mabed hem de dini eğitim merkezi görevi görmüştür (Temiztürk, 2016: 40). Kapadokya Bölgesinde yer alan kiliseler tek, çift, üç nefli, serbest haç planlı ve kare içinde kapalı haç planlı olarak sınıflandırılmaktadır (Koç ve Erdoğan, 2020: 488). Göreme Açık Hava Müzesinde yer alan ve en çok ziyaret edilen kiliselerin başında Elmalı Kilise, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kilise gelmektedir. Ortodoks Kiliseleri tarafından hac merkezi olarak ilan

edilmiştir. Bölge hem doğal hem de tarihi oluşumlarıyla UNESCO Dünya Kültür Mirasına (1985) ilk dahil edilen yerlerden olmuştur. Kapadokya Bölgesi her yıl binlerce turist ve dini gezgin tarafından ziyaret edilmektedir.

2.8.8. Laodikeia Antik Kenti

Laodikeia Antik Kenti Denizli'nin 6 km kuzeyinde Eskişehir, Gönçalı, Bozburun arasında kalan bir bölgede yer almaktadır (Denizli İl Kültür Turizm Müdürlüğü). Kent, İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarında Seleukos Kralı II. Antiokhos'un emriyle eşi Laodike'nin anısına kurulmuştur (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü). Laodike'nin adına ithafen de kente Laodikeia adı verilmiştir (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü). Laodikeia Antik Kenti sırasıyla Seleukos Hanedanlığı, Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğu ve Türklerin yönetimine geçmiştir. Yeni Ahit'in Vahiy bölümünde bahsi geçen Yedi Kiliselerden biri bu kentte yer almaktadır. İ.S. 4. yüzyılda Laodikeia'nın hac merkezi ilan edilmesi kentin inanç turizmi açısından önemini arttırmıştır. Antik kentteki kazı ve restorasyon çalışmaları Pamukkale Üniversitesinden Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK başkanlığında yapılmaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü).

2.8.9. Sümela Manastırı

Sümela Manastırı Trabzon'un Maçka ilçesinde Altındere Milli Parkının içerisinde yer almaktadır. Sümela'nın *melas* (kara/siyah) kelimesinden türediği manastırın bulunduğu dağın adının da Oros Melas'tan (Kara Dağ) geldiği düşünülmektedir. Meryem Ana'ya ithafen yapıldığı için halk arasında "Meryemana" olarak da bilinmektedir (Köse, 2014: 11). Manastırın keşfedilme efsanesilerinden biri, İ.S. 385 yılında Atinalı keşişler Barnabas ve Sophronios'un gördükleri rüya sonucu Karadağ'a gelmeleriyle başlar. İki keşiş efsaneye göre manastırın bulunduğu yere gelir, Meryem'in ikonasını buldukları yere bir kilise inşa ederler. Bugünkü manastırın inşası çeşitli eklemeler yapılarak yaklaşık 1600 yılda tamamlanmıştır (sumela.gov.tr). Sümela Manastırı Komnenos Hanedanlığı zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Osmanlı Devleti döneminde manastıra ayrıcalıklar tanınmış, Yavuz Sultan Selim ve II. Selim tarafından hediyeler takdim edilmiştir. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte manastır halkı göç etmek durumunda kalmış ve Sümela Manastırı faaliyetleri sona ermiştir (sumela.gov.tr). 1972 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından koruma altına alınan manastır, restorasyonların ardından 1986 yılında ziyarete açılmıştır. Sümela Manastırı'nın taş düşme riskine karşılık güçlendirme ve restorasyon çalışmaları bugün hala devam etmektedir. Dönem dönem ziyarete kapatılan manastır sezonda belirli

zamanlarda ziyarete açılmaktadır. Sümela Manastırı bölgenin en eski Hristiyan mabedlerindendir. İnanç turizmi bakımından yabancı turistlerin en çok ziyaret ettiği yerlerin de başında gelmektedir (Zaman, 2005: 14). Sümela Manastırı'nın içerisindeki kayadan damlayan suyun şifalı olduğu ve birtakım hastalıklar üzerinde iyileştirici etkisinin olduğuna inanılması manastıra olan ziyaretlerin artmasını sağlamaktadır (Zaman, 2005: 14).

2.8.10. Ayasofya/ Ayasofya-i Kebir Cami-i

Dünya sanat tarihinin en önemli anıt mabedlerinden biri olan Ayasofya, Anadolu'nun simgesi haline dönüşmüştür (Eyice, 1984: 4). Ayasofya yapım aşaması olarak üç dönemde incelenmektedir. İlk dönem İmparator I. Constantinus dönemidir ve bu dönemdeki ilk Ayasofya İmparator Constantinus tarafından İ.S. 337-361 yılları arasında inşa ettirilmiştir (Eyice, 1984: 4). Ahşap çatılı ve bazilika planlı olan birinci Ayasofya inşa edildiği dönemde Büyük Kilise (Megale Ekklesia) olarak adlandırılmıştır. 5. yüzyıldan itibaren Hagia Sophia (Kutsal Bilgelik) olarak anılmış sonrasında da Ayasofya'ya dönüşmüştür. Ayasofya'nın ikinci dönemi İmparator Theodosios (İ.S. 408-450) dönemidir. İmparator Theodosios çıkan ayaklanma sonucu hasar gören Ayasofya'yı restore ettirerek İ.S. 415 yılında yeniden ibadete açmıştır (Eyice, 1984: 4). Üçüncü Ayasofya ya da günümüz Ayasofya'sı İmparator Justinianus (İ.S. 527-565) döneminde inşa edilmiştir. Doğu Roma Dönemi'nde imparatorların taç giydiği ve kendilerine törenler düzenlendiği en büyük mabet olmuştur (Deniz ve Savaşkan, 2018: 98). 1261 yılında Latinler'in İstanbul kuşatmaları sırasında yağmalanmış ve büyük oranda tahrip edilmiştir. 1453 yılında İstanbul'un fethiyle camiye dönüştürülmüş ilk Cuma namazı da Ayasofya'da kılınmıştır (Deniz ve Savaşkan, 2018: 98). 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine Ayasofya müzeye çevrilmiş 2020 yılına gelindiğinde de Ayasofya-i Kebir Cami-i olarak yeniden camiye çevrilmiştir. Müze olarak hizmet verdiği süre boyunca Türkiye'nin en çok ziyaret edilen mekânlarından biri olmuştur.

Anadolu'da Hristiyanlık tarihi açısından öne çıkan yerler bu mekânlarla sınırlı değildir. Anadolu'nun yedi bölgesinin her bir şehrinde Hristiyanlar için önemli dini yapılar, mekânlar ve destinasyonlar bulunmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde Yedi Kiliseler ve Ekümenik Konsiller konusu açıklanmaya çalışıldığı için bu bölümde onlara yer verilmemiştir. Anadolu'da Hristiyanların hac seyahatleri için kullandıkları yollar üzerinde iki önemli güzergâh bulunmaktadır, bunlar: İstanbul-Suriye arasındaki Roma askeri yolu ve Karadeniz kuzey yoludur (Şengül, 2022: 12). Anadolu'da bu güzergahlar üzerinde öne çıkan merkezler, Constantinopolis (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Nikomedia (İzmit), Nikea (İznik), Ephesos (Efes), Ankyra (Ankara), Iconium (Konya), Kaesareia (Kayseri), Euchaita (Çorum),

Hieropolis (Denizli), Khonai, Psidia Antiokheia (Isparta, Yalvaç), Tarsos (Tarsus, Mersin), Seleukeia (Silifke, Mersin), Edessa (Urfa), Myra (Demre), Antiokheia (Antakya)'dır (Keskin, 2018: 896; Şengül, 2022: 12).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİTEL ARAŞTIRMA TASARIMI VE BULGULARI

3.1. Alanyazın Taraması

Küreselleşen, sıradanlaşan ve tek tipe dönüşen dünyada seyahat eden kişilerin kendilerine yeni ve farklı alternatifler aradıkları görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak alanyazında sürdürülebilir turizm, alternatif turizm, özel ilgi turizmi, güncel turizm eğilimleri/trendleri, turizmde turistik ürün çeşitlendirmesi vb. başlıklar altında yapılan çalışmaların her geçen gün sayısı artmakta ve önemi vurgulanmaya çalışılmaktadır. Turizmde çeşitlenmeye, farklılaşmaya, elde olan turistik değerleri korumaya, var olan potansiyeli geliştirmeye yönelik yapılan çalışmalarda ortaya birbirinden farklı turizm çeşitleri çıkarılmıştır. Bu turizm çeşitlerinden biri de inanç turizmidir. Bir önceki bölümde inanç turizmi kavramı ve kavramsallaştırma sürecine dair bilgiler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise alanyazında araştırma konusuyla ilgili olan çalışmaların genel bir özeti sunulmaya çalışılacaktır.

Ulusal alanyazında Anadolu'da Hristiyanlığa ait değerlerin inanç turizmi kapsamında değerlendirildiği önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Anadolu'da Hristiyanlık tarihine ilişkin sürecin ve mevcut kültürel değerlerin turist rehberlerinin inanç turizmi deneyimleriyle keşfedilmeye çalışıldığı herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırma konusuyla ilgili yapılan çalışmaların (makale, bildiri, tez vb.) genel özeti bu bölümde tablolar şeklinde sunulmuştur. Tablo 3.1'de Anadolu'da inanç turizmi konusunda yapılan çalışmalar, Tablo 3.2'de Anadolu'da inanç turizmi ve Hristiyanlık konusunda yapılan çalışmalar, Tablo 3.3'te ise Anadolu'da inanç turizmini ve Hristiyanlık mekânlarını konu alan çalışmalar gösterilmektedir.

İlgili alanyazında din ve turizm ilişkisi, Türkiye'nin inanç turizmi potansiyeli, turistik ürün çeşitlendirmesinde inanç turizmi ve inanç turizmi motivasyonlarının öne çıkan konular olduğu saptanmıştır. Tablo 3.1'de Türkiye'den Akdeniz Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi, destinasyonlardan ise Antalya Dinler (Hoşgörü) Bahçesi, Hatay-Antakya, Isparta-Yalvaç, Konya, Mardin, Kastamonu, Manisa, Ayasofya vb. yerler çalışmalara konu olarak dahil edilmiştir. Bu çalışmaların ortak amacı dini açıdan önemli değerlere sahip olan Türkiye'nin inanç turizmine yönelik potansiyelini değerlendirmektir. Çalışmaların genelinde, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yer alan kültürel ve dini yapıların inanç turizmi açısından potansiyel kazanımlar olduğu ve bu yapıların daha iyi tanıtılması, tanıtım faaliyetlerinin artırılması ve turizm alt yapısının sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Turizm ve din arasındaki ilişkiyi analiz

etmeyi ve dinlerin turizm sektörüne etkisini incelemeyi amaçlayan çalışmalarda, inanç turizminin geliştirilmesi için farklı bakış açıları sunulmuştur. Ayrıca çalışmalarda inanç turizminin ekonomik ve sosyal boyutları bir arada ele alınarak incelenmiştir. Yerel halkın inanç turizmi bilincinin arttırılması da sosyal gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Tablo 3.1’de yer alan çalışmaların konuları, amaçları ve sonuçları şu şekilde özetlenmektedir:

Anadolu’da inanç turizmi kapsamında önemli merkezlere sahip olan bölgelerden biri Akdeniz Bölgesidir. Bingöl’ün (2004) yaptığı çalışmada, Akdeniz Bölgesi sekiz ilıyla birlikte kültür ve inanç turizmi bağlamında incelenmiştir. Çalışmada kültür ve inanç turizmine konu olabilecek yapılar, kiliseler, camiler, türbeler, sinagoglar, antik kentler, kaleler, burçlar ve müzeler olarak belirtilmiştir. Yapıların yanı sıra somut olmayan kültürel miras değerleri de çalışmaya konu edilmiştir (Bingöl, 2004: 127-136).

Sargın’ın (2006) çalışmasında Akdeniz Bölgesinden Isparta’nın Yalvaç ilçesi inanç turizmi kapsamında incelenmiştir. Çalışmada Yalvaç’ın inanç turizmi açısından önemli potansiyele sahip olduğu ancak gerekli turizm alt yapısının sağlanması ve tanıtım faaliyetlerinin arttırılması gerektiği belirtilmiştir (Sargın, 2006: 1).

Aktaş ve Ekin’in (2007) yaptığı çalışmada Türkiye’nin inanç turizmi potansiyeli incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı Türkiye’nin dini zenginliğini turizm açısından daha etkili şekilde kullanmaya yönelik öneriler sunmaya çalışmaktır. Yazarlar diğer ülkelerin dini miraslarını nasıl verimli şekilde kullandıklarını örnek göstererek, Türkiye’de de benzer uygulamaların yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun için yerel otoriteler, ortaklık kuruluşları ve uluslararası kuruluşların koruma, restorasyon, tanıtım faaliyetleri ve özel etkinlikler düzenlemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca üniversitelerin, bölgesel dini turizm merkezlerinin geliştirilmesi ve korunmasına yönelik projeler yapmaya teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Güzel’in (2010) çalışmasında ise inanç turizmi turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında ele alınmıştır. Türkiye’nin Hristiyanlık açısından turizm değerleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve inanç turizminin geliştirilmesine yönelik kayda değer öneriler sunulmuştur. Çalışmada Dünya İnanç Turizmi Birliği (WRTA) ile iş birliği yapılarak Anadolu’daki dini merkezlerin envanterlerinin gönderilmesi ve turistlerin bölgeye çekilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Güzel, 2010: 99). Ayrıca Türkiye’nin dini toplantılara ve aktivitelere ev sahipliği yaparak turistleri sürekli müşteri haline dönüştürebileceği belirtilmiştir (Güzel, 2010).

Egresi ve diğerlerinin (2012a) çalışmasında Türkiye’nin farklı bölgelerinin inanç turizmi potansiyelini değerlendirmek amaçlanmıştır. Türkiye’de turizmin çoğunlukla kitle

turizmi şeklinde gerçekleştiği ve inanç turizmi potansiyelinin yeterince kullanılmadığı ifade edilmiştir. Çalışmada ne çıkan husus, inanç turizminin en iyi sürdürülebilir alternatiflerden biri olduğudur. Bu bağlamda Türkiye'nin inanç turizmi alanında büyük bir potansiyele sahip olduğu belirtilmiştir. En büyük potansiyelin Orta ve Güneydoğu Anadolu, Akdeniz Bölgesi ve Karadeniz'in Doğu Bölgesi'nde olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu bölgelerin inanç turizmi açısından yeterli ölçüde gelişmediği ifade edilmiştir.

Egresi ve diğerlerinin (2012b) bir diğer çalışmasında Mardin ilinde yer alan dini merkezler incelenmiştir. Çalışmada Mardin'de bulunan kiliselerin, camilerin, medreselerin ve manastırların turizm açısından daha iyi değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda Mardin'in turizm potansiyelini arttırmak için bazı neriler sunulmuştur. Çalışmada Mardin'deki dini mekânların dini amaçtan ziyade kültürel amaçla ziyaret edildiği ifade edilmiştir. Bölgedeki turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, alışveriş ve eğlence gibi alternatiflerin sunulması nerilmiştir. Ayrıca restorasyona ihtiyaç duyan eserlerin onarımı yapılarak ziyarete açılması gerektiği belirtilmiştir.

Okuyucu ve Somuncu'nun (2013) alışmasında inanç turizmi değerleri  büyük din (İşlam, Hristiyanlık ve Yahudilik) açısından ele alınmış ve inanç turizminin Türkiye'deki mevcut durumu değerlendirilmiştir. ArcGIS 10.1 yazılımı ile Türkiye'deki inanç turizmi merkezlerinin haritası sunulmuştur. Benzer şekilde Türkiye'nin inanç turizmi potansiyelinin yeterince değerlendirilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yılmaz ve diğerlerinin (2013) alışmasında Antalya ilinde yer alan Dinler (hořđr) Bahçesi inanç turizmi bağlamında incelenmiştir. Çalışmada ncelikle Türkiye inanç turizminin mevcut potansiyeli değerlendirilmiştir. Ardından deniz-kum-güneş lmesiyle ne çıkan Antalya'nın yalnızca kitle turizmi ile sınırlı olmadığı belirtilmiştir. Türkiye'de insanların hořđr içerisinde ibadet etmelerinden hareketle geliştirilen Dinler Bahçesi projesinin gelecek inanç turizmi projelerine örnek teşkil edebileceği ifade edilmiştir. Dinler Bahçesi'nin içinde farklı dinlere ait eserlerin yan yana yapıldığına da dikkat çekilerek Antalya'nın inanç turizmine ve dinler arasındaki hořđrye atıfta bulunulmuştur (Yılmaz vd., 2013: 1052).

İnanç turizmine yönelik yapılan araştırmalardan yine bir tanesi Eykay ve diğerlerinin (2015) alışmasıdır. Bu alışmada Akdeniz Bölgesinde yer alan ve Hatay ilinin en büyük ilçesi olan Antakya, inanç turizmi açısından ele alınmıştır. Hem yerel halka hem de yabancı turistlere anket uygulanarak Antakya'nın inanç turizmi potansiyeli değerlendirilmiştir. Çalışmada yerel halkın inanç turizmine olan bakış açısının olumlu olduğu ve bölge halkının Antakya'nın turistik neminin bilincinde olduğu belirtilmiştir (Eykay vd., 2015: 70-71).

Antakya'yı ziyaret eden yabancı turistlerin büyük çoğunluğunun da Hristiyanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Antakya'nın Hristiyanların hac merkezi olması bu durumun sebebi olarak gösterilmiştir. Ancak çalışmada "inancın" inanç turizminden yeterli payı alamadığı ifade edilmiştir (Eyckay vd., 2015).

İbret ve diğerlerinin (2015) çalışmasında Kastamonu ili kültür turizmi ve inanç turizmi bağlamında incelenmiştir. Kastamonu'nun turizm potansiyelinin SWOT analizi yapılarak güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri ortaya çıkarılmıştır. Şehrin tarihi ve doğal zenginliklerinin turizmde kullanılamasının nedeni olarak tanıtım eksikliği ve yetersiz altyapı olarak belirtilmiştir. Çalışmada alternatif turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi, yerel halkın turizme dahil edilmesi, kültürel zenginliklerin tanıtımı ve tarihi evlerin turizme kazandırılması gibi öneriler sunulmuştur.

Kartal ve diğerlerinin (2015) çalışmasında ise Manisa ilinin inanç turizmi potansiyeli değerlendirilmiştir. Yapılan mülakatlar, literatür taraması ve web incelemesi sonucunda Manisa'nın inanç turizmi potansiyelini arttırmaya yönelik öneriler sunulmuştur. Çalışmada turistlerin tarihi, mimari, rekreasyonel veya kültürel motivasyonlarla dini sitelere ilgi gösterdikleri belirtilmiştir. Bu nedenle inanç turizmi ürünleri ve hizmetlerinin farklı turist tiplerini hedefleyecek şekilde belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Manisa'da birçok tarihi cami, türbe ve diğer dini eserlerin bulunduğu dikkat çekilerek inanç turizmi değerlerinin diğer turizm türleriyle birleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kaynak ve Karabulut'un (2016) çalışmasında Konya ilinde inanç ve kültür turizmine konu olabilecek değerler kentsel turizme olan katkılarıyla incelenmiştir. İlde yer alan Hristiyanlık ve İslam inanç merkezleri; kiliseler, camiler, mescitler ve türbeler olmak üzere dört grupta ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda Konya'nın inanç turizmi açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu ancak bu potansiyelin yeterince değerlendirilmediği belirtilmiştir.

Türker'in (2016) çalışmasında Türkiye'nin inanç turizmi potansiyeli değerlendirilmiştir. Türkiye'de inanç turizmine konu olabilecek yapıların sayısına dikkat çekilmiş ve inanç turizminin ulusal literatürde en az çalışılan konulardan biri olduğu ifade edilmiştir.

Kaçar ve Türker'in (2020) çalışmasında ise inanç turizminin seyahat motivasyonları ve ziyaretçilerin mekâna yönelik algıları değerlendirilmiştir. İstanbul Ayasofya Müzesi'ni inanç odaklı seyahat eden turistlerin motivasyonları ve dini mekân algıları anket tekniği kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada Ayasofya Müzesi, Efes Antik Kenti, Aziz Paul Kilisesi ve Kuyusu, Aziz Nicolas (Noel Baba) Kilisesi, St. John Bazilikası, Pamukkale-Hierapolis,

Yedi Uyuyanlar Mağarası ve Meryem Ana Evi en çok ziyaret edilen yerler olarak gösterilmiştir (Kaçar ve Türker, 2020). Turistlerin inanç odaklı seyahat motivasyonları ise Tanrı'ya yakın olmak, inancı güçlendirmek, iç huzura ulaşmak ve ibadet etmek olarak belirlenmiştir (Kaçar ve Türker, 2020). Turistlerin dini mekânların sosyal ve psikolojik niteliklerine yönelik algılarının olumlu olduğu saptanmıştır. Çalışmada farklı inanç ve mezhebe bağlı turistlerin psikolojik ve sosyal algılarının farklılık gösterdiği ifade edilmiştir. Bu noktada dini mekânların farklı turist grupları için farklı anlamlar taşıyabileceği ve farklı etkiler yaratabileceği belirtilmiştir.

Özçoban'ın (2020) çalışmasında yerli alanyazında inanç turizmi başlığında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezleri ele alınmıştır. YÖK tez merkezinde erişime açık 47 tez incelenmiş ve tezlerin türü, yılı, üniversitesi, enstitüsü, ana bilim dalı ve sayfa sayısı bölgelere göre dağılımı ve araştırma yöntemine göre belirli kriterler altında analiz edilmiştir.

Turan'ın (2020) yaptığı çalışmada ise Doğu Karadeniz Bölgesi'nin inanç turizmi potansiyeli ve inanç turizminin altında yatan motivasyonlar incelenmiştir. Çalışmada inanç turizminin insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir araç olduğu belirtilmiştir. Ek olarak insanların iç huzuru sağlama, destek arama, arınma ve geçmiş dönemlerdeki manevi duyguları yaşama gibi ihtiyaçlarının inanç turizmi aracılığıyla karşılanabileceğine dikkat çekilmiştir (Kaçar, 2020). Araştırmanın sonucunda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sahip olduğu inanç turizmi potansiyelinin gerçekleştirilmesi için öneriler sunulmuştur.

Bilim ve Ay'ın (2022) çalışmasında da Konya ili araştırma alanı olarak belirlenmiş ve genç Türk turistlerin motivasyonları, algıları ve destinasyona yönelik hedefleri incelenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda genç turistlerin dini turlara ilgisi yüksek olsa da eğlence odaklı turların daha çok tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak genç turistlerin beklentilerine yönelik nelerin yapılması gerektiği ve nasıl daha fazla genç turist çekilebileceği yönünde öneriler sunulmuştur.

Tablo 3.1 Anadolu'da İnanç Turizmi Kapsamında Yapılan Çalışmalar

Yazar	Yıl	Araştırma Konusu	Yöntem
Bingöl, Z.	2004	Akdeniz Bölgesi'nin Kültür ve İnanç Turizm Açısından Potansiyelinin Değerlendirilmesi	Kavramsal Değerlendirme
Sargın, S.	2006	Yalvaç'ta İnanç Turizmi	Kavramsal Değerlendirme
Aktaş, A. ve Ekin, Y.	2007	The Importance and The Role of Faith (religious) Tourism as Alternative Tourism Resources	Kavramsal Değerlendirme
Güzel, Ö.	2010	Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi	Kavramsal Değerlendirme
Egresi, I., Bayram, B., Kara, F. ve Kesik, O. A.	2012(a)	Unlocking The Potential of Religious Tourism in Turkey	Kavramsal Değerlendirme

Yazar	Yıl	Araştırma Konusu	Yöntem
Egresi, I., Bayram, B. ve Kara, F.	2012(b)	Tourism at Religious Sites: A Case From Mardin, Turkey	Derinlemesine Görüşme Tekniği
Okuyucu, A. ve Somuncu, M.	2013	Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek	Kavramsal Değerlendirme
Yılmaz, G., Erdiñ, S. B. ve Küçükali, S.	2013	İnanç Turizmi Çerçevesinde Antalya Destinasyonunun İncelenmesi: Dinler (Hoşgörü) Bahçesi Örneği	Kavramsal Değerlendirme
Eykay, İ., Dalgın, T. ve Çeken, H.	2015	İnanç Turizmi Açısından Antakya’nın Değerlendirilmesi	Anket Tekniği
İbret, Ü. ve Aydınözü, D. Ve Uğurlu, M.	2015	Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi	SWOT Analizi
Kartal, B., Tepeci, M. ve Atlı, H.	2015	Examining the Religious Tourism Potential of Manisa, Turkey with a Marketing Perspective	Derinlemesine Görüşme Tekniği
Karabulut, T. ve Kaynak, İ. H.	2016	İnanç Turizmi Bağlamında Kentsel Turizm ve Kültürel Turizm: Konya Örneği	Kavramsal Değerlendirme
Türker, N.	2016	Religious Tourism in Turkey	Kavramsal Değerlendirme
Kaçar, F. ve Türker, N.	2020	Ayasofya Bağlamında İnanç Turizmi Ziyaretçilerinin Seyahat Motivasyonları ile Dini Mekân Algıları Üzerine Bir Araştırma	Anket Tekniği
Özçoban, E.	2020	İnanç Turizmi Alanında Yayımlanan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (1998-2019)	Bibliyometrik Analiz
Turan, Y.	2020	Kutsalın Ziyareti: İnanç Turizminin Altında Yatan Güdüler ve Karadeniz Bölgesi İnanç Turizmi Potansiyeli	Kavramsal Değerlendirme
Bilim, Y. ve Ay, S.	2022	Young Tourists’ Religious Tourism Motivations, Perceptions and Intentions About a Religious Destination: The Case of Konya, Turkey	Anket Tekniği

Tablo 3.2’de Anadolu’da inanç turizmi kapsamında Hristiyanlık ile ilgili konuların ve merkezlerin incelendiği çalışmalar gösterilmektedir. Anadolu’da inanç turizmi kapsamında yapılan çalışmaların araştırma konuları Hristiyanlık ile daraltıldığında bu sayının azaldığı dikkat çekmektedir. Sümela Manastırı, Demre-Myra, Antakya-Aziz Paulus Evi, Meryem Ana Evi, Mersin ve Kapadokya Bölgesi çalışmalara konu edilen merkezler arasında yer almaktadır. Tablo 3.2’de yer alan çalışmalara ait bilgiler şu şekilde özetlenmektedir:

Zaman’ın (2005) çalışmasında Sümela Manastırı araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Diğer çalışmalarda olduğu gibi manastırın ve bulunduğu bölgenin inanç turizmi potansiyeli değerlendirilmiştir. Çalışmada Sümela Manastırı’nın Hristiyanlar ve özellikle Ortodokslar için olan önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca manastırın bulunduğu konum, mimari yapı, yaşanan sorunlar ve yörede olan eksiklikler tartışılmıştır. Turizm aktivitelerinin on iki aya bölünmesi ve turistlerin daha uzun süre konaklaması teşvik edildiği takdirde manastır ve çevresinin turizm açısından daha önemli hale geleceği belirtilmiştir.

Dikici ve Sağır’ın (2012) çalışmasında Myra-St. Nikolaos Kilisesi inanç turizmi kapsamında incelenmiştir. İnanç turizminin sosyolojik bakış açısıyla ele alındığı çalışmada

nitel araştırma yöntemlerinden mülakat tekniği kullanılmış ve inanç turizminin yerel halkın üzerindeki etkileri yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışma bulgularında katılımcıların inanç turizminin kendileri için bir anlam ifade etmediği ve turizmin genellikle ekonomik boyutuyla ilgilendikleri ifade edilmiştir (Dikici ve Sağır, 2012: 39-42). Bu kapsamda inanç turizmi bilincinin öncelikle yerel halkta oluşmasının gerektiği belirtilmiştir.

Öter ve Çetinkaya'nın (2015) çalışmasında ise Meryem Ana Evi'ni ziyaret eden Müslüman ve Hristiyan ziyaretçilerin davranışları yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile incelenmiştir. Çalışmada Müslümanlar'ın ve Hristiyanların Meryem Ana Evi'ni ziyaretlerinde farklı davranış kalıpları sergilediği ortaya çıkarılmıştır. Araştırmanın sonucunda Müslüman ziyaretçilerin Meryem Ana Evi'nde İslam'a dair yeterli işaretler bulamadıkları ve bu yüzden maneviyatı hissetme fırsatı yakalayamadıkları ifade edilmiştir. Buna karşılık Hristiyan ziyaretçilerin görsel unsurlar yoluyla miras alanına aidiyet hislerinin daha güçlü olduğu belirtilmiştir. Meryem Ana Evi'nin yönetiminin Hristiyan bir derneğe ait olması İslam dinindeki önemine rağmen mekânın öncelikle Hristiyanlıkla ilişkilendirildiğine yönelik algı oluşturduğu ifade edilmiştir. Çalışmada Müslüman ve Hristiyan turistlerin Meryem Ana Evi'ni ziyaretlerinde farklı davranış kalıplarının ortaya çıktığı belirtilmiştir. Ziyaretçi memnuniyeti açısından da Hristiyanlar arasında daha yüksek bir seviye görülürken, Müslümanlar arasında bu seviyenin daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Sarıkaya Levent ve Uçar'ın (2018) çalışmasında Mersin ilinin Hristiyanlığa dair önemli yapıları ele alınarak inanç turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda Avrupa Konseyi'nin 1987 yılında önerdiği "Avrupa Kültür Rotaları Programı" kapsamında inanç turizminin diğer turizm çeşitleri ile bütüncül bir şekilde nasıl geliştirileceğine yönelik öneriler sunulmuştur (Sarıkaya Levent ve Uçar, 2018: 338).

Yenipınar'ın (2022) çalışmasında Kapadokya Bölgesi ve Kapadokyalı Azizler inanç turizmi bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle Kapadokya'nın inanç turizmi açısından Türkiye'nin en önemli bölgelerinden biri olduğu belirtilmiştir. Ancak Kapadokyalı Patristik Babalar olarak anılan azizlerin düşüncelerinin bölgenin inanç turizmi tanıtımında yeterince kullanılmadığı ifade edilmiştir. Kapadokya'nın Patristik Babaları olarak bilinen azizlerin düşüncelerine daha fazla odaklanarak, Kapadokya'nın inanç turizmi potansiyelinin geliştirilmesi ve bölgenin tanıtımında bu unsurların kullanılması gerektiği belirtilmiştir.

Tablo 3.2 Anadolu’da İnanç Turizmi ve Hristiyanlık Konusunda Yapılan Çalışmalar

Yazar	Yıl	Araştırma Konusu	Araştırma Yöntemi
Zaman, M.	2005	Türkiye’nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Sümela (Meryem Ana) Manastırı	Kavramsal Değerlendirme
Dikici, E. ve Sağır, A.	2012	Antalya’da İnanç Turizminin Sosyolojik Çözümlemesi: Demre-Myra Örneği	Derinlemesine Görüşme Tekniği
Öter, Z. Ve Çetinkaya, M.	2016	Interfaith Tourist Behaviour at Religious Heritage Sites: House of The Virgin Mary Case in Turkey	Derinlemesine Görüşme Tekniği
Sarıkaya Levent, Y. ve Uçar, M.	2018	Kültürel Rotalar Bağlamında Mersin İlinin İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi	Kavramsal Değerlendirme
Yenipınar, U.	2022	Patristik Kapadokya Babaları ve İnanç Turizmi	Kavramsal Değerlendirme

İnanç turizmi başlığı ile hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin 2023 yılı itibarıyla Ulusal Tez Merkezindeki sayısı 66’dır. Bu tez çalışmalarından 9 tanesi Anadolu’da inanç turizmi kapsamında Hristiyan mekânlarına yönelik hazırlanmıştır. Yüksek Lisans ve Doktora tezlerine ait bilgiler Tablo 3.3’te gösterilmektedir.

Tablo 3.3 Anadolu’da İnanç Turizmi ve Hristiyanlık Mekânlarını Konu Alan Tez Çalışmaları

Yazar	Yıl	Ana Bilim Dalı	Araştırma Konusu	Yöntem
Usta, M. K.	2005	Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı	İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik’in Değerlendirilmesi	Anket Tekniği
Başçı, A.	2011	Turizm İşletmeciliği Eğitimi Ana Bilim Dalı	Türkiye’de İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Paulus’un Yeri Önemi ve Turistik Ürün Potansiyelinin Değerlendirilmesinde Tanıtım Faaliyetleri	Anket Tekniği
Yörük, G.	2011	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Demre’nin Değerlendirilmesi	Kavramsal Değerlendirme
Bulut, Z.	2012	Turizm İşletmeciliği Eğitimi Ana Bilim Dalı	Türkiye’de İnanç Turizmi Kapsamında Selçuk Aziz Yuhanna Bazilikası’nın Turistik Ürün Potansiyeli ve Tanınırlık Düzeyi Üzerine Bir Araştırma	Anket Tekniği
Gümüş, G.	2019	Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı	Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Kapadokya Bölgesindeki İnanç Turizmi Kaynaklarının Değerlendirilmesi	Anket Tekniği
Şengül, F.	2019	Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı	İnanç Turizmi Bakımından Kapadokya Bizans Resim Sanatında Constantinus ve Helena Tasvirlerinin İncelenmesi	Tasvir İnceleme
Tiğiz, M.	2019	Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı	Süryanilerin İnanç Turizmine Katılım Motivasyonları: Mardin İli Örneği	Anket Tekniği
İlada, T.	2021	Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı	İnanç Turizmi Yönünden İzmir’deki Kiliseler ve Sinagoglar	Kavramsal Değerlendirme
Işık, B.	2022	Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı	Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Ege Bölgesinde Yer Alan Yedi Kiliselerin İnanç Turizmi Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma	Derinlemesine Görüşme Tekniği

Ulusal alanyazın dışında uluslararası alanyazında da inanç turizmi ile ilgili önemli çalışmalar bulunmaktadır. İnanç turizmi (faith tourism), din turizmi (religious tourism), Hristiyan turizmi (Christian tourism), Hristiyan seyahati/gezisi (Christian travel), hac turizmi (pilgrimage turizm) vb. konular yabancı alanyazında konuyla ilişkili öne çıkan başlıklar olarak belirlenmiştir. İlgili alanyazında yer alan yabancı çalışmalardan bazı örnekler şu şekildedir:

Cohen'in (1998) yaptığı çalışmada din ve turizm ilişkisi karşılaştırılmalı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı: Din ve turizm arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve farklı dinlerin turizm sektörüne olan etkisini incelemektir. Çalışmada dinin destinasyonlarda, turistik merkezlerde ve turistik seçimlerdeki etkisi kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Collins-Kreiner ve Kliot'un (2000) çalışmasında Hristiyan hacıların Kutsal Topraklar'da yer alan dini merkezlerdeki davranış özellikleri incelenmiştir. Çalışmada anket tekniği kullanılmış ve bölgeyi ziyaret eden Hristiyan hacılar araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Araştırmanın ölçeğinde hacıların inançları, duyguları, motivasyonları, davranışları ve deneyimleri üzerine odaklanılmıştır. Çalışma Nasıra, Kefernahum, Kafr Kanna gibi Celile Bölgesi'nin farklı kutsal yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda davranışsal faktörlerin hacıların Kutsal Topraklar'daki yerlere olan algılarıyla ilişkili bulunmuştur. Ayrıca hac yolculuğu ile turizmin giderek yakınlaştığı ifade edilmiştir.

Fleischer'in (2000) çalışmasında da Kutsal Topraklar uygulama alanı olarak seçilmiştir. Çalışmada turistlere dönüşen Hristiyan hacıların davranışları incelenmiştir. Hacıların ve turistlerin davranış özellikleri çalışmada anket tekniği ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, hacıların diğer turistlerden farklı olarak daha yaşlı, gelir düzeyi olarak daha düşük statüde ve daha kısa süreli ziyaretlerde bulundukları belirtilmiştir. Ayrıca Katolik hacıların kutsal alanlara, Protestan hacıların ise dünyevi yerlere ilgi duydukları ifade edilmiştir. Çalışmada hacıların memnuniyet düzeyinin turistlerinkinden yüksek olduğu saptanmıştır. Hac seyahatlerinin daha başarılı bir şekilde organize edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hacıların ihtiyaçlarına yönelik altyapı ve fiziksel düzenlemelerin yapılması öneri olarak sunulmuştur.

3.2. Araştırma Problemi

Geleneksel turizm olgusunun modern turizme doğru ivme kazanması, ülkeleri sahip olduğu turizm potansiyellerini çeşitlendirmeye ve geliştirmeye yöneltmektedir. Her yıl

milyonlarca Hristiyan turist, modern turizm hareketi içerisinde ve inanç turizmi bağlamında kutsal mekânları ziyaret etmektedir.

Hristiyanlık, yaklaşık 2,5 milyar mensubu ile dünya dinlerinin en büyüğüdür (Ron, 2009: 287). Anadolu toprakları, Hristiyanlığın “din” hüviyeti kazandığı, kaidelerinin belirlendiği ve asırlar süren teolojik gelişimini tamamladığı coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Anadolu’da Hristiyanlığa ait değerler, mekânlar, fenomenler ve hac rotaları inanç turizmi açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın konusunu ve problemini belirlemek için ilgili alanyazında inanç turizmine yönelik bir inceleme yapılmıştır. Bunun sonucunda Anadolu’nun inanç turizmi potansiyelinin üç büyük din (İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik) açısından değerlendirildiği ve çalışmaların ağırlıklı olarak kavramsal çerçevede ele alındığı keşfedilmiştir (Tapur, 2009; Güzel, 2010; Şahiner, 2012; Okuyucu ve Somuncu, 2013; Karabulut ve Kaynak, 2016; Ayaz ve Eren, 2020; Eren, 2020; Okuyucu, 2020). Anadolu’da Hristiyanlık özelinde yapılan çalışmalar ise, bölgeler veya illerde öne çıkan destinasyonlar ile sınırlandırılarak gerçekleştirilmiştir. Bölgenin veya destinasyonun sahip olduğu inanç turizmi potansiyeli ve destinasyonu ziyaret edenlerin profilleri araştırmaların odak noktası olmuştur (Usta, 2005; Zaman, 2005; Sargın, 2006; Şaman, 2009; Başer ve Başçı, 2012; Dikici ve Sağır, 2012, Güngör, 2018; Kökşen, 2020; Ilgar, 2021).

Yapılan literatür incelemesi sonucunda bu araştırmaya eşlik eden alt araştırma soruları ***“Anadolu coğrafyasının tamamının Hristiyanlık tarihi ve inanç turizmi açısından bir bütün olarak değerlendirilmemesi”*** temel araştırma sorunsalından ortaya çıkarak şunlar olarak belirlenmiştir:

- Hristiyan grupların Anadolu’yu tercih etmelerindeki nedenler veya olgular nelerdir?
- Turist rehberlerinin inanç turizmine ilişkin deneyimleri nelerdir?
- Hristiyan turistlerin veya dindarların Anadolu’yu ziyaretleri sonrasındaki deneyimleri ve görüşleri nelerdir?
- Anadolu’nun inanç turizmi açısından turistik ürün olarak daha aktif kullanılması ve tutundurulması kapsamında Hristiyanlık dini için geliştirilen temel öneriler nelerdir?

3.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu fenomenoloji araştırması Hristiyanlık dininin Anadolu inanç turizmi açısından önemini ortaya koymak ve turist rehberlerinin inanç turlarına yönelik deneyimlerini keşfetmek amacıyla tasarlanmıştır. Daha önceki çalışmalarda Anadolu’da Hristiyanlık, inanç turları ve tur deneyimleri yorumlayıcı bir felsefe ile incelenmemiş ve bu deneyimlerin özü

Anadolu inanç turizmi açısından değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada Hristiyanlık tarihinde Anadolu’da gerçekleşen olaylar, Kutsal Kitap’ta adı geçen yerler, Anadolu’da yaşamış aziz ve azizeler bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Anadolu’da en çok ziyaret edilen Hristiyan mekânları, yerleri ve hac rotaları profesyonel turist rehberlerinin Hristiyan turistlerle gerçekleştirdikleri tur deneyimleri ile anlamlandırılmıştır. Araştırma, ilgili alanyazındaki boşluğu doldurması ve Anadolu inanç turizminde Hristiyanlık dininin daha etkin şekilde kullanılmasına kılavuzluk etmesi bakımından önem taşımaktadır.

3.4. Araştırma Yöntemi ve Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın amacı turist rehberlerinin inanç turlarına ilişkin deneyimlerini belirlemek, bu deneyimlerin özünü keşfetmek ve fenomene ilişkin betimleme yapmak olduğu için (Merriam, 2018: 25) araştırma deseni olarak fenomenoloji (olgu bilim) tercih edilmiştir. Fenomenoloji deseni, bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerin ortak anlamını keşfetmek için kullanılmaktadır (Creswell, 2013: 79). Bununla birlikte fenomenoloji deseninde, katılımcıların fenomenle ilgili deneyimleri ve bu deneyim hakkında nasıl fikir sahibi oldukları ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir (Giorgi ve Giorgi, 2003). Fenomenoloji deseninin temel amacı bir fenomenle ilgili bireysel deneyimleri evrensel nitelikteki bir açıklamaya indirgemeye çalışmaktır (Creswell, 2013: 79). Fenomenoloji deseninde bireylerin kişisel deneyimleri öznel, diğer bireylerle ortak olan deneyimleri de nesnel olarak açıklandığı için nesnel-öznel ayrımı bulunmamaktadır (Creswell, 2013: 80). Bu çalışmada “Anadolu’da Hristiyanlık ve İnanç Turizmi” ile ilgili kişisel bilgiler ve yargılar bir kenara bırakılmış (Merriam, 2018: 25) araştırma fenomeni yeniden keşfedilmek için araştırmaya konu olmuştur.

3.5. Araştırma Örneklemi

Fenomenolojik araştırmada örneklemi, araştırma konusu edilen fenomene ilişkin deneyim yaşamış kişiler oluşturmalıdır. Bu nedenle “Anadolu’da Hristiyanlık ve İnanç Turizmi” konulu araştırma kapsamında amaçlı örnekleme gidilmiştir. Öncelikle Türkiye’deki eylemli profesyonel turist rehberlerine ulaşılmış sonrasında inanç turizmi ve turları uzmanlaşma gerektiren bir alan olduğu için kartopu örneklemeden yararlanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Türkiye’de eylemli olarak turist rehberliği yapan, inanç turları konusunda deneyimi ve uzmanlığı bulunan 10 turist rehberi oluşturmaktadır. Örneklem sayısı doygunluk seviyesine ulaştığı ve örneklem birimlerinden yeni bilgi elde edilemediği için 10. katılımcıda son bulmuştur (Lincoln ve Guba 1985’ten akt. Merriam, 2018: 79).

3.6. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak turist rehberlerinin Hristiyan turistlerle gerçekleştirdikleri inanç turizmi deneyimlerini daha iyi analiz edebilmek ve deneyimlerin özüne daha kolay erişebilmek için derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Alanyazın taramasında yapılmış olan çalışmalar baz alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış, araştırmanın amacı dahilinde açık uçlu sorular kullanılmış ve mülakat esnasında gerekli görüldüğü yerlerde rehberlere ilave sorular sorulmuştur (Robson, 1993: 347). Buradaki temel amaç katılımcıların kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri ve sorunları daha derinden anlatabilmelerini sağlamaktır. Görüşme formunun iç geçerliğinin sağlanması ve güvenilirliğinin artırılması için hazırlanan görüşme soruları yedi farklı araştırmacıya gönderilerek uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşü için bir araştırmacı günlüğü tutulmuş, soru formunun uzmanlara gönderildiği ve gelen yanıtların tarihleri araştırmacı günlüğüne kaydedilmiştir. Uzmanların kimliklerine ve mesleki özelliklerine ilişkin bilgiler tablo 3.4'te gösterilmektedir. Uzmanlar tarafından incelenen soru formu gelen öneriler doğrultusunda nihai halini almıştır. İç geçerliği artırmak için görüşme formunda yer alan araştırma soruları 24.06.2021 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'na sunulmuş ve 06.07.2021 tarihinde Etik Kurul Komisyonu tarafından onaylanmıştır.

Tablo 3.4 Uzman Görüşlerine Dair Bilgiler

AD-SOYAD	MESLEK	GÖNDERİLME-CEVAP ALINMA TARİHİ
DR. EZGİ KIRICI TEKELİ	Akademisyen/Profesyonel Turist Rehberi	13.10.2021-15.10.2021
DR. TOLGA FAHRİ ÇAKMAK	Akademisyen/Profesyonel Turist Rehberi	13.10.2021-14.10.2021
ÖĞR. GÖR. GÖKHAN KÖKSAL	Akademisyen/Profesyonel Turist Rehberi	13.10.2021-15.10.2021
DR. AYTUĞ ARSLAN	Akademisyen/Profesyonel Turist Rehberi	15.10.2021-16.10.2021
DR. SAVAŞ YILDIZ	Akademisyen/Profesyonel Turist Rehberi	15.10.2021-17.10.2021
İNAN AKPINAR	Profesyonel Turist Rehberi	16.10.2021-19.10.2021
DR. NURAY TETİK DİNÇ	Akademisyen/Profesyonel Turist Rehberi	16.10.2021-19.10.2021

Katılımcılara yöneltilen araştırma soruları altı aşamalı olarak hazırlanmıştır:

- Rehberlerin demografik özelliklerine ilişkin sorular,
- İnanç turizmine yönelik sorular,
- Anadolu ve inanç turizmi deneyimi örüntülerine ilişkin sorular,
- Anadolu'nun Hristiyanlık açısından potansiyelinin belirlenmesine yönelik sorular,
- Rehberlerin inanç turu yönetimi ve becerilerine ilişkin sorular

- Metafor sorusu

Görüşme formunda yer alan araştırma soruları EK-1’de gösterilmektedir. Görüşme formunun nihai hali 13 temel araştırma sorusu ve 1 metafor sorusu ile tamamlanmış, ardından verilerin toplanması aşamasına geçilmiştir.

3.7. Verilerin Toplanması/Uygulama

Araştırmanın veri toplama aşamasında turist rehberlerine mail ve sosyal medya aracılığıyla ulaşılmış ve araştırmanın konusu hakkında bilgi verilmiştir. Görüşme yapmayı kabul eden katılımcıların müsaitlik durumlarına göre uygun bir zaman belirlenmiştir. Katılımcıların belirlediği tarih ve saatte 7 katılımcı ile Zoom uygulaması üzerinden görüntülü toplantı, 3 katılımcı ile de telefonda sesli görüşme yapılmıştır. Toplantılar ve görüşmeler uzaktan uygulama ile yapıldığı için görüşmeye başlamadan önce kişilerin gönüllü olarak bu çalışmaya katıldıklarına dair sesli bir şekilde teyit alınmıştır. Her bir katılımcının rızası alınarak araştırmanın ilerleyen aşamalarında kayıtların yazıya aktarılabilmesi için görüşmeler kaydedilmiştir. Görüşmeler minimum 30, maksimum 80 dakika sürmüştür ve Mayıs 2022-Şubat 2023 tarih aralığında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ilk olarak sosyo-demografik özelliklerine ilişkin sorular, sonrasında çalışmanın amacına yönelik temel araştırma soruları yöneltilmiştir. Her katılımcıya görüşme formunda yer alan sorular aynı sıra ile sorulmuştur. Araştırma etiğine ve desenine uygun olması amacıyla araştırmacının fenomene ilişkin kişisel bilgileri ve görüşleri görüşmeye dahil edilmemiştir.

3.8. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Tüm araştırmalar etik ilkeler dikkate alınarak geçerli ve güvenilir bilgi sunma gayesi taşımaktadır (Merriam, 2018: 199). Nicel araştırmada geçerlik, ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı olguyu doğru ölçmesi ile yakından ilişkilidir. Ancak nitel çalışmalarda geçerlik kavramı tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar geçerlik kavramını nicel çalışmaların varsayımlarıyla bağlantılı gördükleri için bu kavramı kullanmayı tercih etmemişlerdir. (Maxwell, 2018). Lincoln ve Guba (1985) nicel çalışmalardaki iç geçerlik, dış geçerlik, güvenilirlik ve nesnellik yerine nitel çalışmalarda inanırlık, nakledilebilirlik, güvenilirlik ve doğrulanabilirlik kavramlarını önermişlerdir.

Firestone (1987: 19), nicel çalışmalarda geçerliğe ilişkin prosedürler harfiyen uygulansa bile okuyucuyu ikna etme konusunda yeterli gelmediğini ve nicel çalışmaların değişkenler dünyası ve durağan haller portresi çizdiğini ifade etmektedir. Nitel çalışmaların da çeşitli haller ve durumlarda eylemde bulunan insanları tanımladığını belirtmektedir

(Firestone, 1987: 19). Schwandt (1990) nitel çalışmaların iyi kalitede olması için ölçütler koyulmasının gerçekte olanaklı olmadığını ve bu durumun nitel araştırmanın rastlantısal, bağlamsal ve yoruma dayalı doğasına ters düştüğünü savunmuştur.

Nitel araştırmacıların önde gelen isimlerinden Lincoln ve Guba (1985), “gerçek dünya” ile ilgili olan herhangi bir gerçeklik kavramının, aslında bireylerin ve toplumların yorumları dışında bir gerçekliğinin olduğunu ve yorumlar için nesnel bir standardın olmadığını düşünen yapılandırmacı yaklaşımla çeliştiğini ifade etmektedir. Maxwell (2018) geçerliği üründen ziyade bir amaç olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle nitel çalışmalarda geçerliğin araştırmanın amacıyla ve şartlarıyla değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Merriam (2018) veri toplamanın ve analiz aşamasının başlıca vasıtasının insan olduğunu ve onun görüşmeleriyle gerçek hakkındaki yorumlara doğrudan ulaşılabilirliğini ifade eder. Miles ve Huberman (2021) ise nitel çalışmaların gerçek sosyal hayatta yer aldığını ve insanların yaşamlarına dair gerçek sonuçlar olabileceğini ve “neyin gerçekleştiğine” ilişkin iyi ya da kötü açıklamalar yapılabileceğini belirtmektedir. Nitel çalışmada araştırmacının temel amacı; katılımcılarla kişisel olarak iletişime geçmek, alanda uzun süre zaman harcayarak derin anlamlara ulaşmak ve bu bilgilerin yapısını anlamaya çalışmaktır (Creswell, 2013: 245). Bununla birlikte araştırmanın sonuçlarında, “doğru anladık mı?” veya “yanlış veya hatalı bir açıklama yapıldı mı” gibi sorular ortaya çıkmaktadır (Creswell, 2013). Bu bağlamda geçerlik ve güvenilirlik kavramlarının geliştirilip genişletilmesi için konuya emek veren araştırmacılar tarafından bir dizi ölçütler veya stratejiler geliştirilmiştir, geliştirilmeye de devam edilmektedir.

Bu çalışmada geçerlik ve güvenilirlik kriterlerinin sağlanması amacıyla iç geçerlik (inanırlık), güvenilirlik (tutarlılık) ve dış geçerliğe (nakledilebilirlik) yönelik geliştirilen stratejiler kullanılmıştır.

• ***İç geçerlik (İnanırlık):*** Nitel çalışmaların iç geçerliğinin sağlanabilmesi için şu sorulara cevap verilmesi beklenir (Yıldırım ve Şimşek, 2018; Merriam 2018; Miles ve Huberman, 2021):

- Bulgular mevcut gerçeklikle uyumlu mudur?
- Bulgular gerçekten yaşananları ifade ediyor mu?
- Araştırmacılar gerçekten keşfetmek istedikleri şeyi mi ölçüyorlar?
- Çalışmanın bulguları anlam taşıyor mu?
- Bulgular katılımcılar ve okuyucular açısından inanılır mı?

Görüldüğü üzere iç geçerlik kavramı araştırma bulgularının dış dünyadaki gerçekliğe uyup uymadığı sorunsalıyla ilgilidir (Merriam, 2018). Bu nedenle “araştırma ile gerçek dünya

arasındaki haberleşmeyi” aslında iç geçerliği arttırmak için bazı stratejiler kullanılmaktadır. Bu stratejiler yoğun ve uzun süreli dahil olma, zengin veri, katılımcı teyidi ve uzman görüşü olarak ifade edilmektedir (Becker ve Geer, 1957; Lincoln ve Guba, 1985; Maxwell, 2018; Merriam 2018). Veri toplama için kullanılan stratejilerden en bilineni üçgenleme tekniğidir (Maxwell, 2018; Merriam, 2018). Üçgenleme tekniğinde üç veri toplama yöntemi önerilmektedir. Bunlar gözlem, mülakat ve doküman incelemesidir (Merriam, 2018). Bu çalışmada iç geçerliği arttırmak için başlıca veri toplama yöntemi olan mülakatın yanında gözlem ve doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Öncelikle Türkiye’nin önemli inanç turizmi merkezlerinden olan Ayasofya, Meryem Ana Evi, St. Nikolaos Kilisesi ve Sümela Manastırı (2019-2023 yıllarında) sırasıyla ziyaret edilmiştir. Ziyaretler esnasında yabancı turistlerin mekânlarda gerçekleştirdikleri dini uygulamalar (ayin, ibadet ve dua) gözlemlenmiştir. Ayasofya’da ikonalara saygı gösterilmesi, St. Nikolaos Kilisesinde papaz eşliğinde gerçekleşen ayinler (mum yakma, tütsü yakma), Meryem Ana Evinde yapılan ayinler (dilek duvarına ip bağlama), Sümela Manastırında ayazmadan akan suyun kutsal olduğuna inanılması ve suyun içilmesi gibi birtakım olaylar gözlemlenmiştir. Çalışmanın bulgularında da benzer sonuçlar elde edilmiş ve katılımcılar inanç turlarında dini uygulamaların yapıldığını dile getirmişlerdir. Ayrıca araştırmacı tarafından 02-03.12.2021 tarihinde Hitit Üniversitesi tarafından yapılan “Çorum’da İnanç Turizmi Çalıştayı”na ve 25-28. 08.2022 tarihinde düzenlenen “Anatolian Landscape and Faith Tourism: Ancient Times to Present” kongresine katılım sağlanmıştır. Doküman incelemesi kapsamında inanç turizmine ilişkin dergiler, broşürler, köşe yazıları, gezi katalogları ve bilimsel çalışmalar takip edilmiştir. Tüm bunlarla birlikte iç geçerliği sağlamak için araştırmacının çalışmanın sürecine yoğun ve uzun süreli katılım sağladığı ifade edilebilir.

Çalışmanın iç geçerliğini sağlamak için uygulanan diğer bir strateji uzman görüşünün alınmasıdır. Görüşme formu hazırlanırken ilgili alanyazın kapsamlı bir şekilde taranmış ve görüşme soruları araştırmanın amacına yönelik hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme soruları yedi farklı araştırmacıya gönderilerek uzman görüşü alınmış ve uzmanlardan gelen geri dönüşlerle soru formunun nihai oluşturulmuştur. İç geçerliliği arttırmak için görüşme soruları da dahil olmak üzere araştırmanın süreci rapor şeklinde 24.06.2021 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu’na sunulmuş ve 05.07.2021 tarihinde Etik Kurul Komisyonu tarafından onaylanmıştır. Görüşme formunun yarı yapılandırılmış olması mülakatlarda derinlik odaklı veri toplama tekniğinin uygulanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda görüşmeler esnasında “inanç turizminin geliştirilmesi için sunacağınız öneriler nelerdir?”, “İnanç turlarında karşılaştığınız sorunlar nelerdir?”, “İnanç turlarının yönetimi sürecinde turist

rehberlerinin rollerini ve sorumluluklarını değerlendiriniz” gibi sorularla derinlemesine bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, mülakat süreleri herhangi bir zaman kısıtlaması olmadan gerçekleştirilmiş ve araştırmacıya güven ve samimiyet ortamı yaratılmaya çalışılmıştır.

- **Dış geçerlik (Nakledilebilirlik):** Araştırma sonuçlarının benzer ortamlarda ve durumlarda genellenebilmesi nitel çalışmalarda dış geçerlilik olarak ifade edilmektedir. Ancak nitel çalışmalarda elde edilen bulguların evrene genellenmesi gibi bir amacı bulunmamaktadır. Bu çalışma fenomenolojik bir yaklaşımla incelendiği için amaç katılımcıların fenomene ilişkin deneyimlerini ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle çalışmanın dış geçerliğini genellebilirlikten ziyade “aktarılabirlik” ya da “uygunluk” olarak ifade etmek daha uygun olacaktır (Lincoln ve Guba, 1985; Miles ve Huberman, 2021).

Bu çalışmanın aktarılabirliğini sağlamak için amaçlı örnekleme gidilmiştir. Keşfedilmek istenen fenomen belirli bir deneyim ve uzmanlaşma gerektirdiği için de kartopu örneklemeden yararlanılmıştır. Ayrıca görüşmelerde elde edilen bulgular yoğun betimlemeye tabi tutulmuş ve bulguların aktarılabirilmesi için doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

- **Güvenirlik (Tutarlılık):** Nitel araştırmalarda güvenilirlik elde edilen bulguların yeniden üretilip üretilmemesiyle ilgilidir (Merriam, 2018). Ancak araştırmacılar çalışmanın tekrar yapıldığında aynı sonuçları vermesinden ziyade elde bulguların tutarlı olup olmadığının daha önemli olduğunu belirtmektedirler (Lincoln ve Guba, 1985; Miles ve Huberman, 2021; Merriam, 2018). Goetz ve Lecompte’ye (1984) göre nitel çalışmada tutarlılık kalite kontrol anlamına gelmektedir. Güvenirlik konusunda “çalışma tekrar yapıldığında aynı sonuçlar elde edilebiliyor mu? sorusuna cevap aranmaktadır. Ancak nitel araştırmada insanın değişken yapısından dolayı çalışmaların tekrarlanmasında aynı sonuçların elde edilemeyeceği düşünülmektedir (Merriam, 2018). Bunun için nitel çalışmalarda asıl önemli olan, ulaşılan sonuçların toplanan verilerle tutarlı olup olmadığıdır (Merriam, 2018). Lincoln ve Guba (1985) nitel çalışmalar için güvenilirliği; araştırma bulgularının ve sonuçlarının okuyucuda bir anlam çıkarması yani bulguların sonuçlar üzerinde tutarlı olması şeklinde izah etmişlerdir. Bu nedenle güvenilirlik yerine “tutarlılık” ve “teyit edilebilirlik” kavramlarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Nitel araştırmacının elde ettiği bulguların tekrarlanmasını bekleyemeyeceği için elde edilen bilgilere ve sonuçlara nasıl ulaşıldığını detaylı bir şekilde açıklanması gerekmektedir (Dey, 1993: 251).

Bu çalışmada tutarlılığın ve teyit edilebilirliğin sağlanabilmesi amacıyla, araştırmada izlenen tüm süreçler şeffaf bir şekilde okuyucuya açıklanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan görüşme soruları için uzman görüşü alınmış ve uzmanlardan alınan geri dönüşlerle soru

formunun son hali oluşturulmuştur. Görüşmeler esnasında katılımcılardan gönüllü olduklarına dair teyit alınmış ve görüşmeler kaydedilmiştir. Deşifreleri yapılan kayıtlardan 55 sayfalık veri metni oluşturulmuştur. Veriler tarafsız bir şekilde analiz edilmiş ve kodlar katılımcıların ifadelerine bağlı kalınarak oluşturulmuştur. Bu kodlar için bir kod defteri tutulmuş, belirli aralıklarla kodlar tekrar edilmiş ve yeniden kodlanmıştır. Araştırmacının oluşturduğu kodlar tez danışmanı tarafından denetlenmiş, kodların benzerliği ve tutarlılığı için ortak hareket edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular doğrudan alıntılarla okuyucuya sunulmuştur.

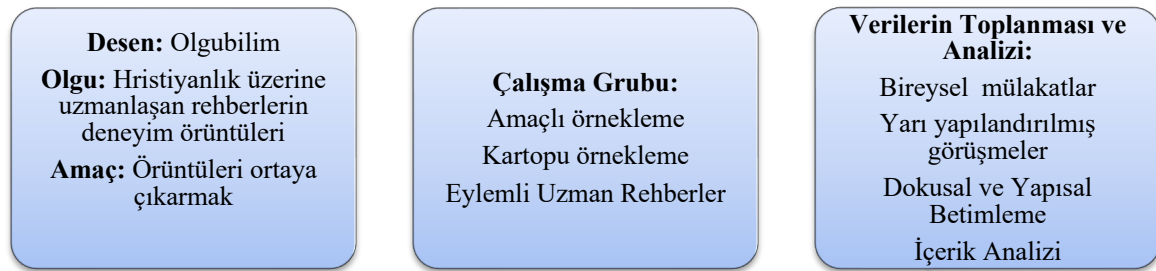
3.9. Verilerin Analizi ve Yorumlama Süreci

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan ham veri kayıtları ilk olarak metne dönüştürülmüştür. Verilerin analiz aşamasına geçmeden önce ham verileri daha anlaşılabilir bir forma dönüştürmek için deşifreleri yapılmış ve 55 sayfalık veri metni oluşturulmuştur. Bu sayede yazıların daha okunabilir ve ana fikrin daha anlaşılabilir hale getirilmesi sağlanmıştır (Miles ve Huberman, 2021: 51). Deşifreleri yapılan veriler, araştırmanın amacına ve araştırma sorusuna uygun olarak analize tabi tutulmuştur. Bu noktada araştırmanın amacına yönelik oluşturulan görüşme soruları ve katılımcıların verdikleri cevaplar, araştırma deseninde hangi analizin kullanılması gerektiği konusunda yol gösterici olmuştur. Katılımcıların “ne, hangi, kim” sorularına verdikleri yanıtlar betimleme yaklaşımına uygun sorular olduğu için bu sorulardan elde edilen verilerin betimlemeleri yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 238). Moustakas’a (1994) göre bu adım “anahtar ifadelerin listenmesi” olarak adlandırılmaktadır. Betimsel analiz ile yorumlanan veriler katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılar yaparak sunulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Betimsel analiz ile doğrudan keşfedilemeyen ve derinlemesine analiz gerektiren sorular (nasıl, neden, niçin gibi) ve sorulara verilen yanıtlar için içerik analizi yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). İçerik analizinin ilk adımında görüşmeler sonucu oluşturulan veri seti önemli ifade ve alıntılara indirgenerek kodlanmıştır. Araştırma sonuçlarının geçerli olabilmesi için araştırmanın amacından kopmamaya ve araştırma amacına uygun olmayan verileri kodlamamaya dikkat edilmiştir. Oluşturulan kodlar düzenli aralıklarla tekrar okunmuş ve birkaç kez yeniden kodlama yapılmıştır. Strauss ve Corbin’e (1990) göre kodlama aşamasında veriler bölümlere ayrılır, incelenir, kavramsallaştırılır ve birbiriyle ilişkilendirilir. Kodlamalar verilerden elde edilen kavramlara göre yapılmıştır (Straus ve Corbin, 1990). Bu aşamada katılımcılar için de kodlar (K1, K2...) kullanılmıştır. Oluşturulan kodlar arasında birbiriyle ilişkili olan kavramlar ve bu kavramların ortak yönleri tematik olarak kodlanarak benzer ifadeler bir araya getirilmiştir. Kodlara indirgenen veriler düzenlenerek uygun temalar

altında birleştirilmiştir. Turist rehberlerinin inanç turizmine dair neyi deneyim ettikleri, koşul, durum ve içerik açısından nasıl deneyim ettikleri hem dokusal ve yapısal betimlemenin birleştirildiği (Creswell, 2013: 83), hem de derinlemesine içerik analizinin yapıldığı bir yapıda keşfedilmiştir. Son olarak analiz edilen veriler yorumlanarak ve tablolaştırılarak görsel hale getirilmiştir. Verilerin analizinde takip edilen aşamalar Şekil 3.1’de gösterilmektedir. Araştırma yönteminin özeti ise Şekil 3.2’de sunulmuştur.

Şekil 3.1 Verilerin Analizi ve Yorumlama Süreci (Collins Baş, 1999; Creswell, 2013)

Şekil 3.2 Araştırma Deseni, Çalışma Grubu/ Araştırma Örnekleme, Verilerin Toplanma ve Analiz Stratejisi

3.10. Araştırma Bulguları

Tablo 3.5’te katılımcılara ait demografik bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler analiz edildiğinde, araştırmaya katılım sağlayanların çoğunluğu erkek ve 1 tanesi kadın turist rehberinden oluşmaktadır. Katılımcılardan 7 tanesi 50 ve üzeri, 3 tanesi 35 ve üzeri yaş aralığındadır. Katılımcıların yaş ortalaması ise 50, 5’tir. Eğitim durumları incelendiğinde

çoğunluğun lisans, 2 kişinin doktora, 1 kişinin de lise mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 3 tanesi İRO'ya (İstanbul Rehberler Odası), 4 tanesi İZRO'ya (İzmir Rehberler Odası), 1 tanesi ANRO'ya (Ankara Rehberler Odası), yine 1 tanesi ARO'ya (Antalya Rehberler Odası) ve son 1'i de MUTRO'ya (Muğla Rehberler Odası) bağlıdır. Katılımcıların tümünün rehberlik lisansı ülkeseldir. Tabloda ruhsatname dillerinin ise değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Katılımcılardan 3 tanesi iki farklı dilde, 2 tanesi yalnızca Fransızca, 2 tanesi İngilizce, diğer ikisi Almanca ve 1 tanesi de Hollandaca rehberlik hizmeti vermektedir. Katılımcılara inanç turlarında çalıştıkları grupların niteliği sorulduğunda K3, K7, K8, K9 ve K10 kilise üyeleri; K8, K10 belirli bir mezhebe bağlı kişiler; K3, K8 ve K10 kurum; K9 arkadaş grupları ve K1, K2, K4, K5, K6 bunların hepsi şekilde cevap vermiştir. Katılımcılara hangi bölgeden gelen turistlere hizmet veriyorsunuz? sorusu yöneltildiğinde ise çoğunluk Orta Avrupa ve Kuzey Amerika cevabını vermiştir. Son olarak katılımcıların deneyim süreleri incelendiğinde, 5 tanesi 30 yıl ve üstü, 2 tanesi 20 yıldan fazla ve 3 tanesi de 10 yıldan fazla deneyime sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3.5 Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Bağlı Olduğu Oda	Rehberlik Lisans Türü	Ruhsatname Dili/Dilleri	Çalıştıkları Grupların Niteliği ¹¹	Hizmet Verdiği Bölgeler	Deneyim Süresi
K1	Erkek	56	Lisans	İRO	Ülkesel	Fransızca	Hepsi	Afrika, Orta Avrupa	36
K2	Erkek	37	Lisans	İRO	Ülkesel	İngilizce	Hepsi	Güney Amerika, Kuzey Amerika, Orta Avrupa	13
K3	Erkek	57	Lisans	İZRO	Ülkesel	İngilizce ve Fransızca	Kilise üyeleri ve kurumlar	Kuzey Amerika	34
K4	Erkek	40	Lisans	İRO	Ülkesel	İngilizce ve Yunanca	Hepsi	Kuzey Amerika ve Orta Avrupa	17
K5	Erkek	55	Lisansüstü (Doktora)	ANRO	Ülkesel	Fransızca	Hepsi	Kuzey Amerika ve Orta Avrupa	36
K6	Kadın	51	Lise	İZRO	Ülkesel	Hollandaca	Hepsi	Orta Avrupa	26
K7	Erkek	58	Lisans	ARO	Ülkesel	Almanca	Kilise üyeleri	Orta Avrupa	36
K8	Erkek	50	Lisansüstü (Doktora)	İZRO	Ülkesel	Almanca	Mezhep, kilise üyeleri ve kurum	Orta Avrupa	26
K9	Erkek	36	Lisans	MUTRO	Ülkesel	İngilizce	Arkadaş ve kilise üyeleri	Kuzey Amerika ve Okyanusya	14
K10	Erkek	65	Lisans	İZRO	Ülkesel	İngilizce ve Arapça	Mezhep, kilise üyeleri ve kurum	Kuzey Amerika ve Okyanusya	30

¹¹ Nitelikler: Aile, Arkadaş, Mezhep, Kilise Üyeleri, Kurum Kuruluş veya Sponsor

Veri toplama aşamasının ilk kısmında araştırmaya konu olan inanç turizminin tanımı, özelliği, içeriği ve motivasyonları hakkında katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Bu noktada öncelikle kültür turizminin bir alt başlığı olarak değerlendirilen inanç turizmini kültür turizminden ayıran özellikler kavranmaya çalışılmıştır. “Kültür turlarına kıyasla Hristiyanlar ile yapılan inanç turları hangi açıdan farklılar taşımaktadır?” sorusuna ilişkin bulgular tablo 3.6’da dört tema şeklinde sunulmuştur. Bu temalar “yapısal özellik”, “dini aidiyete göre şekillenmesi”, “çekicilikler” ve “anlatım konuları” olarak belirlenmiştir. İnanç turizminin yapısal özelliğine ilişkin katılımcıların cevapları yorumlandığında; inanç turlarının papaz, din adamı veya bir teolog eşliğinde gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmıştır. İnanç turizmine katılan kişilerin belirli bir dine ve mezhebe bağlı olması, inanç turlarında kutsal kitabın referans olarak kullanılması ve birtakım dini uygulamalar içermesi inanç turizminin kültür turizminden ayrıldığı noktalar olarak ifade edilmiştir. İnanç turizminin dini hassasiyet barındırması ve grubun isteği doğrultusunda programda olmayan mekânların ziyaret edilmesi inanç turizminin farklılığına ilişkin bir başka özellik olarak belirtilmiştir. İnanç turizminin yapısal özelliğine ilişkin kodlara şu ifadeler ışık tutmaktadır:

“...inanç turu gruplarının başında ya bir teolog ya da bir din adamı oluyor.” K7

“...ben genelde Protestan gruplarla çalışıyorum. Protestanlar pazar günü otelden dahi çıkmazlar hiçbir program yapmazlar otelde ayin yapılır. Öğleden sonralarını ise boş geçirirler.” K6

“...inanç turu yapıldığı zaman gezilen yerlerin ve bu yerlerin konumunun genellikle kutsal kitapla ilişkili olması gerekiyor.” K3

Katılımcıların verdiği cevaplara göre inanç turizmi ile kültür turizmi arasındaki bir diğer fark rehber anlatımlarında ortaya çıkmaktadır. Tabloda yer alan kodlarda da belirtildiği gibi inanç turlarında anlatımlar grubun mensubu olduğu inanç sistemine göre şekillenmektedir. Bunun yanı sıra dinin içinde gelişen mezhep gibi oluşumların da anlatım konularında yönlendirici olduğu ifade edilmiştir. Anlatım konularında yer alan kodlar şu cevaplardan hareketle oluşturulmuştur:

“...kültür turlarında herkese hitap eden genel bir anlatım yapıyoruz ama inanç bambaşka bir şey... İnanç gruplarında dine ve mezhebe göre anlatımlarınızı şekillendirmeniz gerekiyor.” K2

“...inanç turlarında mezhepler ön plana çıkmaktadır. Her mezhep birbirinden farklı hepsine aynı derecede hitap edemiyorsunuz. Mesela Ortodokslar ile Katoliklerin Meryem Ana’ya bakış açıları farklıdır.” K4

Katılımcılar inanç turlarında dinin ve mezhebin şekillendirdiği diğer bir hususun rotalar, gezilen yerler ve gidilen mekânlar olduğunu dile getirmişlerdir. Bu kapsamda kutsal kitapta bahsi geçen yerler, hac rotaları, dini mekânlar, kutsal kişilerin bir zamanlar yaşadığı veya izlerini barındırdığı düşünülen yerler inanç turlarında ziyaret edilen yerler belirtilmiştir.

Katılımcıların temaya ve kodlara ilişkin verdikleri yanıtlar şu şekildedir:

“... söz konusu inanç turu olduğunda gezilen yerlerin konumları ve gezi planları genellikle kutsal kitapla ilgili oluyor. Musevi bir grup gelirse Tevrat’taki yerler sinagoglar geziliyor, Hristiyanlarda da İncil’deki yerler geziliyor.” K3

“İnanç turları hangi inanca yönelikse o rotaya ya da o bölgeye göre yapılır.” K2

“...dini turlarda genellikle Meryem Ana Evi, Yedi Kilise, Aziz Paulus’un ayak izleri gibi yerleri ziyaret ediyoruz.” K8

Kültür turizmi ve inanç turizmi arasındaki farka ilişkin son tema anlatım konuları olarak belirlenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlara göre kültür turları ve inanç turlarının anlatım konuları kapsam ve içerik açısından bir noktaya kadar farklılık göstermektedir. Ancak katılımcılar inancın kültürün bir parçası olduğunu ve inanç turizmi yapılırken kültürden uzak olmanın pek mümkün olmadığını da ifade etmişlerdir. Benzer şekilde kültür turlarında da gidilen yere ve mekâna göre dini konulara yer verildiği belirtilmiştir. Ancak inanç turlarında ilk sırayı dini konular, kutsal kitaptan bölümler ve bununla ilişkili freskler alırken kültür turlarında dini konuların daha genel anlatımla sunulduğu ifade edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak dini temalı konuların inanç turlarında daha kapsamlı şekilde aktarıldığına/anlatıldığına dikkat çekilmiştir. Kültür turlarında tarih, coğrafya, mimari, sanat ve arkeoloji konularına; inanç turlarında ise dini temalı konulara ve buna bağlı anlatımlara yoğunlaşıldığı ifade edilmiştir. Anlatım konuları temasında yer alan kodlar şu ifadelerden hareketle oluşturulmuştur:

“...inanç turizmi yaparken kültürden uzak olamazsınız bu yüzden inanç turlarına kültürü de dahil ediyoruz fakat inanç turlarında dini konular ağırlıklı ve arkeolojiden daha az bahsediyoruz.” K10

“...inanç turunda kültür turunda verdiğimiz bilgilere ek olarak İncil’den çok fazla bölüm anlatılır. Kültür turlarında da İncil anlatılır ama inanç turlarındaki kadar detaya yer verilmez.” K6

“...inanç turlarında inanca ek olarak kültür ve arkeolojiden de bahsediyoruz ama bunlar daha az oluyor.” K7

“...dini gruplarda dini konulara ağırlık verilir kültür turlarında genel anlatım yapılır.” K5

Katılımcıların soruya verdikleri yanıtlara göre inanç turizmi, kişilerin mensubu olduğu din ve buna yönelik oluşturdukları inanç sistemi içerisinde değerlendirilmektedir. İnanç turizmini anlamaya ve kavramaya yönelik oluşturulan kodlardan hareketle,

Belli bir dine veya mezhebe bağlı olan kişilerin, kendi kutsal kitaplarını referans alarak dini yerleri, mekânları, önemli hadiselerin yaşandığı yerleri görmek ve kutsiyet attettikleri şahsiyetlerin yaşamlarına dair izlerinin peşinden gitmek amacıyla gerçekleştirdikleri seyahatler inanç turizmi olarak tanımlanmaktadır. Buna bağlı olarak “din adamı eşliğinde gerçekleşen, din temalı konuların, rotaların, anlatımların hâkim olduğu dini ayinlerin, duaların, ibadetlerin yapıldığı turlar da “inanç turu” olarak adlandırılmaktadır.

Tablo 3.6 İnanç Turizmi Farklılığına İlişkin Çözümleme

Tema	Kod	Katılımcılar
Yapısal Özellik	İnanç turlarının teolog veya din adamı eşliğinde gerçekleşmesi	K1, K6, K7
	Grubun belirli bir dine veya mezhebe bağlı olması	K2, K3, K4, K5, K6, K7
	Kutsal kitapların kaynak olarak kullanılması	K3, K6, K7, K8
	Dini uygulamalar içermesi (ayin, ibadet vb.)	K5, K8
	Dini hassasiyet barındırması	K10
	Grubun isteği doğrultusunda kutsal mekânların tur programına anlık olarak dahil edilmesi	K6
Dini Aidiyete Göre Anlatımın Şekillenmesi	Mensubu olduğu inanç sisteminin içinde yer alması	K2
	Mezheplere göre şekillenmesi	K2, K4, K5
Çekicilikler	Mensubu olduğu inanca ait rotalar/güzergahlar	K2, K3, K5, K6,
	Mensubu olduğu inanca ait yapılar	K2, K3, K4, K6,
	Kutsal kitapta bahsi geçen yerler	K3, K6, K7, K8,
	Kutsal kişilerin izlerini barındıran mekânlar	K9
Anlatım Konuları	Dini Konular	K5, K10
	Yeni Ahit Bölümleri	K6, K7
	Freskler	K6

Tablo 3.7’de katılımcıların Hristiyan inanç turistlerinin özelliklerine ilişkin yaptıkları değerlendirmeler çözümlenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Hristiyan inanç turistlerinin özellikleri “kolektif özellikler” ve “öne çıkan özellikler” olarak iki tema altında birleştirilmiştir. Tabloda öncelikle Hristiyan inanç turistlerinin yaş aralığı katılımcılar tarafından orta yetişkin ve ileri yetişkin olarak değerlendirilmiştir. Anadolu’yu ziyaret eden Hristiyan inanç turistleri aynı zamanda gelir durumları yüksek ve eğitilmiş kişiler olarak nitelendirilmiştir. Tablo 3.6’da inanç turizmine katılan kişilerin belirli bir mezhebe bağlı olduğu ve inanç turizminin bu noktada kültür turizminden farklılık gösterdiği sonucu ortaya

çıkarılmıştır. Katılımcılar Tablo 3.7’de Anadolu’yu ziyaret eden Hristiyan inanç turistlerinin mezheplerini Katolik, Ortodoks, Protestan ve Süryani Ortodoks olarak belirtmişler ve bu durumun grubun kolektif bir özelliği olduğunu vurgulamışlardır. Belirli bir mezhebe, kiliseye veya cemaate bağlı bulunmalarından dolayı bu kişilerin birbirini tanıyan ve dini açıdan aynı düşünce yapısına sahip olan kişiler olduğunu da ifade etmişlerdir. Katılımcıların Hristiyan inanç turistlerinin kolektif özelliklerine ilişkin yaptıkları değerlendirmeden alıntılar şu şekildedir:

“...bu kişilerin yaş ortalamaları 45-50/80 civarı oluyor genelde, inanç turizmi ciddi maliyet gerektiren bir olay ve kişinin bunu karşılayabilecek maddi olanağa sahip olması gerekiyor.” K10

“...gelir durumları ortalama bir turiste göre yüksektir çünkü bunlar nitelikli hizmet istiyorlar. İyi otellerde konaklamak istiyorlar. İyi yemekler yemek istiyorlar. Kaliteli hizmet aradıkları için bunun da bedelini ödemeye hazırlar.” K9

“Bunlar kilise grubu oluyor genelde. Rahip ve rahibelerle ile birlikte gelirler...” K6

“Bu gruplar genellikle de birbirlerini tanıyan kişilerden oluşuyor. Ya aile fertleri ya aynı köyden ya da aynı kiliseye bağlı kişiler oluyor. Beraber hareket eden, aynı yöne bakan aynı şeyi düşünen kişiler oluyor. Çok farklı sesler olmuyor genelde konulara aynı şekilde yaklaşıyorlar...” K7

Tabloda Hristiyan inanç turistlerinin dindarlıkları, araştırma yapmaları, dini konularda bilgili olmaları, kendi kutsal kitaplarına olaylar ve kişiler açısından hâkim olmaları, manevi duygularının ön planda olması ve birden fazla dil bilmeleri öne çıkan özellikleri olarak yorumlanmıştır. İnanç turizminin temel ziyaret amacının net olduğu ve bu turlara katılan kişilerin okumalar, ön araştırmalar yapan kişiler olduğu ifade edilmiştir. Katılımcılar inanç turizminin maneviyat ağırlıklı bir turizm çeşidi olduğunu öne sürerek inanç turistlerini manevi duyguları yüksek kişiler olarak tanımlamışlardır. Katılımcılardan iki tanesi Anadolu’yu ziyaret eden Hristiyan inanç turistlerinin bilgili olduklarını yineleyerek bu kişilerin birden fazla dil bildiği yönünde de görüş belirtmiştir. Hristiyan inanç turistlerinin öne çıkan özelliklerine yönelik katılımcıların ifadelerinden alıntılar şu şekildedir:

“...inanç turistleri genellikle dindar olurlar.” K1

“Hristiyan gruplar ön bilgili gelirler. Bizleri bile şaşırtacak derecede ön bilgili geliyorlar.” K3

“Dini gruplar çok bilgilidirler ziyaret ettikleri ülkenin tarihini, kültürünü ve sanat tarihini bilerek okuyarak gelirler. Birden fazla dil biliyorlar genelde İngilizce ve Fransızca, Almanca gibi...” K5

“...duayla yemek açıp duayla kapatıyorlar ve çok kitap okurlar.” K6

“İnanç turlarına katılan Hristiyanlar çoğu şeyi bilerek geliyorlar. Teorik donanımları çok sağlam. Kendi dinlerinin hikayelerini önemli yerlerini çok iyi biliyorlar. Derslerine iyi çalışıp geliyorlar.” K9

Tablo 3.7 Turist Rehberlerinin İnanç Turistlerinin Özelliklerine İlişkin Değerlendirmelerinin Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Kolektif Özellikler	Orta ve üstü yaş aralığında olmaları	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Yüksek gelire sahip olmaları	K1, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Eğitimli kişiler olmaları	K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Belirli bir mezhebe veya kiliseye bağlılık göstermeleri (Katolik, Ortodoks, Protestan ve Süryani Ortodoks)	K6, K7, K8
	Grubun birbirini tanıyan ve aynı düşünen kişilerden oluşması	K7
	Dindar olmaları	K1, K6
Öne Çıkan Özellikler	Dini konular hakkında bilgili olmaları	K1, K6, K5, K8, K9
	Araştırmacı ruha sahip olmaları	K3, K5, K6
	Kendi kutsal kitaplarına hâkim olmaları	K6
	Manevi duygularının yüksek olması	K4, K8, K6
	Birden fazla dil bilmeleri	K4, K5

Bireylerin seyahat etme ihtiyacı ve hangi ihtiyaca karşılık seyahat eğilimi gösterdiklerine dair teoride birçok kuram geliştirilmiştir. Turist rehberlerinin Anadolu’da Hristiyanlığa dair inanç turizmi deneyimlerini keşfetmeye yönelik yapılan bu çalışmada, turist rehberlerinden Hristiyan inanç turistlerini seyahate yönelten motivasyonlara dair bir değerlendirme yapılması istenmiştir. Tablo 3.8’de bu motivasyonların çözümlemesi iki tema halinde sunulmuştur. Dann (1977) ve Crompton (1979)’un teorileri temel alınarak bu temalar “itici faktörler” ve “çekici faktörler” olarak belirlenmiştir. Tablo 3.8’de inanç turunun temel motivasyonunu inanca dair olan pratiklerin, görevlerin, olguların, kişilerin ve duyguların oluşturduğu dikkat çekmektedir. “İbadet etmek, hacı olmak, kendi kutsal kitabında adı geçen yerleri ziyaret etmek, inanca konu olan olay ve olguların peşinden gitmek, maneviyata yönelmek ve kendini gerçekleştirmek” inanç turunun itici faktörleri olarak belirlenmiştir. Katılımcılar inanç turistlerinin okudukları ve duydukları bilginin peşine düşerek gerçeği keşfetmek istediklerini de ifade etmişlerdir. İnanca dair olan bilgilerin yerinde keşfedilmek istenmesinin önemi şu ifadelerle vurgulanmıştır:

“İncil’den kutsal topraklar Paulus’un ayak izinde, havarilerin işleri, konsilleri duya duya insanlar dini açıdan da bir meyilleri varsa merak uyandırıyor gerçeği keşfetmek istiyorlar... Din adamı olmak isteyen kişileri de gezdiriyoruz. Onlar da kutsal kitapta adı geçen yerleri görmek ve öğrenmek istiyorlar...” K7

“...birinci neden kutsal yerleri ziyaret etmek hac görevidir onlar için ikincisi kutsal olarak gördükleri azizlerin Anadolu’da ki izlerini sürmek, azizlerle bütünleşmek, onların soluduğu havayı solumaktır bir diğer neden. İncil’de anlatılan olaylardaki birçok yer Anadolu’dadır. Vahiy bölümü özellikle orada geçen yerlerin neredeyse hepsi Anadolu’dadır. İncilde’ki hikayeleri ve bu hikayelerin geçtiği yerleri

görmek ve deneyimlemek bu atmosferi yaşamak bu insanlara keyif vermenin yanı sıra bir ibadeti de yerine getirme imkânı sunmaktadır.” K5

Katılımcılardan bir tanesi inancın edebiyata veya sinemaya konu olmasının insanlarda merak duygusunu harekete geçirdiğini ve bunun bir itici faktör olarak değerlendirilebileceğini şu ifadeleriyle öne sürmüştür:

“...dini filmler, efsaneler, genel kültür, edebiyat gibi alanlarda inanç ve din olduğu için insanlar bu yerleri görmek istiyorlar. İnanç insanlar için hep var olan ve içinde hep yaşayan bir olay. İsa’nın resminin yer aldığı bir mağarayı bile görmek istemeleri onlar için inancın bir parçası olmakta. Hem popüler hem de dini açıdan önemli yerleri görmek isterler.” K1

Çekici faktörler temasında ise mekânların ve yapıların çekicilik unsuru olarak kullanılmasına dair oluşturulan kodlar bir araya getirilmiştir. Dini temalı filmlerin veya dizilerin çekildiği yerler, ilkler ve enler olarak ön plana çıkan mekânlar, kutsal kişilere ait olduğu düşünülen mezar veya kilise yapıları inanç turistlerini seyahate çeken faktörler olarak ifade edilmiştir. Katılımcılardan bir tanesi gidilecek yerin ekonomik koşullara sahip olmasının da motivasyon aracı olarak kullanabileceğinin altını şu ifadeler ile çizmiştir:

“...Türkiye’den örnek vermek gerekirse burası ucuzdur. İnanç turu yapanlar çok zengindir ama inanca para harcamak istemezler Türkiye gibi ülkeler inanç turizmi için biçilmiş kaftanlardır...” K6

Tablo 3.8 İnanç Turistlerini Seyahate Yönelten Motivasyonların Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
İtici Faktörler	Dini görev ve sorumlulukları yerine getirme isteği (ibadet etmek, hacı olmak)	K5, K6, K7, K8
	Kutsal kitapta adı geçen yerleri yerinde görmek istemek	K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Bir daha yaşanması mümkün olmayan dini olay ve olguların izini sürmek	K2, K5
	Maneviyata yönelme isteği	K9
	Kişinin kendini gerçekleştirme ihtiyacı	K5, K9
	İnanca dair bilginin peşine düşmek ve gerçeği keşfetmek istemek	K2, K5, K6, K7, K9
	Dini açıdan önemli kabul edilen mekânları ziyaret etme isteği	K1, K4, K8, K9, K10
	İnancın kişinin içinde ebedi bir olgu olması	K1
	Kutsal kabul edilen kişilerle bütünleşmek ve onların bıraktıkları izleri bugünün atmosferinde deneyimlemek	K5
	Sinemaya, edebiyata vb. alanlara inancın konu edilmesi ve insanların bu enerjiden etkilenmesi	K1, K5
Çekici Faktörler	Din temalı dizilerin veya filmlerin çekildiği yerlerin turizm amaçlı kullanılması	K1, K5
	Dini açıdan ilkleri ve enleri barındıran yerlerin turistik çekim merkezi haline dönüşmesi	K2, K4, K6, K7, K9, K10
	Kutsal kişilere ait doğum yeri, kilise binası ve mezar yapıları	K3, K4, K5
	Ülkenin veya destinasyonun ekonomik koşullara sahip olması	K6

Tablo 3.9’da katılımcıların Anadolu’nun Hristiyanlık tarihi açısından önemine ilişkin değerlendirmeleri çözümlenmiştir. Araştırmanın problemine ve amacına ışık tutmak için yapılan bu değerlendirmede Anadolu’nun Hristiyanlık tarihi içerisindeki yeri ve önemi “Erken Hristiyanlık tarihinde yaşanan hadiseler”, “önemli gelişmelere”, “dini mimariye”, “Kutsal Kitap’ın atıfta bulunduğu yerlere”, “önemli kişilere” ve “efsanelere” ayrılarak altı tema halinde sunulmuştur. Tablo 3.9’da görüldüğü üzere Hristiyanlık tarihinde yaşanan ilklerin, önemli faaliyetlerin, bugüne ulaşan birçok gelişmenin ve sonucun büyük çoğunluğu Anadolu coğrafyasında gerçekleşmiştir. Hristiyanlığa adını veren “Hristiyan” kelimesinin ilk olarak Antakya’da kullanılmış olması, Aziz Paulus’un Yahudi topraklarının sınırını aşip Anadolu’ya gelmesi ve dini yaymak için yapmış olduğu seyahatler Hristiyan teolojisinin yapıtaşını oluşturmuştur. Yahudi kökenli bir mezhep olarak anılan Hristiyanlık, Anadolu coğrafyasında yaşanan gelişmelerin ve önemli kişilerin çalışmaları ile din hüviyeti kazanmıştır. Katılımcılardan birinin “...dinin ortaya çıktığı yer Anadolu’dur bugün Hristiyanlık varsa bu Kapadokya Bölgesi sayesinde K1.” ifadesi, Anadolu’nun Hristiyanlık tarihine ilişkin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcılar, Hristiyanlığın Constantinopolis’te Roma İmparatorluğu’nun resmi dini ilan edilmesinin ve tamamı Anadolu’da toplanan konsillerin dinin şekillenmesinde büyük rol oynadığını belirtmişlerdir. Toplanan konsillerde alınan kararların ilk mezhepleşmeleri ortaya çıkardığını ve ilerleyen zamanlarda bu kararların kiliselerin doğu-batı olarak ayrılıklarına sebebiyet verdiğini de vurgulamışlardır. Katılımcıların Hristiyanlığın yapılmasına dair belirttikleri ifadeler şu şekildedir:

“...özellikle erken Hristiyan Kaideleri, İznik Amentüleri burada belirlendi.” K9

“...Ekümenik Konsillerin toplandığı ve önemli kararların alındığı yerdir Anadolu. Doğu-Batı kiliselerinin ayrılmasında da Anadolu çok önemlidir. Süryani Ortodoks Kiliseleri Anadolu’dadır.” K2

Katılımcılar tarafından Hristiyan dini mimarisinin Anadolu’daki izlerine dair de değerlendirmeler yapılmıştır. Hristiyanlığın ilk kilisesi, Ayasofya Mabedi ve hac yeri olarak kabul edilen Meryem Ana Evi Anadolu’nun sahip olduğu önemli inanç turizmi değerleri olarak belirtilmiştir. Anadolu’yu Hristiyanlar için önemli kılan diğer bir husus Yeni Ahit ve Yeni Ahit’te bahsi geçen yerler olarak kabul edilmektedir. Elçilerin İşleri, Paulus’un Mektupları, Yuhanna’nın Mektupları ve Vahiy bölümünde Akdeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesinden birçok yerin adı geçmektedir. Yeni Ahit’in atıfta bulunduğu yerler, inanç turistlerini seyahate yönelten motivasyonlardan “kutsal kitaptaki yerleri görme isteği” ile örtüşerek Anadolu’nun Hristiyanlar için en önemli coğrafyalardan biri olduğunun

kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Bu durum Hristiyan tebaa için önemli olan tarihsel ve kültürel değerlerin Anadolu coğrafyasına turistik ve ekonomik katkılar sunma potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Katılımcıların soruya ilişkin verdiği yanıtlar; Hristiyanlığa ait değerlerin önemi kavranıldığı takdirde Türkiye'nin inanç turizmi pazarında hem ekonomik hem de turistik rekabet anlamında avantajlar elde edebileceğinin sonucunu ortaya koymaktadır.

Dini bir oluşumun zaman içerisinde sınırlarını aşarak yayılım göstermesi imanı için emek veren ve çaba gösteren kişilerin çalışmaları ile mümkün olmaktadır. Hristiyanlığın doğduğu coğrafyadan çıkıp Anadolu'ya gelmesi ve bu topraklarda gelişimini tamamlaması aziz olarak kabul edilen kişilerin çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Katılımcılar Anadolu'da faaliyet gösteren, Hristiyanlık için kayda değer çalışmalar yapan kutsal kişilerin Anadolu'lu olduğunu ve Anadolu topraklarında izler barındırdığını ifade etmiştir. Aziz Paulus, Aziz Basil, Aziz Basil'in kardeşi Gregor, Nazianzuslu Gregorios ve Aziz Nikolaos Hristiyanlık için mücadele eden Anadolu azizleri olarak belirtilmiştir. Katılımcıların yaptığı değerlendirmelerden oluşturulan son tema "inanışa konu olan efsaneler"dir. Sözlü geleneğin dinamikleri arasında kabul edilen efsaneler nesilden nesle aktarılarak toplumun benliğini ve kültürel kimliğini sürekli kılmaya yardımcı olmaktadır. Anadolu'da yaşayan ve Hristiyan inanışına konu olan hikayelere katılımcıların verdikleri örnekler şu şekildedir:

"Yuhanna İncili'nin yazıldığı yer Anadolu'dur." K2

"...Kutsal Mendil Hikayesi Urfa-Harran'da yaşanmıştır." K5

"Meryem Ana'nın Evi var bizim topraklarımızda, bunun başka bir emsali yok dünyada. Efsaneye göre İsa çarmıha gerilmeden önce annesini Aziz Yuhanna'ya emanet eder. Aziz Yuhanna ile Meryem Ana Efes'e gelirler burada bir müddet kalırlar ve güvenlik sorunlarından dolayı tepede bulunan Meryem Ana Evine gelirler. Meryem Ana'nın burada öldüğü ve göğe yükseldiğine inanılıyor Katolik inancında..." K10

Tablo 3.9 Anadolu'nun Hristiyanlık Tarihi Açısından Önemine İlişkin Çözümleme

Tema	Kod	Katılımcılar
Erken Hristiyanlık Tarihine İlişkin Hadiseler	"Hristiyan" kelimesinin ilk olarak Anadolu'da kullanılması	K1, K5, K7, K8, K9
	Aziz Paulus'un misyon yolculuklarına başlaması	K7, K10
	Hristiyanlığın Gentileler arasında yayılması	K5, K6, K7, K10
	Kapadokya Bölgesinde cemaatlerin oluşması	K1, K6, K9

Tema	Kod	Katılımcılar
Hristiyanlığın Yapılanmasındaki Gelişmeler	Resmi din olarak ilan edilmesi	K1, K7
	Evrensel din niteliği kazanması	K2, K9
	İlk Yedi Ekümenik Konsilin toplanması	K1, K2, K4, K5, K7, K9
	İlk Ekümenik İnanç Esasının (İznik Amentüsü) belirlenmesi	K9
	Mezhep Ayrılıklarının Yaşanması (Katolik, Ortodoks, Süryaniler)	K2, K9
Dini Mimari	İlk Hristiyan kilisesi (St. Pierre Kilisesi)	K5, K6
	İlk büyük Hristiyan mabedi (Ayasofya)	K5, K9
	Meryem Ana Evi	K5, K10
Yeni Ahit'e Konu Olan Yerler	Aziz Paulus'un Yolculukları	K4, K8, K10
	Yuhanna'dan Yedi Kilise (imanlılar)'ye Sesleniş	K2, K3, K5, K7, K10
	Aziz Paulus'tan Efeslilere Mektup	K10
Azizler	Kapadokyalı Azizler (Büyük Basil, Kardeşi Gregor ve Nazianzuslu Gregorios)	K2, K4, K9
	Aziz Nikolaos	K4, K5, K8, K9
	Aziz Paulus	K4, K7, K8, K10
İnanışa Konu Olan Efsaneler	Yuhanna İncili'nin Anadolu'da yazılması	K2
	Meryem Ana'nın son günlerini Bülbül Dağında geçirmiş olması	K10
	Kutsal Mendil (Hagion Mandylion) hikayesi	K5

Turist rehberlerinin Hristiyan inanç turistleriyle gerçekleştirdikleri tur deneyimlerini keşfetmek ve bu deneyimleri Anadolu inanç turizmi ile ilişkilendirmek için yapılan bu çalışmada; mekânlar, rotalar, bölgeler ve şehirler araştırma amacı ve önemi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu'da Hristiyanlığa ait inanç turizmi değerleri Tablo 3.10'da turist rehberlerinin soruya ilişkin verdikleri cevaplar neticesinde çözümlenmiştir. Hristiyanlığa ait inanç turizmi değerleri “mekânlar”, “rotalar”, “önemli olan şehirler” ve “bölgeler” olmak üzere dört tema halinde sunulmuştur. İstanbul, Bursa ve Trabzon'da bulunan Ayasofyalar, Meryem Ana Evi, azizlerin adıyla anılan kiliseler, Sümela Manastırı, Yedi Kiliseler ve Aziz Paulus'un yolculuklarında uğradığı yerler turist rehberleri tarafından Hristiyanlar için en önemli mekânlar olarak değerlendirilmiştir. Erken Hristiyanlık tarihi içerisinde önemli gelişmelerin yaşandığı şehirler ve bölgeler, bu kapsamda öne çıkan yerler olarak belirtilmiştir. Üç büyük din için önemli olan Urfa, Gürcü Hristiyanlar için Artvin ve kiliseleri, Aziz Paulus'un doğum yeri Hatay, İznik Konsili'nin toplandığı şehir Bursa, Süryaniler için önemli şehirlerden biri olan Mardin ve bu şehirlerin yer aldığı bölgeler Anadolu Hristiyanlık tarihi içerisinde önemine vurgu yapılan merkezler olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların Hristiyan mekânlarına, rotalarına ve bölgelerine ilişkin yaptıkları değerlendirmeden alıntılar şu şekildedir:

“...en önemli bütün Hristiyanların gezmesi gereken yer anlamında Yedi Kiliselerdir Efes başta olmak üzere... Bunun dışında Antakya önemli bir merkez, herkesin gitmek istediği bir yer. Bu yerleri genellemek zor ama özelinde konuşursak İstanbul, Antalya Demre ve Meryem Ana Evi...” K3

“...Hristiyanlar için önemli olan yerler Yedi Kiliseler, Efes Meryem Ana Evi, St. Jean Bazilikası, Kapadokya Bölgesi ve Kiliseleri, Eski Constantinopolis, Ayasofya, Kariye Müzesi, Bursa İznik Ayasofya, Tarsus St. Paul Kuyusu, St. Pierre Kilisesi, Isparta Psidia Antiokheia, St. Nikolaos Kilisesi, Van Akdamar Kilisesi, Kars Ani Harabeleri, Urfa Harran, Doğu Karadeniz Bölgesi Artvin-Yusufeli gibi yerlerde çok sayıda Ermeni Gürcü kiliseleri mevcuttur buralara küçük gruplarla gidilir. Sümela Manastırı ve Trabzon Ayasofyası...” K5

“...en önemli hac yeri bence öncelikle Antakya çünkü Hristiyan isimi burada verildi. Antakya’da Barnabas ile Paulus’un sünnet mevsusunu ve kurban meselesi açısından önemli. İkincisi Efes Bölgesi, Paulus burada uzun süre yaşamış. St. Jean burada yaşamış. Meryem Ana’nın son günleri geçirmesi sebebiyle Efes Bölgesi önemli hac yeri. Theotokos unvanını aldığı yer de Meryem Ana’nın Efes Konsilidir. Likya Bölgesinde ise Aziz Nikholas var. Patara’da doğan Myra’da başpsikopos olan ve varını yoğunu ihtiyacı olanlara ve mucizeler gösteren önemli bir şahsiyet ve Ortodokslar için burası önemli bir yer. Kapadokya Bölgesi de önemli çünkü üç tane önemli din adamı var burada yetişmiş olan... Ekümenik açıdan bakacak olursak İznik ve İstanbul da önemlidir.” K7

Tablo 3.10 Anadolu’da Hristiyanlık İçin Önemli Olan Yapıların ve Mekânların Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Mekânlar	Ayasofya-i Kebir Cami	K1, K5
	İznik Ayasofya Cami	K1, K5
	Trabzon Ayasofya Cami	K1, K5
	Meryem Ana Evi	K2, K3, K5, K6, K7, K9, K10
	St. Jean Bazilikası	K5, K9
	St. Nikolaos Kilisesi	K2, K3, K5, K7
	Kariye Cami	K5
	St. Paulus Kuyusu	K5
	St. Pierre Kilisesi	K5, K6, K9
	Psidia Antiochia	K5
	Akdamar Kilisesi	K5
	Kars Ani Harabeleri	K5
	Sümela Manastırı	K5
	Yedi Kiliseler	K1, K5, K6, K8, K10
Rotalar	Aziz Paulus’un Ayak İzleri	K1, K2, K4, K6, K8, K9
	İstanbul	K3, K3, K4, K5, K7
Şehirler	Urfa/Harran	K4, K5
	Artvin	K5
	Hatay	K7, K8
	Bursa/İznik	K7
	Mardin	K9
	Kapadokya Bölgesi	K2, K4, K5, K7, K8
Bölgeler	Doğu Karadeniz Bölgesi	K2, K5
	Efes Bölgesi	K7, K9, K2
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	K2

Katılımcıların “kendi turlarında en çok ziyaret ettikleri Hristiyan mekânlarının veya rotalarının hangileri olduğu” sorusuna ilişkin verdiği yanıtlar Tablo 3.11’de çözümlenmiştir.

Tablo 3.10’da öne çıkan yerlerin birçoğunu kendi turlarında da ziyaret ettiğini belirten katılımcılar, çalıştıkları grupların mezhebinin hangi mekânın veya bölgelerin ziyaret edileceği konusunda yönlendirici olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bir tanesi ise inanç turlarının acentenin hazırladığı tur programı ile sınırlı kaldığını da belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türkiye’de biz kendimiz gezdiremiyoruz. Turlar paket şeklinde acente neyi uygun görürse ya da verirse biz oraları gezdiriyoruz.” K1

Katılımcılar Hristiyan inanç turistleriyle yaptıkları turlarda en çok ziyaret ettikleri yerleri, Kapadokya Bölgesi, Doğu Karadeniz Bölgesi, Efes Bölgesi, Aziz Paulus’un Ayak İzleri, Doğu Hristiyanlığı’nın başkenti İstanbul, Bursa İznik, Antalya Demre, Hatay, Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde yer alan Süryani Kiliseleri olarak ifade etmişlerdir. Katılımcıların soruya verdikleri yanıtlar ve çalıştıkları grupların mezhepleri dikkate alındığında; Katolikler ve Ortodokslar için Meryem Ana Evi, Rus Ortodokslar için İstanbul ve Demre St. Nikolaos Kilisesi, Protestanlar için Yedi Kiliseler, Süryaniler için Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Manastırları en çok ziyaret edilen yerler ve mekânlar olarak öne çıkmıştır. Tüm Hristiyanların ziyaret ettikleri yerler ise Kapadokya Bölgesi, Aziz Paulus’un Ayak İzleri ve Antakya St. Pierre Kilisesi olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların turlarında ziyaret ettikleri yerlere ilişkin verdikleri yanıtlardan alıntılar şu şekildedir:

“Ben genellikle Protestan gruplarla çalışıyorum bu yüzden Yedi Kiliseler...” K3

“Ben Yunanca rehberim ve Ortodokslar ile çalışıyorum o yüzden İstanbul birinci noktamız oluyoruz Fener Rum Patrikhanesi’nden dolayı yine aynı şekilde Kapadokya Bölgesi Kiliseleri, Efes ve Meryem Ana Evi.” K4

“Protestan gruplarla çalıştığım için Yedi Kiliseler, St. Paul’un ayak izleri ve Antakya St. Pierre Kilisesi.” K6

“Birincisi Efes, Yedi Kiliseler içinde adı geçiyor mektuplarda adı geçiyor. Kapadokya Bölgesi Hristiyanlık tarihi ile ilişkili olup en çok ziyaret ettiğimiz yerlerden. İstanbul tabii ki bir bütün olarak İstanbul...” K9

“Katolikler için birinci sırada Meryem Ana Evi, Yedi Kiliseler de Protestanlarla en çok ziyaret ettiğimiz yer...” K10

Tablo 3.11 Turist Rehberlerinin Hristiyan İnanç Gruplarıyla En Çok Ziyaret Ettikleri Mekânların ve Yapıların Çözümlemesi

KOD	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Kapadokya Bölgesi Kiliseleri	✓	✓		✓	✓				✓	
Trabzon Ayasofya Cami	✓						✓			
Sümela Manastırı		✓					✓			
Artvin Gürcü Kiliseleri								✓		
Efes Bölgesi								✓	✓	
Meryem Ana Evi		✓			✓		✓	✓		
St. Jean Bazilikası		✓			✓			✓		
Yedi Kiliseler			✓			✓	✓	✓	✓	✓
Aziz Paulus'un Ayak İzleri				✓		✓		✓		
İstanbul				✓	✓			✓	✓	
Ayasofya Kebir-i Cami		✓			✓					
Kariye Cami					✓					
İznik Ayasofya Cami		✓								
Antalya Demre St. Nikolaos Kilisesi					✓		✓			
Hatay (Antakya ve Tarsus)					✓		✓			
St. Pierre Kilisesi						✓				
Van					✓			✓		
Akdamar Kilisesi		✓								
Mardin (Midyat)					✓		✓	✓		
Mor Gabriel Manastırı		✓								
Deyrulzafaran Manastırı		✓								
Aleksandr Nevski Kilisesi		✓								
Urfa (Harran)				✓	✓		✓			
On İki Havari Kilisesi		✓								
Hierapolis Antik Kenti					✓					

Katılımcılardan veri toplamanın bu aşamasında Hristiyan inanç turistlerinin tur sonunda Anadolu'ya yönelik yaptıkları değerlendirmelerin veya belirttikleri görüşlerin neler olduğunun cevaplanması istenmiştir. Soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 3.12'de yorumlanmıştır. Bulgular, “ülke imajının değer kazanması”, “kültür varlıklarının durumu” ve tur programı sonundaki deneyimler” olmak üzere üç tema şeklinde sunulmuştur. Turist rehberlerinin soruya ilişkin verdiği yanıtlarda, Anadolu'nun inanç turizmi imajı için sahip olduğu değerlerin korunması ve bu değerlerin daha etkili şekilde tanıtılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Katılımcılar ekseriyetle Hristiyan turistlerin Anadolu'ya yönelik olumlu görüşler belirttiğini ve ziyaret etmeden önceki görüşlerinin ziyaretleri sonrasında olumlu anlamda değiştiğini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte Anadolu coğrafyasının doğal zenginlikleri, yerel halkın misafirperverliği, Hristiyanlığa ait önemli yapıların burada konumlanması ve Türkiye'nin modern bir ülke olarak değerlendirilmesi turistler üzerinde saygın izlenimler bırakan hususlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak katılımcılar Hristiyan turistlerin Anadolu'da yer alan kültür varlıklarının yeteri kadar korunmadığına ve var olan değerlerin yeterince tanıtılmadığına yönelik görüşler belirttiklerini de ifade etmişlerdir.

Katılımcılar, gerçekleştirdikleri inanç turlarında Hristiyan inanç turistlerinin tur programına ilişkin belirttikleri görüşleri ve deneyimleri de aktarmışlardır. Katılımcıların inanç turlarında aldıkları geri dönüşlere göre, Hristiyan turistler Anadolu'yu ziyaretleri sonrasında bilinenden çok daha fazlasını öğrenmekte ve turist rehberleri vasıtasıyla yeni bilgiler keşfetmektedirler. Katılımcıların inanç turistlerinden Anadolu'ya yönelik aldıkları geri dönüşler incelendiğinde ise Hristiyan turistler Türkiye'de inanca dair şaşırtıcı deneyimler yaşamakta ve Türkiye'yi ziyaretlerinden memnun bir şekilde ayrılmaktadırlar. Önceki soru çözümlemelerinde de belirttiği üzere katılımcılar Hristiyan inanç turistlerinin ön bilgili ve inançlarına ait konuları bilerek geldiklerini belirtmişlerdir. Ancak kendi dinlerine ait birçok yerin Anadolu topraklarında yer aldığını bilmediklerini de ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Anadolu'nun Hristiyanlığa dair sahip olduğu değerlerin yerinde görülmesinin turistlerde genel bir şaşkınlık ifadesi yarattığına dikkat çekilmiştir. Hristiyan turistlerin Anadolu'ya dair katılımcılara belirttikleri görüşler ve deneyimlerden alıntılar şu şekildedir:

“Türkiye'nin sahip olduğu değerleri gördükleri zaman çok şaşıyorlar. Genel bir şaşkınlık ifadesi ile ayrılıyorlar.” K8

“Hristiyan olup Türkiye'yi ziyaret amaçlı gelenler bu toprakların bu kadar zengin olduklarını bilmediklerini söylüyorlar. Türkiye'yi çok tipik bir İslam ülkesi olarak düşündüklerini ama buraya

geldiklerinde böyle olmadığını düşündükleri gibi çıkmadığını söylüyorlar. İnanç temelli ön yargılarının kırıldığını ve Türkiye’yi küresel dünya ile entegre bulduklarını dile getiriyorlar.” K9

Tablo 3.12 Hristiyan İnanç Turistlerinin Anadolu’ya Yönelik Belirttikleri Görüşlerin Turist Rehberlerinin Gözünden Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Ülke İmajının Değer Kazanması	Türkiye’nin köklü tarihine yakından şahit olunması	K2, K6
	Önyargının yerini hayranlığa bırakması	K3, K5, K6, K9
	Türkiye’yi kendi ülkelerinde tanıtmaya imkanının yaratılması	K3, K10
	Yerel halkın misafirperverliğinden memnuniyet duyulması	K3
	Anadolu’nun her köşesinin zenginlik barındırması	K6, K7, K8, K9
	Anadolu’daki Hristiyan mekânlarına ve yapılarına gıpta edilmesi	K6
	Türkiye’nin modern bir ülke olarak değerlendirilmesi	K6, K9
Kültür Varlıklarının Durumu	Yeterli ölçüde korunamaması	K1
	Hak ettiği oranda tanıtılamaması	K2
Tur Programı Sonundaki Deneyimler	Bilinenin ötesine geçmek	K2, K6, K9
	Memnun ve mutlu ayrılmak	K3, K5, K10

Görüşmenin bir sonraki aşamasında katılımcılara Hristiyan turistlerin Anadolu’ya yönelik merak ettikleri konuların veya soruların neler olduğuna ilişkin soru yöneltilmiştir. Tablo 3.13’te soruya verilen yanıtlar “merak edilen konular”, “Anadolu’da yaşayan Hristiyanlar’a yönelik sorular” ve “kiliselere yönelik sorular” olmak üzere üç tema şeklinde çözümlenmiştir. Soruya verilen yanıtlardan hareketle en çok merak edilen konular; “dini yapıların konumları”, “Anadolulu azizler ile ilgili konular”, “Ekümenik Konsiller” ve “Yeni Ahitteki mektuplarla ilgili konular” olarak yorumlanmıştır. Katılımcılardan bir tanesi Türkiye’nin inanç turizmi tanıtımı konusundaki eksikliğine vurgu yaparak, Hristiyan turistlerin kendi dinlerine ait bazı yapıların konumlarının Türkiye’de yer aldığını bilmediklerini ve genellikle bu yapıların konumları ilgili sorular sorduklarını ifade etmiştir. Katılımcılardan yine bir tanesi Aziz Nikolaos’un Anadolulu olduğunun bilinmediğine dikkat çekmiş ve bu konunun merak edildiğini belirtmiştir. Katılımcıların Hristiyan inanç turistlerinin merak ettikleri konulara ilişkin yaptıkları değerlendirmelerden alıntılar şu şekildedir:

“Hristiyanlarla yaptığım turlarda en merak edilen konu dini yapıların lokasyonları çünkü çoğu inanç turisti konuyu biliyor ama bu yerlerin Anadolu’da olduğunu veya Anadolu’daki yerlerini bilmiyor...”

K3

“Aziz Paulus’un seyahatleri ile ilgili konular, Konsiller hakkında sorular soruluyor...” K4

“En merak edilen konu St. Nikolaos’un Rusyalı olup olmadığıdır. Çoğu kişi Aziz Nikholaos’un Anadolu’da olduğunu bile bilmiyor...” K5

Çözümlemeye ilişkin diğer bir tema, “Anadolu’da yaşayan Hristiyanlar’a yönelik sorulan sorular” olarak belirlenmiştir. Tablo 3.13’te de bahsedildiği üzere bu soruların büyük çoğunluğu Anadolu’da yaşayan Hristiyanların mevcut durumları ile ilişkilidir. Türkiye’de yaşayan Hristiyanların nüfusunun ne kadar olduğu, Hristiyanların hakları, mezhepleri, onlara nasıl davranıldığı ve nerede oldukları en çok sorulan sorular arasında yer almaktadır.

Katılımcılar kendilerine yöneltilen diğer soruların Anadolu’da yer alan kiliselerle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Kiliselerin hizmet verip vermediği, veriliyorsa bu kiliselerin sayısının ne kadar olduğu, kiliselerde çalışanların durumu ve kiliselerin giderlerinin karşılanıp karşılanmadığı; Hristiyan turistlerin en çok merak ettikleri konular olarak belirtilmiştir.

Tablo 3.13 Hristiyan İnanç Turistlerinin Anadolu’ya Dair Merak Ettikleri Konuların ve Soruların Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Merak Edilen Konular	Dini yapıların konumları	K3
	Aziz Paulus ile ilgili konular	K4
	Ekümenik Konsiller ile ilgili konular	K4
	Aziz Nikolaos ile ilgili konular	K5
	Yeni Ahitteki mektupların yazılış amacı ve tarihi ile ilgili konular	K10
Anadolu’da Yaşayan Hristiyanlara Yönelik Sorular	Ne kadar Hristiyan yaşıyor?	K1, K4, K7, K8, K9
	Devlet desteği veriliyor mu?	K7
	Hangi haklara sahipler?	K8
	İbadet özgürlüğü tanınıyor mu?	K8
	Hangi mezhebe bağlılar?	K9
	Rum Ortodoks ve Ermeni cemaatleri şimdi neredeler?	K9
	Onlara karşı tavır ve tutumlar nasıldır?	K10
	Kiliselerde aktif hizmet veriliyor mu?	K2, K6, K7, K9
Anadolu’daki Kiliselere Yönelik Sorular	Ne kadar aktif kilise mevcut?	K9
	Kiliselerde çalışanların durumları nedir?	K7
	Kiliselerin elektriği ve suyu ödeniyor mu?	K7

Araştırmanın önemi kapsamında Anadolu’da Hristiyanlığa ait tüm değerlerin turistik ürün olarak kullanılması ve mevcut potansiyelin artırılması ancak sunulacak öneriler ve yapılacak eylemler ile mümkün olmaktadır. Bu hususta inanç turistleriyle birebir etkileşimde olan ve ülkenin en doğru şekilde tanıtılmasında kilit rol oynayan turist rehberlerinin sunacağı öneriler büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda katılımcılardan Hristiyan gruplarla gerçekleştirdikleri inanç turu deneyimlerine dayanarak Türkiye’nin mevcut inanç turizmi potansiyelinin artırılması ve bu potansiyelin daha etkin şekilde kullanılması için öneriler sunulması istenmiştir. Soruya verilen cevaplar Tablo 3.14’te çözümlenmiş ve üç tema halinde sunulmuştur. Katılımcılar inanç turizminin geliştirilmesi için öncelikle konuya ilişkin bilincin ve bilgi düzeyinin artırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda yerel yönetimin ve

yerel halkın inanç turizmi konusunda bilinçlendirilmesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir. İnanç turizmi konusunda bilinçlenen yerel halkın başka dine olan olumsuz bakış açılarının azalacağı ve bu sayede dini hoşgörü ortamı yaratılabileceğinden söz edilmiştir. Toplumun konuya ilişkin bilgi düzeyinin artmasıyla birlikte sahip olunan değerlere karşı daha korumacı bir tavır sergileneceği ifade edilmiştir. K3 ziyaret edilen yerlerde bilgi panolarının sayısının artırılmasının ziyaretçilerin ziyaret ettiği yere dair daha fazla bilgi edinmesini sağlayacağını da belirtmiştir. Katılımcılardan biri bilgi düzeyinin artırılmasının önemini şu ifadelerle vurgulamıştır:

“Halkların eğitilmesi lazım daha eğitimli bir kitleyle bir araya gelmemiz lazım. Başka bir dine ait olan yapıların korunmasına yönelik ve bu yerlere zarar verilmemesine yönelik halkın ve yerel kitlenin eğitilmesi gerekmektedir. Mevlana’nın dediği gibi tolerans ve dini hoşgörü yaratabiliriz...” K7

Katılımcılar, Hristiyanlığa ait yapıların ihtiyaç duyulmadan camiye dönüştürülmemesini ve bu yapıların mümkün mertebe müze olarak kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Anadolu’da atıl inanç mekânlarının ve yapılarının gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde önemli ölçüde ziyaretçi çekebilme potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. K8 bu doğrultuda Aziz Paulus’un Ayak İzleri projesinin iyi bir örnek olduğunu ve bu tarz rotaların sayısının artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte inanç rotalarına alternatif bisiklet yollarının yapılmasını ve bu sayede hem doğanın korunacağını hem de kırsal kesimdeki halkın ekonomik açıdan destekleneceğini dile getirmiştir. K8’in inanç rotalarına bisiklet yolları yapılmasına ilişkin sunduğu öneri şu şekildedir:

“...Paulus yolu başta olmak üzere güneydoğudan Ege’ye ve Marmara’ya Kapadokya’dan Ağrı’ya Kars’a kadar rotalar çizildiği bir bisiklet yolu yapılmalı. Doğa dostu, insanların sırt çantaları ile birlikte gezebilecekleri rotalar olmalı bunlar. Böyle turlar ülkenin kırsal kesimini de geliştirmeye çok ciddi katkı sağlıyor. O şehirdeki belediyeleri bu konuda eğitilmeli.” K8

Bununla birlikte söz konusu olan inanç turizmi konusundaki tanıtım eksikliğini gidermek için de birtakım öneriler sunulmuştur. Bunlardan ilki tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin artırılması gerektiğidir. Bir diğeri siyasi konuların inanç turizmine ve inanç turizmi değerlerine yansıtılmaması gerektiğidir. Turizmde ülke imajı yaratmanın ve bu imajı doğru bir şekilde yansıtmının yolunun siyasi veya politik konulardan uzak durmaktan geçtiği belirtilmektedir. K9 tanıtım çalışmalarının kapasitesini arttırmak için yurtdışında inanç turizmi kapsamında kongreler düzenlenmesini ve bu etkinliklerde Türkiye ve Hristiyanlık arasındaki bağın sürekli olarak vurgulanması gerektiğini dile getirmiştir. Dünyada başka

emsali olmayan birçok eserin Anadolu’da yer aldığını ve bunun markalaşmak için bir güçlü bir avantaj olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar tarafından sunulan önerilerde ekseriyetle inanç turizminde markalaşan, farklılaşan ve merak uyandıran bir Türkiye imajı yaratılmasına dikkat çekildiği görülmektedir. İnanç turizmi pazarında ulusal imajı yaratan ve inanç turizminde markalaşan bir Türkiye olmak için atılacak adımlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“Birincisi bu gibi kültürel miraslarımıza uluslararası standartlarda sahip çıkmamız gerekiyor. İnanç turizmine konu olabilecek ortak kültürel değer merkezlerinin ibadet merkezlerinin güncel siyasete kesinlikle alet edilmemesi gerekiyor. Turizme kazandırmadığımız bırakın yurtdışını bizim bilmediğimiz bir sürü yer var bu yerleri ziyarete açık ve uygun hale getirmeliyiz. İnsanların hem inanç turizmi hem de yürüyüş yapabilecekleri güzel yerlerimiz buralarda belki gerekli düzenleme, tanıtım ve pazarlama çalışmalarını yapılabilir. Bu projeler sıfırdan geliştirileceği için sürdürülebilir turizm ilkeleri buralara pekâla uygulanabilir böylece kitlesel turizm hareketinden de koruyabiliriz. Türkiye ile Hristiyanlık tarihi arasındaki çok güçlü bir şekilde vurgulamamız gerekiyor.” K9

“Öncelikle yurtdışı fuarlarında Anadolu’nun ve Hristiyanlık ile ilgili önemli yerlerin öneminin iyice vurgulanması gerekmektedir. Bu konuyla ilgili uluslararası kongre ve toplantıların yapılması gerektiğini önerebilirim. Bu toplantılara uluslararası basın da çağırılması ve bu konuda dünyaca ünlü araştırmacıların davet edilmesi ve konuşmacı olarak katılım sağlamaları gerekmektedir. Markalaşmak için farklılığımızı ön plana çıkarmamız gerekmektedir. Toplumun kendi öğrenmesi ile bilinçlenmesi çok kıymetlidir. Öncelikle bu bilincin kendimizde oluşması gerekmektedir.” K10

Tablo 3.14 Turist Rehberlerinin Anadolu’da İnanç Turizminin Geliştirilmesine Dair Sundukları Önerilerin Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Bilgi Düzeyini Arttırmak	Yerel yönetim ve yerel halk inanç turizmi konusunda bilinçlendirilmeli	K1, K7, K8, K10
	Din-dil-ırk ayrımı gözetilmeden hoşgörü ortamı yaratılmalı	K1, K7
	Mekânlarda tanıtım panolarının sayısı artırılmalı	K3
Sürdürülebilirliği Temel Almak	Başka dine ait yapıların işlevi ve orijinalliği bozulmamalı	K2, K4, K9
	Atıl yapılar ve mekânlar ziyarete açılmalı	K2, K9
	Kullan-koru ilkesi benimsenerek inanç turizmi değerleri müze olarak kullanılmalı	K2, K9
	İnanç turizmi rotalarının sayıları artırılmalı	K6, K8, K9
	Alternatif bisiklet yolları oluşturulmalı	K8
Uluslararası İnanç Turizmi Pazarında Ulusal İmajı Yansıtmak	Tanıtım faaliyetleri artırılmalı	K2, K3, K4, K5, K9
	Turistik değerler siyaset aracı olarak kullanılmamalı	K4, K5, K9
	Konuya ilişkin uluslararası kongreler veya toplantılar düzenlenmeli	K10
	Yurtdışı fuarlarında Türkiye ve Hristiyanlık arasındaki güçlü bağ vurgulanmalı	K10
	Markalaşmak için farklılıklar ortaya çıkarılmalı	K10
	Türkiye ilgi duyulan ve merak edilen bir ülke haline dönüştürülmeli	K5, K6

Araştırmanın amacı ve önemi doğrultusunda katılımcılara “inanç turlarındaki tur yönetimi becerileri” kategorisinde yer alan sorular yönetilmiştir. “Hristiyan turistlerle yaptığınız turlarlarda en çok kullandığınız kaynaklar veya materyaller hangileridir?” sorusuna verilen yanıtlar Tablo 3.15’te çözümlenmiştir. Bulgular, “Kutsal metinler”, “araştırma ve tarih kitapları” ve “yardımcı materyaller” olmak üzere üç tema altında sunulmuştur.

Verilen yanıtlardan elde edilen bilgiye göre inanç turlarında kullanılan kaynaklardan ilki kutsal metinlerdir. Katılımcıların neredeyse tümü konu Hristiyanlık veya Hristiyanlar olduğunda Yeni Ahit’i kullandığını belirtmiştir. Hristiyanlığın kutsal kitabının birinci referans alınması inanç turlarında anlatım yapabilmenin gerekliliği olarak değerlendirilmiştir. K4 Yeni Ahit’in yanı sıra Eski Ahit’ten faydalandığını da ifade etmiştir. Bunun sebebini de “Hristiyanlığın Yahudi toplumunun içinde gelişen bir din olması” şeklinde açıklamıştır. Tabloda Apokrif metinlerin kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim Meryem’in ve azizlerin hayatına dair bilgilerin büyük çoğunluğu Apokrif metinlerde yer almaktadır. Bu bilgilerin edinilmesi için Apokrif metinlerin kullanılması gerekmektedir. Bununla birlikte K3 “İncil tek başına yeterli değil onun sözlükleri de basılıyor onlardan da yararlanıyorum.” diyerek kutsal kitabı sözlükle desteklediğini ifade etmiştir. K7’de benzer ifadelerle Yeni Ahit’in yorumunu içeren kitaplardan faydalandığını şu ifadelerle belirtmiştir:

“İncili hep yanımda bulunduruyorum onun yorumunu içeren kitaplar da var St. Jean’in İzmirliyle yazdığı mektubun yorumunu içeren kitap gibi veya işte burada ne demek istemiştir, anlatılmak istenen nedir gibi bundan da faydalaniyorum.” K7

Katılımcılar rehberin tek bir kaynağı olamaz yargısına vurgu yaparak yerli veya yabancı birçok araştırma ve tarih kitabından yararlandıklarını dile getirmişlerdir. “Araştırma ve tarih kitapları” teması altında konuya ilişkin kullanılan kitapların konuları bir araya getirilmiştir. Anadolu tarihi, dönem tarihi, dinler tarihi, Aziz Paulus’un hayatını ve misyonunu konu alan kitaplar, Yedi Kiliseler ve Hristiyanlık tarihi ile ilgili kitaplar rehberlerin inanç turlarında en sık kullandıkları kaynaklar olarak belirlenmiştir. Katılımcılar tur esnasında yardımcı materyaller kullandıklarını da ifade etmişlerdir. Bu materyaller: tablet, Hristiyanların özel günlerini içeren takvim, bugün mevcut olmayan yapıların rekonstrüksiyon görselleri, haritalar ve headseatler olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların soruya yönelik verdiği cevaplardan çıkarılan sonuca göre, bir turist rehberinin turun her aşamasında donanımlı olması, tur programının içeriğine göre turu zenginleştirebilmesi ve misafirlerine daha iyi hizmet sunabilmesi kullandığı kitaplar ve materyallerle doğrudan ilişkilidir.

Tablo 3.15 Turist Rehberlerinin Hıristiyanlarla Yaptıkları İnanç Turlarında Kullandıkları Kaynaklar ve Materyallerin Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Kutsal Metinler	Yeni Ahit	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
	Eski Ahit	K4
	Apokrif İnciller	K4
	İncil Sözlüğü	K3
	Kutsal Kitap yorumları	K7
Araştırma ve Tarih Kitapları	Anadolu tarihi kitapları	K2
	Belli dönemleri içeren tarih kitapları (Roma İmparatorluk Dönemi vb.)	K2, K9
	Dinler tarihi kitapları	K2, K3
	Yedi kiliselerle ilgili kitaplar	K2, K10
	Aziz Paulus ile ilgili kitaplar	K2, K10
	Hristiyanlık tarihi kitapları	K3, K10
	Tablet	K9
Yardımcı Materyaller	Özel günleri gösteren takvim	K7
	Dini yapıların rekonstrüksiyon görselleri	K7, K9
	İnanç rotalarının yer aldığı haritalar	K10
	Headset	K5

Araştırmanın temel amacı kapsamında keşfedilmek istenen inanç turu deneyimlerinin bir parçasını da turist rehberlerinin turlarında yaşadıkları zorluklar ve sıkıntılar oluşturmaktadır. Veri toplama aşamasının bu noktasında katılımcılardan inanç turlarının zorluklarına dair bir değerlendirme yapılması istenmiştir. İnanç turlarında yaşanan zorluklar ve sorunlara yönelik verilen cevaplar Tablo 3.16’da çözümlenmiştir. Söz konusu elde edilen bulgular “mekânlarda yaşanabilecek zorluklar”, “inanç turunun yapısal özelliğinden kaynaklanabilecek sorunlar” ve “tur programından kaynaklanabilecek sıkıntılar” olmak üzere üç tema şeklinde sunulmuştur. Her turda olduğu gibi inanç turlarında da zorlukların olduğunu belirten katılımcılar ilk olarak mekânlarda yaşanan zorluklara değinmiştir. Dini mekânlarda yaşanan zorluklardan ilki kiliselere girişlerde özel izinlerin alınması gerektiği şeklinde ifade edilmiştir. Bunun nedeni ise güvenlik önlemleri olarak açıklanmıştır. Tur öncesinde programı hazırlayan acentenin gerekli izinleri almaması durumunda tur programında gecikmelerin yaşandığı ve bu durumun tur esnasında sorun yaratabildiği ifade edilmiştir. Benzer şekilde katılımcılar tarafından kiliselerin belirli saatlerde hizmet verdikleri ve tur programında yaşanabilecek olası bir aksaklıktan dolayı bu mekânların ziyaret edilemediği belirtilmiştir. Aksayan tur programının ve ziyaret edilemeyen yerlerin turist rehberlerine geri dönüşü “memnuniyetsizlik” olarak açıklanmıştır. Memnuniyetsizliğe ilişkin katılımcılardan bir tanesi ziyaret edilecek mekâna yönelik beklentiyi yönetememek üzerinden örnek vererek şu açıklamayı yapmıştır:

“Mesela Yedi Kiliseler turu yapıyorsanız oraya gittiğinizde fiziksel bir bina görmemeleri konusunda önceden bilgilendirme yapmamak sorun olabilir. Bu memnuniyetsizlik olarak geri döner. Oraya

gittiğinizde fiziksel bir bina görmemeleri konusunda önceden bilgilendirme yapmamak sorun olabilir...” K9

Katılımcıların soruya verdiği cevaplardan hareketle inanç turlarında yaşanabilecek sorunların inanç turunun yapısal özelliğinden kaynaklı olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır. İnanç turlarında yeterli donanıma sahip olmayan ve uzmanlığı bulunmayan rehberlerin bu turlarda başarılı olamayacağı belirtilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere bir diğer sorun yerel halkın başka dinlere olan olumsuz bakış açıları şeklinde açıklanmaktadır. Turist rehberinin tur yönetimi konusunda yeteri kadar yetkin olmaması durumunun yerel halk ile inanç turistleri arasında birtakım sıkıntılara neden olabileceği şeklinde ifade edilmiştir. Yerel halk ile inanç turistleri arasında yaşanabilecek kutuplaşmaya yönelik şu ifadeler ışık tutmaktadır:

“...gidilen yerlerde bazen yerel halkın bakış açısı farklı dine karşı olumlu olmuyor. Bu konuda yeterli ön bilgilendirme yapılmazsa sorun çıkabiliyor. Konu inanç olduğu zaman çok fazla hassas nokta var.” K9

K4, gruptaki kişilerin aşırı dindar veya fanatik olabileceğini ve bu ihtimale karşı dikkatli olunması gerektiğini şu ifadelerle belirtmiştir:

“...belki çok dindar ya da fanatik insanlar varsa o zaman biraz daha rahatsız etmeyecek şeyler anlatılması gerekiyor.” K4

İnanç turunun yapısal özelliklerinden biri önceki çözümlemelerde de belirtildiği üzere tur programında olmayan yerlerin anlık olarak misafirler tarafından ziyaret edilmek istenmesidir. Katılımcılar misafirlerin anlık isteklerinin karşılanamamasının tur esnasında soruna tur sonrasında da memnuniyetsizliğe neden olabileceğini belirtmişlerdir. K1 ve K8 inanç turizminin odağının inanç olduğuna vurgu yaparak satış odaklı tur algısının da tur programını olumsuz etkileyebileceğinin altını şu ifadelerle çizmişlerdir:

“...inancı parayla ölçmeye kalktığınız zaman sorunlar hep var olur. Çok harcama yapan gruba karşı daha hoşgörülü az harcama yapan gruba hoşgörüsüz yaklaşabiliyoruz.” K1

“...dini turlarda satışlara odaklanmamak gerekiyor çünkü o bir din turizmi...” K8

Son temada ise tur programından kaynaklanabilecek sıkıntılar kodlanmıştır. Bu noktada inanç turizmi konusunda bilgili ve nitelikli kişilerin acentelerde çalıştırılmamasının tur programlarında zamanlama açısından sorunlar yaşattığı belirtilmiştir. Tur rehberine tur programının önceden gönderilmemesi, rehberin tur programına önceden çalışamamasına ve mevcut sorunların önceden farkedilememesine yol açtığı ifade edilmiştir. Tur programından kaynaklanabilecek sıkıntılara yönelik K7'nin verdiği yanıt şu şekildedir:

“...bu işi yapacak olan acentenin bu konuyu bilmesi gerekiyor. Bu konuyla iştigal eden birinin büroda çalışması gerekiyor. Acentenin o programı bana göndermesi gerekiyor ki ben çalışabileyim. Acente bazen öyle bir program gönderiyor ki saat zaman istekler açısından uymayabiliyor. Program içerisinde bir akış var ve şurada şu kilisede duamız var diyor bunun öyle olmaması lazım o kiliseyi acentenin araması ve saat alması lazım o kilisenin bizi beklemesi lazım...” K7

Tablo 3.16 Turist Rehberlerinin İnanç Turlarında Yaşadıkları Zorlukların ve Sorunların Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Mekânlarda Yaşanabilecek Zorluklar	Özel izinlerin alınması	K2, K7, K10
	Kiliselerin belirli saatlerde açık olması	K7, K10
	Bilgi panolarının yetersizliği	K3
	Konumlarının şehir merkezinden uzak olması	K8
	Mekâna yönelik beklentinin karşılanamaması	K9
Yapısal Özellikten Kaynaklanabilecek Sorunlar	Rehberin yeterli donanıma sahip olmaması	K4, K6, K9
	Yerel halk ile inanç grupları arasında kutuplaşmanın yaşanabilmesi	K5, K9
	Grubun aşırı dindar veya fanatik kişilerden oluşması	K4
	Grubun program dışı isteklerinin olması (dua etmek, ayin yapmak vb.)	K7, K9, K10
	Kâr amaçlı yaklaşımı benimsemek	K1, K8
Tur Programından Kaynaklanabilecek Sıkıntılar	Acentenin yeterli bilgiye sahip olmaması	K7
	Tur programının rehberine öncesinde gönderilmemesi	K7
	Program akışındaki zamanlamaya uyulamaması	K7

Veri toplama aşamasının bu kısmında katılımcılardan turist rehberlerinin inanç turlarındaki tur yönetim becerileri ve rollerine bir değerlendirme yapılması istenmiştir. Elde edilen veriler, turist rehberlerinin inanç turlarında farklı roller üstlendiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu roller Tablo 3.17’de “ülkeyi doğru temsil etmek”, “anlatımlarda inanç turizmi bilincini yansıtmak” ve “meslek etik kurallarına uygun davranmak” şeklinde yorumlanarak üç tema halinde sunulmuştur. Söz konusu tabloda Anadolu’yu inanç turizmi kapsamında ziyaret eden Hristiyan turistlere yönelik üstlenilen ilk rol ülkeyi doğru temsil etmektir. Katılımcılar Türkiye’nin en doğru şekilde tanıtılmasında, var olan önyargıların kırılmasında ve inanç turizmi pazarında modern Türkiye imajı çizilmesinde turist rehberlerinin temsilci rolü ile ön plana çıktığını belirtmiştir. Önceki çözümlemelerde katılımcılar Hristiyan turistlerin Türkiye’ye karşı önyargılı geldikleri ancak ülkeden ayrıldıkları sırada önyargıların tamamen değiştiğini ifade etmiştir. Bu durum turist rehberlerinin üstlendikleri temsilci rolü yerine getirme becerisini ve başarısını ortaya koymaktadır.

İnanç turizmi konusunda yeterli bilgiye sahip olmamak hem ülke imajının olumsuz değerlendirilmesine hem de tur programında sorunların yaşanmasına yol açabilmektedir. Katılımcılar benzer sorunların turist rehberinin bilgi eksiliğinden de kaynaklanabileceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle anlatımlarda turist rehberine düşen bir diğer rol inanç turizmi bilincini yansıtmak olarak yorumlanmıştır. Rehberin inancı turizmi bilincini yansıtabilmesi için konuların belirli bir akış içinde anlatılması, siyasi ve politik konulara yer vermemesi

gerektiği şeklinde ifade edilmiştir. K10 “İnanç turizmi yapan bir rehber onu sıradan turlar gibi düşünmemelidir. İnanç turları farklı turlardır. Coğrafya, din, arkeoloji konusunda yetkin olmanız gerekmektedir.” ifadesiyle rehberin başta Hristiyanlık tarihi olmak üzere ilişkili diğer disiplinlere de hâkim olması gerekliliğinden bahsetmiştir. K9 ise inanç turlarının papaz veya teolog eşliğinde gerçekleştiğinin bir kez daha altını çizerek grup liderinin anlatım yapmasına fırsat tanınması gerektiğini şu ifadelerle belirtmiştir:

“...grupta teologlar oluyor ve onların da anlatım yaptığı noktalar oluyor ben genelde turun başında konuşuyorum kim nereleri anlatacak kim hangi bölümleri anlatacak gibi... Birbirimizin ayağına basmadan ilerliyoruz.” K9

Hristiyanlarla yapılan inanç turlarında Hristiyanlığın kendi kutsal kitabının referans alınmasının önemi ise şu ifadelerle dile getirilmiştir:

“...anlatım konularında birinci referansımız İncil ve ne anlatıyorsak onu referans göstermemiz gerekiyor. Yedi Kiliseler turu yapan birinin İncil bilmeme gibi bir lüksü yoktur. İnanç turları yapan bir rehberin grubundaki misafirlere daha az Hristiyanlık tarihi bilmesi gibi bir lüksü yok. Bu bilgileri sadece ezbere değil bağlamı ile olayları ilişkilendirerek bilmesi gerek. Objektif ve nesnel olmak zorundayız.” K9

Katılımcıların verdiği yanıtlar ile oluşturulan son tema meslek etik kurallarına uygun davranmak olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda inanç temelli turların odağında inancın olduğu ve turist rehberlerinin buna uygun davranması gerektiği belirtilmiştir. Turist rehberinin meslek etik kurallarına uygun davranmasının gerekliliğine ilişkin katılımcıların ifadelerinden alıntılar şu şekildedir:

“...onların ana motivasyonu din. Diğer turlardan diğer gruplardan profillerden ayrılıyorlar. Onları rencide edecek dinleri rencide edecek davranışlarda bulunmamak gerek. Onların ülkemizi ziyaret eden bir misafir olarak turun her aşamasında bu düşünce ile davranmak zorundayız...” K8

“...kendi dininiz olmasa da o dine çok saygılı olmanız lazım. Onların beklentilerinin karşılanması için dikkatli olmamız lazım. Gelen kişilerin uzak mesafelerden ülkemizi inanç amacıyla ziyaret ettiğini kendimize hatırlatıp onlara bu konularda önce saygı sonra sevgiyle yaklaşmamız gerek...” K10

“...inanç turlarında tarafsız kalınmalı Moderatör gibi olmak gerekiyor yorum katmamak gerekiyor turun düzgün ilerleyebilmesi ve sorun çıkmaması için.” K4

“Dini gruplarla yapılan turlarda bir dini bir başka dinle asla kıyaslamamak lazım. Herkesin dinine mezhebine saygı duymak gerekiyor. Belirli bir yaşın üzerinde oldukları için onlara nazik kibar ve saygılı davranmak lazım. İtina göstermek gerekiyor yaşları nispeten büyük olduğu için itina göstermek zorundayız gerekirse yardımcı olmaktan kaçınmamalıyız...” K5

Tablo 3.17 Turist Rehberlerinin İnanç Turlarında Dikkat Ettikleri Hususlar, Roller ve Sorumlulukların Çözümlemesi

Tema	Kod	Katılımcılar
Ülkeyi Doğru Temsil Etmek	Türkiye'nin ibadet özgürlüğü tanıyan bir ülke olduğunu belirtmek	K1
	Önyargıları yok etmeye çalışmak	K1, K2
	Özgün ve modern bir ülke imajı çizmek	K1
Anlatımlarda İnanç Turizmi Bilincini Yansıtmak	Olayları tarihsel sürecine uygun şekilde anlatmak	K3
	Konuları anlaşılabilir kılmaya özen göstermek	K3
	Siyasi konulara yer vermemek	K4, K5, K7, K8
	Donanımlı ve yetkin olmak	K2, K5, K7
	Konuya ilişkin alt disiplinlere hâkim olmak	K8
	Dinler arası mukayese yapmamak	K5, K9
	Dini konulara ağırlık vermek	K6, K8, K10
	Grup liderinin (teolog, papaz vb.) anlatım yapmasına imkân tanımak	K7
	Kutsal Kitapları birincil referans almak	K9
	Satış odaklı yaklaşımdan uzak durmak	K1, K8
Meslek Etik Kurallarına Uygun Davranmak	Kırcı, incitici tavır ve söylemlerden kaçınmak	K4, K5, K8, K10
	Din ve mezhep ayrımı yapmamak	K2, K9, K10
	Herhangi bir yanlılık gözetmemek	K4, K9
	Kişisel düşünceleri yansıtmamak	K4, K9
	Kılık kıyafete dikkat etmek	K6, K9
	Grup sorumluluğuna yaraşır biçimde davranmak	K5, K6, K8, K9
	Grubun isteklerini ve beklentilerini karşılamaya çalışmak	K7, K10

Fenomenin metafor analizi yapmak amacıyla katılımcılara son aşamada “Anadolu’yu Hristiyanlık tarihi açısından neye benzetirdiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilen yanıtlar ve oranları Grafik 3.1’de gösterilmektedir. Verilen cevaplar analiz edildiğinde, K1 ve K6 Anadolu’yu Hristiyanlık tarihi açısından köprüye benzetmektedir. Bunun sebebini “Anadolu’nun geçiş noktası olması ve Hristiyanlığın doğudan batıya geçişini temsil etmesi” şeklinde açıklamışlardır. K1 ve K6’nın köprü metaforuna ilişkin verdikleri yanıtlar şu şekildedir:

“Köprüye benzetirdim çünkü Anadolu bir geçiş noktasıdır”. K1

“Köprüye benzetebilirim çünkü Anadolu Hristiyanlığın doğudan batıya geçişini sağlayan bir ülke.” K6

K2 ve K3 küçük parçaların bir araya gelerek büyük parçayı oluşturduğunu bu sayede ortaya çıkarılan şeyin anlam kazandığını belirterek Anadolu’yu Hristiyanlık tarihi açısından mozağe benzetmişlerdir. Katılımcıların mozaik metaforuna ilişkin yaptıkları açıklamalar şu şekildedir:

“Mozağe benzetirim, mozaikler küçük küçük parçalardan meydana gelir ve tek başına bir anlam ifade etmez. Her biri bir bütünün parçasıdır. Ama ortaya geldiklerinde ortaya güzel bir tablo çıkar. Farklı kökenden, dinden bir araya gelmiş insanlar farklı renkleri oluştururlar. Anadolu’da bu bağlamda ortaya çok renkli ve çok katmanlı bir tablo çıkıyor.” K2

“Mozaik diyebilirim çünkü Hristiyanlık da olmak üzere tüm dinler bir arada.” K3

K4 ve K10 Anadolu'yu Hristiyanlık tarihi açısından aslana benzetmiştir. Hristiyanlığın Anadolu'da yayılarak güç kazanması aslanın güçlü ve mücadeleci özelliği ile ilişkilendirilmiştir. K4 ve K10'nun aslan metaforuna ilişkin yaptığı açıklamalar şu şekildedir:

“Aslana benzetirim. Anadolu Hristiyanlık açısından aslan kadar güçlü bir coğrafyadır.” K4

“Aslan demek istiyorum çünkü Anadolu çok güçlü bir coğrafya Hristiyanlık için ve aslanın pençeleriyle kazıdığı gibi bu topraklarda kazıya kazıya Hristiyanlık yayıldı.” K10

Soruya yönelik yapılan benzetmelerden bir diğeri Ana Tanrıça'dır. K5 Anadolu kelimesinin emitolojisini dikkate alarak, Anadolu'yu aydınlığın ve dinlerin anası manasına gelen Ana Tanrıça'ya benzettğini ifade etmiştir. K5'in Ana Tanrıça metaforuna ilişkin yaptığı açıklama şu şekildedir:

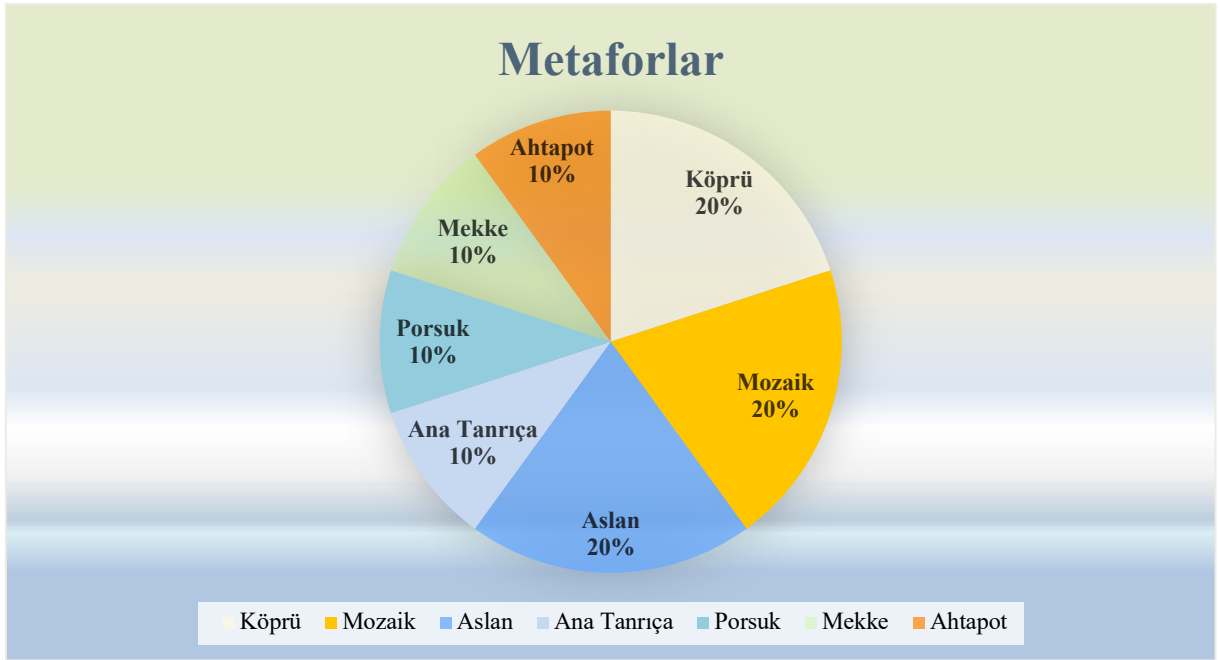
“Ana Tanrıça'ya benzetirim. Aydınlığın, dinlerin anası anlamında. Hristiyanlığın gelişim gösterdiği yerdir Anadolu.” K5

K7 Anadolu'yu Hristiyanlık tarihi açısından porsuğa benzetmiştir. Hristiyanlığın Anadolu'daki mücadelesi sonucunda kazandığı zaferi porsuk hayvanının korkusuz ve zeki özelliğiyle ilişkilendirmiştir. K7'nin porsuk metaforuna yönelik ifadesinden alıntı şu şekildedir:

“Porsuğa benzetirdim. Porsuk zeki ve korkusuz bir hayvandır. Anadolu'da Hristiyanlığın yayılmasında korkusuz davranıp en güçlü rakiplerini bile yenmeyi başarmıştır.” K7

K8 “Anadolu Hristiyanlığın Mekke'sidir.” ifadesiyle Anadolu'yu Hristiyanlık tarihi açısından Mekke'ye benzetmiştir. K9 ise Anadolu'yu ana merkez, Hristiyanlığın gelişimine ve yapılanmasına dair yaşanan hadiseleri de kollar şeklinde tasvir ederek bunun ancak bir ahtapota karşılık gelebileceğini dile getirmiştir. K9'un ahtapot metaforuna ilişkin yanıtı ve açıklaması şu şekildedir:

“Ahtapota benzetirim. Çok sayıda birbirinden bağımsız hareket eden kolu var ama bunların hepsi tek bir merkezden toplanıyor. Merkez Anadolu'da Hristiyanlık, kollar ise Hristiyanlığın farklı farklı alanlarını temsil ediyor. Bir kolu mezheplerini temsil ediyor, bir kolu Erken Hristiyanlık tarihini temsil ediyor, bir kolu genel Hristiyanlık tarafını temsil ediyor gibi...” K9

Grafik 3.1 Metafor Çözümlemesi

SONUÇ ve TARTIŞMA

Ulusal ve uluslararası alanyazında turizm başta olmak üzere dinler tarihi, sanat tarihi, sosyoloji vb. disiplinlere araştırma konusu olarak dahil edilen kavramlardan biri inanç turizmidir (Yörük, 2011; Dikici ve Sağır, 2012; Şengül, 2019). Çeşitli disiplinlerde farklı yaklaşımlarla ele alınan bu çalışmalarda, inanç turizmi kavramı gerek uygulama gerekse kavramsal çerçevede incelenmiştir. Sürdürülebilir turizm, alternatif turizm veya özel ilgi turizmi kapsamında incelenen inanç turizmi, turistik ürün çeşitlendirmesinde ve ülkelerin mevcut turizm potansiyellerini arttırmada en iyi araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Acha-Anyi, 2018; Iliev, 2020). Yapılan çalışmalarda inanç turizminin öneminin ve popüleritesinin giderek arttığı görülmektedir (Jackowski, 2000; Collins-Kreiner ve Kliot, 2000; Fleischer, 2000; Griffin ve Raj, 2017; Ramírez ve Fernández, 2018; Ron ve Timothy, 2018). Güncel turizm trendlerinde inanç turizmine yönelik talep artışıyla birlikte, ülkelerin dini mekânları veya dini yapıları altyapı çalışmalarıyla, gerekli düzenlemelerle ve tanıtım faaliyetleri ile inanç turizmine kazandırdığı görülmektedir. İnancın her bireyin içinde var olan bir olgu olduğu düşünülürse inanç turizmi değerlerine sahip ülkelerin uluslararası turizm rekabetinde büyük avantajlar elde edebileceği düşünülmektedir. Dünyada milyonlarca turist dini amaçlarla seyahat ederken (CBI Ministry of Foreign Affairs, 2020) Türkiye'nin 2022 yılı turizm istatistiklerinde inanç turizmi yalnızca %0,03'lük bir kısma karşılık gelmektedir. (TÜİK, 2023). Türkiye'nin kadim tarihi ve sahip olduğu inanç turizmi değerleri dikkate alındığında, uluslararası inanç turizmi pazarından hak ettiği payı alamadığı görülmektedir.

İlk çağlardan itibaren çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapan Türkiye, dini ve kültürel bakımdan zenginleşmiş ve bir inanç turizmi merkezine dönüşmüştür. Hristiyanlık, Yahudilik ve İslama ait ören yerleri, kiliseler, manastırlar, tapınaklar, camiler, türbeler, anıt mezarlar vb. değerlerin birçoğu gelecek kuşaklara miras olarak bırakılmıştır. Türkiye'nin inanç turizmi potansiyeli bu inançlara konu olan somut veya soyut değerlerden oluşmaktadır. Dünya çapında Hristiyanların ve Hristiyan turistlerin sayılarının her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir (Ron ve Timothy, 2018). Dolayısıyla Türkiye'nin inanç turizmi geleceğine yapılan en iyi yatırımlardan birinin Hristiyanlık olduğu düşünülebilir. Hristiyanlık Anadolu'da gelişmiş ve Anadolu'dan tüm dünyaya yayılmıştır. Bu nedenle Anadolu coğrafyasında Hristiyanlığa ait değerlerin inanç turizmi kapsamında değerlendirilmesi Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Anadolu'da Hristiyanlığın ve inanç turizminin turist rehberlerinin deneyimleriyle keşfedildiği bu çalışmada, öncelikle inanç turizmi kavramı,

inanç turistlerinin profilleri, Anadolu’da inanç turizmi kapsamında ziyaret edilen mekânlar ve bu mekânlarda karşılaşılan sorunlar ortaya çıkarılmıştır. Ardından, Hristiyan turistlerin tur sonundaki görüşleri ve Türkiye’ye dair yaptıkları değerlendirmeler turist rehberlerinin yorumlarıyla birlikte sunulmuştur. Son olarak rehberlerin inanç turlarındaki rolleri, sorumlulukları ve tur yönetim becerileri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgularla beraber Hristiyanlığın Türkiye inanç turizmine olan etkileri keşfedilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte inanç turizmi potansiyelinin geliştirilmesine yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Kültürün çok boyutlu özelliğinden dolayı inanç turizmi genellikle kültür turizmi kapsamında değerlendirilmektedir. Bu hususta katılımcılara ilk olarak kültür turizmi ve inanç turizmi arasındaki farklılığa ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, inanç turizminin birçok konuda kültür turizminden ayrıştığı tespit edilmiştir. Bu konulardan ilki, inanç turizminin odağının ve temel amacının “inanç” olmasıdır. İnanç turizmine katılan kişilerin profilleri, dinleri, mezhepleri, ziyaret ettikleri mekânlar ve referans aldıkları kaynaklar belirli bir inanç sistemi içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla inanç turizmi kapsamında ziyaret edilen mekanların farklı inanca mensup kişilerde farklı anlamlar taşıyacağı ifade edilebilir. Diğer bir farklılık inanç turları ve bu programların içeriğinde ortaya çıkmaktadır. İnanç turlarına katılan kişilerin dinleri ve mezhepleri tur programının içeriğinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle, Hristiyan gruplarla Hristiyan mimarisine ait eserler, Müslüman gruplarla ise İslam dinine ve mimarisine ait eserler ziyaret edilmektedir. Buna bağlı olarak turist rehberlerinin anlatımları da bireylerin dinlerine ve mezheplerine göre şekillenmektedir. Her mezhebin kendi içerisinde kutsiyet atfettiği manevi değerleri bulunmaktadır. Aynı değerler başka mezhebe mensup kişiler tarafından benzer öneme sahip olabileceği gibi bunun olmama ihtimali de bulunmaktadır. Özetle gerek tur programlarında gerekse rehberin anlatımlarında grubun niteliğine göre bir yol haritası çizilmektedir.

İnanç turizmi ve kültür turizmi arasındaki farklardan yine bir diğeri anlatım konularında kendini göstermektedir. Kültür turlarında din temalı konular daha genel bir anlatımla sunulurken inanç turlarında dini konular ana temayı oluşturmaktadır. İnanç turizminin dini hassasiyet barındırması, ayin, dua ve ibadetlerin yapılması, inanç sistemi ve bu sistemin içinde gelişen oluşumlar inanç turlarında hem belirleyici hem de farklılaştırıcı etmenler olarak değerlendirilmektedir. Araştırmanın bulgularına göre inanç turizmi, inancı, inanç sistemini, bu sistemin içinde yer alan dini oluşumları ve dini konuları temel alan bir turizm çeşididir. İnanç turizmi ve tur programları turistlerin profillerine, dinlerine ve

mezheplerine göre şekil almaktadır. Bununla birlikte kişilerin inançları ve dinleri inanç turizmi üzerinde en etkili araç olarak kabul edilmektedir. Kaçar ve Türker'in (2020) çalışmasında farklı inanç ve mezhebe bağlı turistlerin psikolojik ve sosyal algılarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Öter ve Çetinkaya'nın (2015) çalışmasında ise Müslüman ve Hristiyan turistlerin Meryem Ana Evi'ni ziyaretlerinde farklı davranış kalıplarının sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada inanç turizminin farklı inançlara veya mezheplere göre şekillenmesi ve kişilerde farklı anlamlar taşıyabilmesine ilişkin elde edilen bulguların, Öter ve Çetinkaya (2015) ile Kaçar ve Türker'in (2020) çalışmalarındaki sonuçlarla uyumluluk gösterdiği ifade edilebilir.

İnanç turizmine katılan ve Anadolu'yu bu kapsamda ziyaret eden Hristiyan turistlerin profilleri de Türkiye inanç turizmi açısından önem kazanmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, inanç turizmine katılan Hristiyan inanç turistleri genellikle orta ve üzeri yaş aralığındadır. Bununla beraber turistlerin gelir düzeyleri ile eğitim durumlarının da orantılı olduğu görülmektedir. İnanç turizmine katılan Hristiyan turistler çoğunlukla bir mezhebe bağlılık göstermektedir. İnanç grupları da genellikle aynı mezhebe ve aynı düşünce yapısına sahip kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca dini konularda bilgili, kutsal kitaplarına olaylar, kişiler ve mekânlar açısından hâkim, merak eden, okuyan ve ön araştırma yapan her Hristiyan turistin Anadolu coğrafyasını ziyaret etmesi kaçınılmaz bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Tıpkı inanç gibi inanca bağlı gerçekleşen eylemler de süreklilik arz eden olaylardır. Bu noktada inanca bağlı gerçekleşen seyahatlerin yinelenebileceği ve süreklilik özelliği gösterebileceği düşünülmektedir. Katılımcılardan Hristiyan turistleri inanç turizmine yönelten motivasyonların neler olduğuna dair bir değerlendirme yapılması istenmiştir. Elde edilen bulgulara göre inanç turistleri yalnızca dini görev veya sorumluluk için değil aynı zamanda maneviyata yönelmek, kendini inancı ile gerçekleştirmek, dinine ait tüm olay ve olguları yerinde deneyimlemek veya inancının peşine düşmek gibi motivasyonlarla da seyahat etmektedir. Ayrıca bu motivasyonların diğer turist gruplarını inanç turizmine katılma noktasında teşvik edebileceği de düşünülmektedir. Bu sonuçlara göre inanç turizmi her kesimden, dinden, mezhepten veya inaniştan olan geniş bir kitleye hitap etmektedir. İnanç turizmine katılan turistlerin profillerine yönelik yapılan Nolan ve Nolan (1992) ile Ramírez ve Fernández (2018) çalışmalarında da benzer bulgular elde edilmiştir. Bu doğrultuda inanç turistlerini seyahate yönelten motivasyonlara dair elde edilen bulguların ilgili alanyazındaki çalışmaların sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir.

Anadolu kadim tarihi ve tarihe ilişkin barındırdığı izlerle Hristiyan tebaa için vazgeçilmez coğrafyalardan biridir. Hristiyan kelimesinin telaffuzu, Hristiyanlığın gentileler arasında yayılması ve azizlerin misyonerlik çalışmalarının büyük çoğunluğu Anadolu coğrafyasında yaşanmıştır. Yeni Ahit'te bahsi geçen hadiseler, azizlerin mektupları ve seslenişleri Anadolu'ya ve Anadolu'da yaşayan kiliselere ithaf edilmiştir. Hristiyan dini mimarisinin eşsiz örnekleri, manastırları, kiliseleri, hac rotaları/mekânları ve daha birçok yer Anadolu coğrafyasında konumlanmıştır. Katakomplarda küçük bir oluşum olarak anılan Hristiyanlık, çok tanrılı Roma dini karşısında galibiyetini yine Anadolu'da kazanmıştır. Asırlar süren mücadele sonucunda gelişimini tamamlayarak Anadolu'dan tüm dünyaya yayılmıştır. Dinin teolojik gelişiminin ilk adımları Anadolu'da atılmış ve tarihsel sürecin neredeyse tamamı Anadolu'da yaşanmıştır. Zamanın izlerinin coğrafyaya yansımaları ve bu izlerin mekânlarda yaşıyor olması Türkiye'nin Hristiyan kiliseleri için olan önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bulgularla bağlantılı olarak katılımcılara "Anadolu'da Hristiyanlığa ait önemli yapıların veya mekânların hangileri olduğuna dair" bir soru yöneltilmiştir. Soruya verilen yanıtlara göre, Meryem Ana Evi, Yedi Kiliseler ve Aziz Paulus'un misyon seyahatlerinde uğradığı noktalar en önemli yapılar ve rotalar olarak ifade edilmiştir. İstanbul, Hatay ve Urfa en önemli şehirlerden, Kapadokya ve Antik Efes de en önemli bölgelerden birkaçı olarak belirtilmiştir. İstanbul, Trabzon ve İznik'te bulunan Ayasofyalar, Myra-Demre St. Nikolaos Kilisesi, St. Pierre Kilisesi de Türkiye'deki en önemli mekânlara örnek olarak gösterilmiştir. Kaçar ve Türker'in (2020) çalışmasında da benzer yerler en çok ziyaret edilen mekânlar olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen bulguların Kaçar ve Türker'in (2020) çalışmasındaki bulgularla uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'yi ziyaret eden Hristiyan turistlerin tur sonundaki görüşleri ve Türkiye'ye yönelik yaptıkları değerlendirmelerden elde edilen bulgular araştırmanın en önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır. Zira turist rehberlerinin Hristiyan turistlerden aldıkları geri dönüşlerin Türkiye'nin inanç turizmi alanındaki tanınırlığına ilişkin önemli ölçüde ipuçları sunduğu keşfedilmiştir. Araştırmanın bulgularında sıklıkla tanıtım ve pazarlama konusundaki mevcut faaliyetlerin yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda Anadolu coğrafyasında yer alan önemli merkezlerin Hristiyan turistler tarafından yeterince tanınmadığı tanınıyorsa da bu merkezlere ait bilgilerinin eksik olduğu ifade edilmiştir. Ancak Hristiyan turistlerin Anadolu'yu ziyaretleri sonrasında bilinenden çok daha fazlasını öğrendiği ve turist rehberleri vasıtasıyla yeni bilgiler edindikleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'ye karşı birçok konuda önyargılı gelmelerine rağmen tur sonrasında bu önyargıların büyük oranda değiştiği ifade edilmiştir. Bununla beraber Hristiyan turistlerin Türkiye'de inanca dair şaşırtıcı deneyimler

yaşadıkları ve Türkiye'yi ziyaretlerinden memnun bir şekilde ayrıldıkları belirtilmiştir. Araştırmanın bulgularında Türkiye inanç turizmine dair iki önemli sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin inanç turizmi tanıtımı konusunda uluslararası standartların gerisinde kaldığıdır. İkincisi ise, önyargıların kırılması sonucunda oluşan ziyaretçi memnuniyetinin ilerleyen dönemlerde potansiyel turistleri ülkeye teşvik edebileceğidir. Bu bağlamda Anadolu coğrafyasının doğal zenginlikleri, yerel halkın misafirperverliği, Hristiyanlığa ait önemli yapıların Anadolu'da konumlanması ve Türkiye'nin modern bir ülke olarak değerlendirilmesi turistler üzerinde saygın izlenimler bırakan hususlar olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, inanç turizmi kapsamındaki tanıtım faaliyetlerinin tatmin edici düzeyde yapılmadığı ve nitekim Anadolu'daki eserlerin dünya çapında hak ettiği ölçüde tanınmadığı tespit edilmiştir. İlgili alanda yapılan çalışmalarda da belirtildiği üzere Türkiye, inanç turizmi açısından güçlü bir potansiyele sahiptir (Aktaş ve Ekin, 2007; Okuyucu ve Somuncu, 2013; Güzel, 2010; Türker, 2016). Ancak bu potansiyelin istenilen ölçüde değerlendirilmesi öncelikle devlet destekli tanıtım ve pazarlama çalışmalarına yoğunlaşılmasıyla mümkün olacaktır. İnancın daimi bir olgu olduğu göz önüne alındığında, Hristiyanlığa ait bütün değerlerin sürdürülebilir turizm ilkeleri ile korunması ve ziyarete elverişli olmayan yerlerin Türkiye inanç turizmine kazandırılması gerekmektedir. Egresi vd., 'nin (2012a) de sözünü ettiği gibi en iyi sürdürülebilir alternatiflerden biri inanç turizmidir. Bu sayede hem eldeki mevcut değerlerin korunması hem de Türkiye'nin ekonomik açıdan sürekli girdi elde etmesinin yolu açılacaktır. Araştırmanın bulgularından hareketle, Anadolu'da Hristiyanlığa ait değerlerin inanç turizminde daha etkin kullanılması ve Türkiye'nin uluslararası turizm pazarında ulusal imajı yansıtması için sunulan öneriler şu şekilde belirlenmiştir:

- Turizmin en önemli unsuru olan insan faktörü inanç turizmi konusunda bilinçlendirilmelidir.
- Turizmin sosyal bir hareket olduğu dikkate alınarak inanç turizmine siyasi ve politik meseleler dahil edilmemelidir.
- Turizmin kültürel etkileşimi arttırdığı gerçeği benimsenerek başka dinlere olan olumsuz tavırlardan uzak durulmalı ve dinsel hoşgörü ortamı yaratılmalıdır.
- Hristiyanlığa konu olan tüm kültürel varlıkların orijinalliği korunarak inanç turizminde turistik ürün olarak değerlendirilmelidir.
- İnanç turu programları kültür turu programlarından ayrı bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

- Aziz Paulus ve Yedi Kiliseler güzergahları örnek alınarak bu minvaldeki projelerin sayısı arttırılmalıdır.
- Halihazırda ve gelecek süreçte yapılacak olan inanç turu rotaları için alternatif bisiklet yolları oluşturulmalıdır.
- Hristiyanlık ve Anadolu coğrafyası arasındaki tarihsel süreç ve kültürel bağ uluslararası etkinliklere taşınarak tanıtılmalıdır.
- Turizmin ekonomik girdilerinin katlanarak büyümesi için inanç turizmi konusunda farklılaşan ve markalaşan bir Türkiye yaratılmalıdır.

Ülke turizmine en etkili hizmeti sunan, kültürel değerlerin en doğru şekilde tanıtılmasını sağlayan ve temsilci rolleri ile ön planda olan turist rehberlerinin tur yönetim becerileri de inanç turizmi açısından büyük önem taşımaktadır. Turist rehberleri inanç turistlerinin ülkeye ayak bastığı andan itibaren birebir etkileşimde oldukları ilk kişilerdir. Bu kapsamda katılımcılara inanç turları ve tur yönetim becerilerine dair sorular yöneltilmiştir. Turist rehberinde aranan ilk özelliklerden biri kendisini sürekli geliştirmeye açık olmasıdır. Her turda olduğu gibi inanç turlarında da yetkin ve donanımlı olabilmenin öncelikli koşulu okumaktan, araştırmaktan ve bilgileri güncel tutmaktan geçmektedir. Bu husus dikkate alınarak “Hristiyanlarla yaptığınız turlarda en çok kullandığınız kaynaklar hangileridir?” sorusunun cevaplanması istenmiştir. Katılımcıların neredeyse tümü Hristiyanlarla yapılan turlarda Yeni Ahit’i referans aldıklarını belirtmiştir. İnanç turlarında Hristiyanlığın kendi kutsal kitabının referans alınması, dini anlatımların gerekçelendirilmesi bakımından önemli bir husus olarak değerlendirilebilir. Araştırmanın bulgularında inanç turizminin dini hassasiyet barındırdığı ve inanç turlarına katılan turistlerin belirli bir mezhebe bağlılık gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle inanç turlarında kutsal kitapların temel kaynak olarak kullanılması rehber anlatımlarında oluşabilecek kişisel yargıların, herhangi bir yanlılığın veya yanlış bilgilendirmenin önüne geçilmesini sağlayacaktır. Yeni Ahit’in yanı sıra Hristiyanlarla yapılan inanç turlarında Hristiyanlık tarihi ile ilgili kaynaklar, dönemin tarihini içeren kitaplar ve tura yardımcı tablet, harita, görseller, headset vb. gibi materyallerden yararlanıldığı da ortaya çıkmıştır.

Turizmin beşeri sermayesinin “turist” olduğu düşünülürse ve inanç turizminin yapısal özellikleri dikkate alınırsa inanç turlarında turist rehberlerine daha fazla rol ve sorumluluk yüklendiği görülmektedir. Dolayısıyla turist rehberlerinden mesleki becerilerini kullanarak inanç turlarında yaşanabilecek sorunlara veya sıkıntılara çözüm üretmeleri beklenmektedir. Bu kapsamda araştırmada katılımcılara “inanç turlarında yaşanan veya yaşanabilecek

sorunların neler olduğuna” dair bir soru yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplarda, dini yerlere girişlerde özel izinlerin alınması mekânlarda en sık yaşanan zorluk olarak belirtilmiştir. İnanç turizminin yapısal özelliğinden kaynaklı sorunlara; rehberin yeteri kadar bilgi sahibi olmaması, konuya ilişkin yetkinliğinin bulunmaması, yerel halkın inanç turizmi konusundaki bilgi eksikliği, inanç turistlerine karşı olumsuz tavırları ve inanç gruplarının tur programı dışında isteklerinin olması gibi örnekler verilmiştir. Ayrıca turist rehberlerinin üzerlerine düşen rolleri ve sorumlulukları yerine getirmedikleri takdirde bazı sorunların yaşanabileceği de ifade edilmiştir. Bu hususla ilişkili olarak, inanç turizminin temel motivasyonunun “inanç” olduğu ve ekonomik gayelerin ikinci planda tutulması gerekliliğine vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Tüm bu bulgularla beraber inanç turizmi konusunda bilinçlenmenin öneminden bir kez daha söz edilmiş; turist rehberinin, yerel halkın ve acentenin yeteri kadar bilgiye sahip olmamasından kaynaklı sorunların yaşanabileceği belirtilmiştir. Dikici ve Sağır’ın (2012) çalışmasında, Demre’de yaşayan yerel halkın inanç turizminin kendileri için bir anlam ifade etmediği ve turizmin genellikle ekonomik boyutuyla ilgilendikleri sonucu ortaya çıkarılmıştır. Nitekim inanç turizmi bilincinin öncelikle yerel halkta oluşmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Dikici ve Sağır’ın (2012) çalışmasında ortaya çıkarılan sonuç ile bu çalışmada elde edilen bulgunun benzerlik taşıdığı ifade edilebilir.

Markalaşmak için yapılacak tanıtım çalışmalarının temel dinamiğini turist rehberlerinin sunmuş ve sunacak oldukları kaliteli hizmetler oluşturmaktadır. Zira turist rehberlerinin turistlerin inanç turizmi deneyimlerine eşlik etmeleri ve bu deneyimleri yerinde doğru bilgilerle yaşatmaları inanç turizmi tanıtımında en aktif rolü üstelendiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın bulgularında; inanç turizmi konusunda uzmanlaşmak, inanç turizminin hassasiyetine ayak uydurmak, yerel halk ile inanç turistleri arasında dini hoşgörü sağlamak ve grubun isteklerini karşılamaya çalışmak turist rehberlerinin üzerlerine düşen roller ve sorumluluklar olarak belirlenmiştir. Tüm bu bulgularla birlikte turist rehberlerinin; sunulan hizmetten ülke tanıtımına, tur becerilerilerinden bilgi düzeylerine, çözüm odaklı yaklaşımlardan ara bulucu rollere ve daha birçok özellikleriyle inanç turizminin tanıtımında ve gelişiminde büyük bir katkıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Turist rehberlerinin Hristiyan inanç turistleri ile yaşadıkları inanç turizmi deneyimlerini keşfetmek amacıyla yapılan bu çalışmada; turist rehberlerinin rolleri, sorumlulukları, fenomene ilişkin bilgi düzeyleri, sorunları, çözüm önerileri, inanç turizmüne dair tecrübeleri ve ülke imajına sağladıkları katkılar inanç turizmi deneyimlerinin örüntüleri olarak ortaya çıkmıştır.

Yapılan metafor analizi sonucunda Hristiyanlığın Anadolu coğrafyasındaki tarihsel süreci; yaşanan tüm mücadelelere karşı kazandığı güçlü zaferle ilişkilendirilmiştir.

Hristiyanlığın evrensel bir din olması Anadolu coğrafyasının konumu ve önemli bir geçiş noktası olmasıyla anlamlandırılmıştır. Anadolu coğrafyasında gelişen Ana Tanrıça kültü örnek verilerek Hristiyanlığın bu topraklarda aydınlanmış olmasına atıfta bulunulmuştur. Hristiyanlık dinine ait yaşayan dini ve kültürel mirasların Anadolu’da coğrafyasında anlamlı bir bütün olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Anadolu’nun sahip olduğu dini değerlerin Hristiyanlar için olan önemi de “Anadolu Hristiyanlığın Mekke’si” metaforuyla ifade edilmiştir.

Araştırmanın Uygulama ve Alanyazına Katkısı

Alanyazında Anadolu’da Hristiyanlığın ve Hristiyanlarla yapılan inanç turlarının bütün olarak ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca Anadolu’da Hristiyanlık ve inanç turizmi alanında yapılmış olan çalışmalarda da Hristiyanlık tarihinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınmadığı görülmektedir (Zaman, 2005; Dikici ve Sağır, 2012; Öter ve Çetinkaya, 2015; Sarıkaya ve Levent, 2018; Yenipınar, 2022). Ulusal alanyazında yapılan çalışmaların bir kısmında Anadolu’nun inanç turizmi potansiyeli kavramsal çerçevede ele alınmış ve üç büyük din açısından incelenmiştir (Güzel, 2010; Okuyucu ve Somuncu, 2013; Türker, 2016). Diğer bir kısımda ise Anadolu’nun Hristiyanlık değerleriyle öne çıkan bölgeleri, şehirleri veya destinasyonları araştırma konusu olarak seçilmiştir (Bingöl, 2004; Sargın, 2006; Yılmaz vd., 2013; İbret vd., 2015). Bu çalışmaların evreni ve örneklemini genellikle yerli-yabancı turistlerden veya yerel halktan oluşturmaktadır. Işık’ın (2022) çalışmasında örneklem inanç turizmi konusunda yetkili kişilerden (acente yetkilisi, turist rehberi vb.) oluşmuş olsa da çalışma Yedi Kiliselerin inanç turizmi potansiyelini belirlemeye yönelik yapılmıştır.

Bu çalışmada Hristiyanlığın tarihsel süreci teolojik kronolojiye sadık kalınarak ana hatlarıyla açıklanmıştır. Benzer şekilde Anadolu’da Hristiyanlık tarihine ilişkin yaşanan gelişmeler de genel çerçevede sunulmuştur. Bununla bağlantılı olarak dinin seyahat aracı olarak değerlendirilmesi, hac ziyaretlerinin turizme doğru evrilmesi ve hacıların zamanla inanç turisti haline dönüşmesi kavramsal olarak incelenmiştir. Çalışmada Anadolu’da Hristiyanlık ve inanç turizmi arasındaki ilişki turist rehberlerinin inanç turizmi deneyimleriyle keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple inanç turistleriyle birebir etkileşimde olan ve inanç turizmi konusunda deneyimi bulunan turist rehberleri de araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Anadolu’da Hristiyanlık ve inanç turizmi bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Turist rehberlerinin inanç turizmi deneyimleri ise fenomenolojik araştırma deseni

ile keşfedilmiştir. Bu nedenle araştırma konusu ve yöntemi ile çalışmanın alanyazındaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Dünyanın mensubu açısından en büyük dini Hristiyanlıktır. Bu nedenle Hristiyan turistlerin seyahatleri dünya inanç turizmi pazarının adeta bel kemiğini oluşturmaktadır. Hristiyan olan ve kendi kutsal kitabını referans alan her bir turistin Türkiye'yi ziyaret etmesi kaçınılmaz bir durumdur. Zira Anadolu'nun inanç turizmi potansiyelinin büyük bir kısmı Hristiyanlığa ait kültürel ve dini değerlerden oluşmaktadır. Çalışmada turist rehberlerinin bizatihi deneyimlerinden elde edilen bulguların ve inanç turizmine yönelik sunulan önerilerin Türkiye inanç turizminin mevcut potansiyelinin daha etkin kullanılmasına ve eyleme geçirilecek tanıtım-pazarlama politikalarına ışık tutacağı öngörülmektedir.

Meryem Ana Evi, Yedi Kiliseler, Aziz Paulus'un Ayak İzleri Rotası, St. Pierre Kilisesi, St. Nikolaos Kilisesi, Ayasofyalar, Sümela Manastırı, Güneydoğu-Doğu Anadolu Manastırları ve daha birçok yer Hristiyanlığın Türkiye'deki en önemli merkezleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda ziyarete elverişli olmayan yerlere yönelik düzenlemeler, koruma politikaları, restorasyon ve kazı çalışmalarının artırılması mevcut turizm potansiyeli üzerinde çarpan etkisi yaratacaktır. Aynı zamanda yerel yönetimin, yerel halkın ve seyahat acentelerinin inanç turizmi konusunda bilinçlendirilmesi inanç turlarına katkı sağlayacak ve inanç turistleri üzerinde pozitif etkiler yaratacaktır. Son olarak Anadolu ve Hristiyanlık arasındaki güçlü bağın uluslararası alanda tanıtımının yapılması Türkiye'nin inanç turizmi imajına önemli oranda destek olacaktır. Çalışmada turist rehberlerinin inanç turizmi deneyimleriyle elde bulguların, Türkiye'nin dünya çapında bir inanç turizmi merkezi olmasına ve inanç turizmi pazarında güçlü adımlarla ilerlemesine katkı sunacağı beklenmektedir.

Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Anadolu'nun sahip olduğu inanç turizmi değerleri dünya turizmi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu değerlerin yeteri kadar tanınmadığı, mevcut potansiyelin hak ettiği oranda değerlendirilemediği ve tanıtım konusunda yüksek standartlara erişilemediği görülmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmaların sayısının artırılması Türkiye'nin inanç turizmi potansiyelindeki üstünlüğünün daha çok vurgulanmasını sağlayacaktır. Her yıl milyonlarca Hristiyan turist inançları doğrultusunda seyahat etmektedir. Anadolu Hristiyan dindarların hacı olabilmeleri için ziyaret etmesi gereken birkaç destinasyondan biridir. Bugün dünyada birçok dindar turist Kudüs'ü ziyaret ederek dini misyonunu yerine getirmektedir. Kudüs kadar önemli olan Anadolu coğrafyasının bu dini hareketten geri kalmaması için

yapılacak her çalışma Anadolu'nun sahip olduğu değerlere dikkat çekilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle gelecekte inanç turizmi konusunda yapılacak çalışmalar tanıtım konusundaki eksikliklere çözüm üretme potansiyeli taşıyacaktır. Gelecek çalışmalara fikir sağlayabilmek amacıyla sunulan öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Çalışmada Hristiyanlık dini bir bütün olarak incelenmeye çalışılmıştır. Gelecek çalışmalarda farklı Hristiyan mezhepleri ayrı birer araştırma konusu olarak seçilebilir ve inanç turistlerinin Anadolu'yu ziyaret motivasyonları bu mezhepler özelinde incelenebilir.
- Çalışmada inanç turizminin yapısal özelliğine ilişkin elde edilen bulgular gelecek çalışmalar için yol gösterici veya yönlendirici olabilir. İnanç turlarında dua, ayin veya ritüel gibi uygulamaların inanç turistleri üzerindeki manevi etkileri araştırma konusu olarak belirlenebilir.
- Bu çalışmanın örnekleme inanç turizmi konusunda deneyimi bulunan turist rehberlerinden oluşmaktadır. Gelecek çalışmalarda örneklem olarak doğrudan inanç turistleri seçilebilir ve onlar üzerinde bir uygulama yapılabilir.
- Anadolu coğrafyası bünyesinde İslam dinine ait birçok eser bulundurmaktadır. Gelecek çalışmalarda İslamiyet ve inanç turizmi araştırma konusu olarak belirlenebilir ve yapılacak çalışmalarla alanyazına katkı sağlanabilir.
- İbrahimi dinlerin ilki Yahudiliktir ve Anadolu'da Yahudiliğe ait birçok dini eser bulunmaktadır. Bu kapsamda Anadolu'da Yahudilik ve inanç turizmi arasındaki ilişki incelenebilir. Türkiye'nin dünya dinlerine ev sahipliği yapmasından doğan avantajları, turistik ürün çeşitlendirilmesi kapsamında değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Acha-Anyi, P. (2018). "Religious Tourism-Local Economic Development Nexus: Prospects for Atteridgeville Township". *Euro Economica*, 37(02): 7-20.
- Adam, B. (2010). "Yahudilik". Ş. Gündüz (Ed.), *Yaşayan Dünya Dinler*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 205-275.
- Ağkuş, Y. ve Altuncu, A. (2017). "Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesih Hadisesi" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (6)5: 2275-2794.
- Akça, E. ve Esen, S. (2020). "Aziz Nikholas ve Mucizevi Karaakteri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (12): 114-128.
- Aktas, A. ve Ekin, Y. (2007). "Case Study 5: The Importance and The Role of Faith (religious) Tourism as Alternative Tourism Resources In Turkey". R. Raj ve N. D. Morpheth (Ed.), *Religious Tourism and Pilgrimage Festivals Management: An International Perspective*. CABI Publishing, Wallingford, 170-183.
- Aktürk Şahin, Z. (2022). *Tefsir Gelenğinde Hz. Meryem*. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Akurgal, E. (2007). *Anadolu Uygarlıkları*. Net Turistik Yayınları, İzmir.
- Albayrak, K. (2007). "Nestûrîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 33, 15-17.
- Altınel, T. S. (2017). "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(1): 115-138.
- Arslan, A. (2020). "Meryem Ana Evi: Hristiyanlığın Hac Merkezi". Ö. Güzel (Ed.), *Anadolu'da İnanç Turizmi*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 297-310.
- Arslantürk, Y. (2014). "Hristiyan İnançları, İbadetleri ve Ayinleri". Ö. Değirmencioğlu ve A. Başçı (Ed.), *İsa Peygamber ve Anadolu İkonografisi*. Detay Yayıncılık, Ankara, 173-184.
- Atiya, A. S. (2005). *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*. Doz Yayınları, İstanbul.
- Atlas Keşif Kitaplığı. (2009). *Gezginin İnanç Yerleri Atlası*. Doğan Burada Dergi, İstanbul.
- Ayaz, N. ve Eren, M. (2020). "Türkiye'de İnanç Turizmi Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 284-300.
- Aydın, F. (2018). *Yahudilik Tarih, İnanç, İbadet, Kültür*. Mahya Yayıncılık, İstanbul.

- Aydın, M. (2004). İsa'ya Ne Oldu? "İsa'nın Tutuklanması, Yargılanması ve Çarmıha Gerilmesiyle İlgili İncil Rivayetlerinin Tarihsel Açıdan Değerlendirilmesi". *Milel ve Nihal İnanç-Kültür-Mitoloji*, 1(2): 41-93.
- Aydın, M. (2013). "Yûsuf en-Neccâr". *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, XLIV, 20-22.
- Aydın, M. (2015). *Dinler Tarihine Giriş*. Literatürk Yayınevi, Konya.
- Babadostu, R. (2019). *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bacchiocchi, S. (1977). *From Sabbath to Sunday A Historical Investigation of the Rise of Sunday Observance in Early Christianity*. The Pontifical Gregorian University Press, Rome.
- Baker, S. Eski Roma Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü.
- Başçı, A. (2011). *Türkiye'de İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Paulus'un Yeri Önemi ve Turistik Ürün Potansiyelinin Değerlendirilmesinde Tanıtım Faaliyetlerinin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Başer, F. ve Başçı, A. (2012). "İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Paulus Evinin Önemi ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19): 423-443.
- Batuk, C. ve Mert, R. (2017). "Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2): 129-149.
- Bayraktar, M. (2016). *Üç Dinin Tarihi*. Say Yayınları, İstanbul.
- Baz, F. (1998). *Roma İmparator Kültü*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Becker, H. S. ve Geer, B. (1957). "Participant observation and interviewing: A comparison". *Human Organization*, 16, 26-28.
- Berlin, A. M. (1997). "Archaeological Sources for the History of Palestine: Between Large Forces: Palestine in the Hellenistic Period". *The Biblical Archaeologist*, 60(1): 3-51.
- Bilge, Y. (1996). *Süryaniler Anadolu'nun Solan Rengi*. Yeryüzü Yayınları, İstanbul.
- Bilim, Y. ve Ay, S. (2022). "Young Turkish Tourists' Religious Tourism Motivations, Perceptions and Intentions About a Religious Destination: The Case Of Konya, Turkey". *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 10(2): 13-27.
- Bingöl, Z. (2004). "Akdeniz Bölgesinin Kültür ve İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8): 125-137.

- Blackwell, R. (2007). "Motivations for religious tourism, pilgrimage, festivals and events". *Religious tourism and pilgrimage festivals management: An international perspective*, 35-47.
- Bogan, E., Roangheş-Mureanu, A. M., Constantin, D. M. O., Grigore, E., Gabor, S., ve Dirloman, G. (2017). "The Religious Tourism–An Opportunity of Promoting And Developing the Tourism in the Vâlcea Subcarpathians". *Academic Journal of Economic Studies*, 3(3): 106-111.
- Bremer, T.S. (2005) "Tourism and religion," L. Jones (Ed.). *Encyclopedia*
- Briant, P. (2018). *Büyük İskender*. Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Bruce, F. F. (1990). *The Acts of Apostles Greek Texts with Introduction and Commentary*. Eerdsman's Publishing Company, Michigan.
- Bruun, P. (1960). "The Battle of the Milvian Bridge: the date reconsidered". *Hermes*, 88(3): 361-370.
- Budak, D. (2012). *Anadolu'da Yaşamış Aziz ve Azize Hayatlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bulut, Z. (2012). *Türkiye'de İnanç Turizmi Kapsamında Selçuk Aziz Yuhanna Bazilikası'nın Turistik Ürün Potansiyeli ve Tanınmışlık Düzeyi Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Büyükşalvarcı, A., Şapçılar, M. C., Altınışık, İ. Ve Şimşek, Ç. (2017). "Turizm Öğrencilerinin İnanç Turizmine Yönelik Bakış Açıkları". *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (14): 42-61.
- Campbell, J. (1995). *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*. (Çev. K. Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.
- Cartlidge, D. R. and Elliot, K. (2001). *Art and the Christian Apocrypha*. Routledge, London.
- Cohen, E. (1979). "A phenomenology of tourist experiences". *Sociology*, 13(2): 179-201.
- Cohen, E. (1987). "Alternative Tourism – A Critique". *Tourism Recreation Research*, 12(2): 13-18.
- Cohen, E. (1992). Pilgrimage centers: Concentric and excentric. *Annals of tourism research*, 19(1): 33-50.
- Cohen, E. (1996). *A Phenomenology of Tourist Experiences. The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations*. (Ed. Y. Apostolopoulos, S. Leivadi, A. Yiannakis). Routledge, New York.
- Cohn-Sherbok, D. (2003). *Judaism, History, Belief and Practice*. Routledge, London.

- Collins Baş, A. (1999). *A Case of Instructional Supervision at a Private Secondary School*. Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Collins, J. J. (2005). *Jewish Cult and Hellenistic Culture*. Brill Press, Boston.
- Conybeare, F.C. (1914). *Historical Christ or an Investigation of the Views of Mr. J. M. Robertson, Dr. A. Drews, and Prof. W.B. Smith*. Watts & Co, London.
- Cömert, B. (2014). *Mitoloji ve İkonografi*. De Ki Basım Yayın, Ankara.
- Creswell, J.W. (2013). (Çev. S.B. Demir ve M. Bütün). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Çoban, B. Z. (2013). “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm”. *Milel ve Nihal*, 10(12): 13-27.
- Davis, L. D. (2017). *The First Seven Ecumenical Councils (325-787) Their History and Theology*. A Michael Glazier Book The Liturgical Press, Minnesota.
- Demir, M. Ş. Ve Çurku, R. (2020). “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili”. *Turkuaz*, 1(1): 63-69.
- Demirci, K. (1998). “Hristiyanlık”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, XVII, 368-372.
- Demirci, K. ve Kurt, T. (2016). “Theosebesler ve Erken Hristiyanlık”. *İslami İlimler Dergisi*, 11(2): 47-68.
- Demircioğlu, H. (1967). “Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(8): 443-459.
- Deniz, T. Ve Savaşkan, Y. (2018). “Taşınmaz Kültür Varlıkları Kapsamında Ayasofya Müzesi’nin İstanbul Kültür Turizmine Katkısı”. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 92-103.
- Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: A user-friendly guide for social scientists*. Routledge, London.
- Dikici, E. ve Sağır, A. (2012). “Antalya’da İnanç Turizminin Sosyolojik Çözümlemesi: Demre-Myra Örneği”. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1): 35-43.
- Doğancı, K. (2017). “I. Constantinus’un Hristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkındaki Tartışmalar”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(33): 493-517.
- Dorff, E. N. ve Rosett, A. (1988). *A Living Tree The Roots and Growth of Jewish Law*. State of University Of New York Press, ABD.
- Durak, N. (1993). *Süryaniler Açısından 451 Kadıköy Konsili*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Durkheim, E. (1924). *Din Hayatının İbtidâî Şekilleri*. (Çev. H. Câhid), Tanin Matbaası, İstanbul.
- Duygu, Z. (2022). *İsa, Pavlus, İnciller*. Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- Eade, J. (1992). "Pilgrimage and tourism at Lourdes, France". *Annals of Tourism Research*, 19(1): 18-32.
- Egresi, I., Bayram, B., Kara, F. ve Kesik, O. A. (2012a). "Unlocking the Potential of Religious Tourism in Turkey". *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 9(1): 63-80.
- Egresi, I., Bayram, B., ve Kara, F. (2012b). "Tourism at Religious Sites: A Case from Mardin, Turkey". *Geographica Timisiensis*, 21(1): 5-15.
- Erbaş, A. (2002). "İslam Dışı Dinlerde Hac". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(5): 97-121.
- Eren, M. (2020). *Türkiye'de inanç turizmi ve geliştirilmesi üzerine nitel bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Eroğlu, T., & KILIÇ, H. (2005). "Türk inançları ve inanışlar". In *Journal of Social Policy Conferences* (49): 749-770.
- Ertekin, E. (2011). "Roma Devleti'nin Hristiyanlığı Ortadan Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311)". *Selevcia AD Calycdnvm*. Olba Kazısı Yayınları (1): 91-109.
- Eusebius. (1990). *Life of Constantine*. (Çev. A. Cameron, A. ve S. G. Hall), Clarendon Press, Oxford.
- Eyice, S. (1984). *Ayasofya 1. Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden*, İstanbul.
- Eyice, S. (1991). "Ayasofya Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IV, İstanbul, 219-220.
- Eykay, İ., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2015). "İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya'nın Değerlendirilmesi". *Journal of Life Economics*, 2 (2): 59-74.
- Favreau-Lilie, M. L. (1995). "The German Empire and Palestine: German Pilgrimages to Jerusalem Between the 12th and 16th Century". *Journal of Medieval History*, 21(4): 321-341.
- Firestone, W. A. (1987). "Meaning in method: The rhetoric of quantitative and qualitative research". *Educational Researcher*, 16(7): 1621.
- Fleischer, A. (2000). "The Tourist Behind the Pilgrim in the Holy Land". *Hospitality Management*. 19: 311-326.

- Fowler, J. W. (1986). "Faith and the structuring of meaning". C. Dykstra ve S. Parks (Ed.), *Faith development and Fowler*. AL: Religious Education Press, Birmingham.
- Fowler, J. W. (1991). "Stages in Faith Consciousness". *New Directions For Child Development*. 32: 27-45.
- Gedikli, Ş. (2018). "Bakire meryem'in Ölümü ve Göğe Yükselmesi". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2): 1455-1474).
- Giorgi, Amedeo P. and Barbro Giorgi (2008). "Phenomenological Psychology". C. Willing and W. Stainto (Eds.), *The SAGE handbook of Qualitative Research in Psychology*, 165-179. London: Sage.
- Goetz, J. P. Ve LeCompte, M. D. (1984). *Ethnography and qualitative design in educational research*. Academic Press, New York.
- Gordon, R. L. (1972). "Mithraism and Roman Society: Social factors in the Roman Empire". *Religion*, (2(2): 92-121.
- Griffin, K. ve Raj, R. (2018). "The Importance of Religious Tourism And Pilgrimage: Reflecting on Definitions, Motives And Data". *The international Journal of Religious Tourism And Pilgrimage*, 5(3): 2-9.
- Gruen, E. S. (2016). *The Construct of Identitiy in Hellenistic Judaism*. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Germany.
- Guignebert, C. (1996). *The Jewish World In The Time Of Jesus* (Çev. S.H. Hooke), Routledgde, London-Newyork.
- Gül, T. (2014). "İsa Peygamber'in Doğumu" Ö. Değirmencioğlu ve A. Başçı (Ed.). *İsa Peygamber ve Anadolu İkonografisi*. Detay Yayıncılık, Ankara, 24-36.
- Gümüş, G. (2019). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Kapadokya Bölgesindeki İnanç Turizmi Kaynaklarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Gündüz, Ş. (2004). *Paulus Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Gündüz, Ş. (2020). *Hristiyanlık*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Gündüz, Ş., Olgun, H., Salihoğlu M, Tokay, E. (2010). *Dinler Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Güngör, Y. (2018). "Kültürel Eksende Aya Yorgi (St. George) Kültü ve İnanç Turizmi Açısından Nikomedia (İzmit) İçin Önemi". *"Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(1): 72-81.
- Gürkan, S. L. (2013). "Yahudilik". *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, XLIII, 226-232.

- Güzel, Ö. (2010). “Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (2): 87-100.
- Güzel, Ö. (Ed.). (2020). *Anadolu’da İnanç Turizmi: Fenomenler, Efsaneler, Kişiler ve Mekanlar*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Güzel, Ö., Köksal, G. ve Şahin, İ. (2019). “İnanç Turu Rehberliği Alanında Uzmanlaşma”. Ö. Güzel ve Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma: Özel İlgi Turlarından Özel Konulara*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 101-148.
- Harman, Ö. F. (1991). “Azîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 4, 332.
- Harman, Ö. F. (2004). “Meryem”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara XXIX, 236-242.
- Harman, Ö. F. (2013). “Yahudi Hristiyanlığı”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, XLIII, 184-187.
- Harman, Ö. F. (2022). “Katoliklik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 25, 55-58.
- Hengel, M (1989). *The Zealots Investigation into Jewish Freedom Movement in the Period from I Herod Until 70 A.D.* (Çev. D. Smith), T. & T. Clark, Edinburgh.
- Henkey, C. H. (2003). “Apocrypha”. *New Catholic Encyclopedia*. For The Catholic University of America, New York, I, 548-558.
- Hill, J. H. (1923). *The Seven Churches of Asia*. Master’s Thesis. The University of Manitoba Library.
- Horn, C. (2018). “The Protoevangelium of James and Its Reception in the Caucasus: Status Quaestionis”. *SCRINIUM*, 14: 223-238.
- Huang, K. Ve Perace, P. (2019). “Visitor’s Perceptions of Religious Tourism Destinations”. *Journal of Destination Marketing & Management*, (14): 1-10.
- İlgar, R. “Ashab-I Khef’in İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi ve Afşin’in Tanıtımında Kullanılabilirliği”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(28): 247-259.
- Iliev, D. (2020). “The Evolution of Religious Tourism: Concept, Segmentation And Development of New Identities”. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, (45): 131-140.
- Işık, B. (2022). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Ege Bölgesinde Yer Alan Yedi Kiliselerin İnanç Turizmi Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- İbret, Ü., Aydınöz, D., ve Uğurlu, M. (2015). “Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (32): 239-269.
- İlada, T. (2021). *İnanç Turizmi Yönünden İzmir’deki Kiliseler ve Sinagoglar*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İncil. (2020). Kitabı Mukaddes Yayınları, Kore.
- Jackowski, A. (2000). “Religious Tourism: Problems with Terminology”. *Peregrinus Cracoviensis*, (10): 63-74.
- Jackowski, A. ve Smith, V. L. (1992). “Polish Pilgrim – Tourists”. *Annals of Tourism Research*. 19: 92-106.
- Iosephos, F. (1737). *Wars of the Jews* (Çev. W. Whiston), The Genuine Works of Flavius Iosephos, Lexundria.
- Iosephos, F. (2006). *The Antiquities of The Jews*. (Çev. William Winston), The Eco Library.
- Kaçar, F. ve Türker, N. (2020). “Ayasofya Bağlamında İnanç Turizmi Ziyaretçilerinin Seyahat Motivasyonları ile Dini Mekân Algıları Üzerine Bir Araştırma”. *Journal of Tourism and Management*, 1(1): 40-63.
- Karabulut, T. ve Kaynak, İ. H. (2016). “İnanç Turizmi Bağlamında Kentsel Turizm ve Kültürel Turizm: Konya Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35): 185-191.
- Karaman, L. M. (1996). “Filistin”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, XIII, 89-103.
- Kartal, B., Tepeci, M. ve Atılı, H. (2015). “Examining The Religious Tourism Potential of Manisa, Turkey with A Marketing Perspective”. *Tourism Review*, 70(3): 214-231.
- Kassa, T. T. (2020). *İmparator I. Constantin ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kaşka, G. (2017). “Pisidia Antiokheia’ında Hristiyanlık”. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41): 21-33.
- Keskin, E. (2018). “Doğu Roma İmparatorluğu Döneminde Anadolu’dan Kudüs’e Uzanan İnanç Yolculuğu”. *Turkish Studies Social Sciences*. 13(18): 883-900.
- Kılıç, S. ve Altuncu, A. (2016). “Yahudi Geleneği Bağlamında Sürgün”. *I. Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu’daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu*. 28-29 Nisan 2016, Kilis, 516-524.
- Kızıl, H. (2013). “Mitra’dan “Mithras’ın Sırları”na Mitraizm’in Kuruluş Serüveni”. *EKEV Akademi Dergisi*. 17(55): 113-136.

- Kistemaker, S. J. (1977). "The Canon of New Testament". *Journal of the Evangelical Theological Society*, 20(1): 3-14.
- Kitab-ı Mukaddes*. (2015). Kitabı Mukaddes Yayınları, İstanbul.
- Koç, D. E. ve Erdoğan, Y. (2020). "Kapadokya Bölgesi Tarihi Kiliseleri". Ö. Güzel (Ed.), *Anadolu'da İnanç Turizmi*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 485-500.
- Konutgan, B. (2017). *Anadolu'da Hristiyanlık*. Yay Yayınları, İstanbul.
- Kökşen, B. (2020). "Alahan Manastırının İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi". *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 74-84.
- Köse, İ. (2014). *Sumela'nın Bilinmeyen Freskleri*. Akademi Kitabevi, Trabzon.
- Kurar, İ., Akbaba, A. ve İnal, M. E. (2015). "A Qualitative Study on Situation Analysis of Faith Tourism: The Case of Tarsus". *Tourism Academic Journal*, 2(1): 62-76.
- Kurnaz, H. B. (2013). *İnanç Turizmi Kapsamında Hac ve Umre Organizasyonu Yapan Seyahat Acentalarının Pazarlama Faaliyetlerinin İncelenmesi: A Grubu Acentalara Yönelik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kurt, A. O. (2006). "İkinci Mabad Dönemi Yahudiliğine Genel Bakış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2): 445-463.
- Kutay, T. (1999). "Su ile Yaşatılan din Hristiyanlık". *ZDergisi*, 1-4.
- Küçük, A. (1991). "Arz-ı Mev'ûd". *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, III, 442-444.
- Kütük, A. (2012). "Nusaybinli Aziz Yakub ve Nusaybin Şehrinin Manevi Savunması". *Mukaddime*, (5): 1-24.
- Lee-Barnewall, (2013). "M. Pharisees, Sadducees, and Essenes". J.B. Green and L. M. Donald (Ed.). *The World of New Testament Cultural, Social and Historical Contexts*. Baker Academic, Michigan, 217-227.
- Leo I, P. (1885). *St. Leo's Epistle to Flavian: the tome of St. Leo*. Oxford University Press, Toronto.
- Levent, Y. S. ve Uçar, M. (2018). "Kültürel Rotalar Bağlamında Mersin İlinin İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi". I. *Uluslararası Akdeniz Sempozyumu*, 09-12 Mayıs, 2013, 322-340.
- Lewis, B. (1980). Palestine: "On the History and Geography of a Name". *The International History Review*, 2(1): 1-12.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. CA: Sage, Beverly Hills.

- Lipschits, O. (2005). *The Fall and Rise of Jerusalem*. Eisenbrauns Press, United States of America.
- MacCannel, D. (1973). "Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings". *American Journal of Chicago Press*. 79(3): 589-603.
- Maccoby, H. (1986). *The Mytmaker Paul and Invention of Christianity*. Barnes & Noble Book, New York.
- Madden, T. F. (2005). *From Jesus to Christianity A History of Early Church*. Limited Liability Company, New York.
- Madrigal, M. (2015a). *Ekümenik Konsiller*. Kitab-ı Mukaddes Yayınları, İstanbul.
- Madrigal, M. (2015b). *Kilise Babaları*. Kitab-ı Mukaddes Yayınları, İstanbul.
- Martin, T. H. (2022). *Antik Roma Romulus'tan Justinianus'a*. Bilge, Kültür, Sanat, İstanbul.
- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı*. (Çev. M. Çevikbaş), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- McGehee, N. G. (2014). "Volunteer Tourism: Evolution, Issues and Futures. *Journal of Sustainable Tourism*", 22(6): 847-854.
- McKnight, G. H. (1917). *St. Nikolaos His Legend and His Role in the Christmas Celebration and Other Popular Customs*. The Knickerbocker Press, Newyork.
- McSorley, J. (1907). *St. Basil the Great*. In *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company.
- Memiş, E. 2011. "Eskiçağda Filistin ve Filistinliler". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 1-11.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev. Ed. S. Turan), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Middlemas, J. (2005). *The Troubles of Templeless Judah*. Oxford University Press, New York.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2021). *Nitel Veri Analizi*. (Çev. Ed. S. Akbaba Akgül ve A. Ersoy), Pegem Akademi, Ankara.
- Momigliano, A. (1986). "How Roman Emperor Became God". *The American Scholar*. 55(2): 181-193.
- Moss, C. (2013). *The MYTH of Persecution How Early Christians Invented A Story Of Martyrdom*. Harperone, United States.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Na'aman, N. (2013). "Population Changes in Palestine Following Assyrian Deportations". *Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University*, 20(1): 104-124.

- Nermin Öztürk, N. (2012). “Hristiyanlığın İlk Yıllarında Akdeniz Ülkelerini Etkisi Altına Alan Kadın: Tekla”. *Fe Dergisi*, 4(1): 42-53.
- Newman, H. (2006). *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period: A Review of Lifestyle, Values and Halakhah in the Pharisees, Sadducees, Essenes and Qumran*. Brill Press, Boston.
- Newman, L. L. (2004). “Faith, Spirituality, and Religion: A Model for Understanding the Differences”. *College Student Affairs Journal*, 23(2): 102-110.
- Nolan, M. L. ve Nolan, S. (1992). “Religious Sites as Tourism Attractions in Europe”. *Annals of tourism research*, 19(1): 68-78.
- Okuyucu, A. (2020). “İnanç turizmi açısından Türkiye’de dini çekiciliklerin dağılışı”. *Turkish Studies-Social*, 15(5): 2611-2628.
- Okuyucu, A., & Somuncu, M. (2013). “Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek”. *In International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, 9(12): 627-643.
- Olgun, H. (2012). “Yahudi Ferisiler ile Katolik Kilisesi Bağlamında Ortodoksi ve Heresi”. *Eskiyeni*, (25): 106-114.
- Olsen, D. H., ve Timothy, D. J. (2006). “Tourism And Religious Journeys”. D. H. Olsen ve D. J. Timothy (Ed.), *Tourism, Religion And Spiritual Journeys*. Routledge, New York, 1-21.
- Örücü, S. (2018). “Yahudi Diasporası’nın Filistin’e Göçü ve İsrail Devleti’nin Kuruluşu”. *AKANÜVİS*
- Öter, Z. ve Çetinkaya, M. Y. (2016). “Interfaith Tourist Behaviour at Religious Heritage Sites: House of The Virgin Mary Case in Turkey”. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 4(4): 1-19.
- Özçoban, E. (2020). “İnanç Turizmi Alanında Yayımlanan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (1998-2019)”. *Turkish Studies-Social*, 15(3): 1363-1375.
- Palaz Erdemir, H. ve Erdemir, H. (2010). “Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Yahudiler”. *History Studies*, 2 (Özel Sayı), 2010.
- Price, S. R. F. (2004). *Ritüel ve İktidar*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Pekak, S. ve Gür, D. (2015). “İsa’nın Doğumu”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 14(2): 175-226.
- Ramírez, R. ve Fernández, M. (2018). “Religious experiences of travellers visiting the Royal Monastery of Santa María de Guadalupe (Spain)”. *Sustainability*, 10(6): 1-19.

- Ramsay, W. M. (1904). *The Letters to the Seven Churches of Asia*. Christian Classics Ethereal Library, University of Aberdeen.
- Renard, J. (2022). *A'dan Z'ye Dinler Tarihi*. (Çev. F. Sezer) Say Yayınları, İstanbul.
- Rice, C. R. (2016). “*Diocletian’s Great Persecutions*”: *Minority Religions and the Roman Tetrarchy*. Thesis of Master’s. North Carolina University, Raleigh.
- Riesner, R. (1997). *Paul’s Early Period: Chronology, Mission, Strategy, Theology*. (Tr. D. W. Stott), Eerdmans Publishing Company, Michigan.
- Rinschede, G. (1990). “Religious Tourism”. *Geographische Rundschau*, 42(1): 14-20.
- Rinschede, G. (1992). “Forms of Religious Tourism”. *Annals of Tourism Research*, 19(1): 51-67.
- Robinson, M. ve Novelli, M. (2005). “Niche Tourism: An Introduction”. M. Novelli (Ed.). *Niche Tourism: Contemporary, Issues, Trends and Cases*. Elsevier, UK.
- Robson, C. (1993). *Real World Research: A Research for Social Scientists and Practitioners-Researchers*. Blackwell, UK.
- Ron, A. S. (2009) “Towards a typological model of contemporary Christian travel”. *Journal of Heritage Tourism*, (4:4): 287-297.
- Ron, A.S. ve Timothy, D. J. (2018). *Contemporary Christian Travel: Pilgrimage, Practice and Place*. Channel View Publication, Bristol.
- Roselaar, S. (2014). The Cult of Mithras in Early Christian Literature-an Inventory and Interpretation. *De Gruyter*. 96(1): 183-217.
- Rutgers, L. V. (1998). “Roman Policy Toward the Jews: Expulsion from the City of Rome during the First Century” C. E. K. P. Donfried ve P. Richardson (Ed.), *Judaism and Christianity In First-Century Rome*. William B. Eerdmans Publishing Company, U.K., 93-108.
- Ryan, M. (2019). “Creating Judas Iscariot: critical questions for presenting the betrayer of Jesus”. *Journal of Religious Education*, 67:223–237.
- Saleh, M.M. (2002). *History of Palestine A Methodical Study of the Palestinian Struggle*. Al-Falah Foundation, Egypt.
- Sargın, S. (2006). “Yalvaç’ta İnanç Turizmi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2): 1-18.
- Sarıkcıoğlu, E. (Ed. ve Çev.) (2009). *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*. Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Schmidt, B. J. (2010). *Utopian Communities of the Ancient World: Idealistic Experiments of Pythagoras, the Essenes, Pachomius and Porclus*. The Edwin Mellen Press, Ontario.

- Schoeps, H. J. (2019). *İlk Hristiyanlar*. (Çev. E. Sarıkcıoğlu) Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- Scwandt, T. A. (1990). *On judging trustworthiness in interprevist methodologies*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, Boston.
- Seyer, F., ve Müller, D. (2011). "Religious tourism: Niche or mainstream?". A. Papathanassis (Ed.). *The Long Tail of Tourism: Holiday Niches And Their Impact on Mainstream Tourism*. Gabler Verlag, Wiesbaden.
- Sharpley, R., ve Sundaram, P. (2005). "Tourism: A sacred journey? The case of ashram tourism, India". *International journal of tourism research*, 7(3): 161-171.
- Sinanoğlu, M. (1999). "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 19, 233-235.
- Sinanoğlu, M. (2001). "Hristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili". *İslam Araştırmaları Dergisi*, (6): 1-16.
- Smith-Christopher, D. L. (1997). "Reassessing The Historical and Sociological Impact Of The Bablyonian Exile". M. J. Scott (Ed.), *Exile: Old Testament, Jewish, & Christian Conceptions*. Brill Press, Netherlands.
- Smith, J. Z. (1995). "Religion". J. Z. Smith (Ed.), *The HarperCollins Dictionary of Religion*. Harper San Francisco, San Francisco.
- Smith, M. (1979). "Zealots and Sicarii, Their Origins and Relations". *Harvard Theological Rewiev*, 64(1): 1-19.
- Smith, M., & Kelly, C. (2006). "Holistic tourism: Journeys of the self?". *Tourism Recreation Research*, 31(1): 15-24.
- Smith, RT. (1879). *St. Basil the Great*. London Press, Newyork.
- Smith, V. L. (1992). "The Quest in Guest". *Annals of Tourism Reserach*, 19: 1-17.
- Sönmez, Z. (2019). "Roma İmparatorluğunda Hristiyanlar'a Yöneltilen Ahlaksızlık (Ensest) ve Yamyamlık İddiaları ve Kilise Babalarının Bunlara Karşı Cevapları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12(66): 1376-1390.
- Strauss, A. ve Corbin, J. M. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. SAGE Publications, Birleşik Krallık.
- Şahin, S. M. (1995). "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 12, 342-348.
- Şahiner, T. (2012). *İnanç Turizmi Potansiyeli ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından Karaman*. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

- Şaman, E. (2009). *Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mersin’de İnanç Turizmine Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Şengül, F. (2019). *İnanç Turizmi Bakımından Kapadokya Bizans Resim Sanatında Constantin ve Helena Tasvirlerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şengül, F. (2022). “Orta Anadolu’da Bizans Dönemi Hristiyan Hac Yolları”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (7): 11-29.
- Taliaferro, C. ve Marty, E. J. (Ed.). (2010). *A Dictionary of Philosophy of Religion*. Bloomsbury Academic, UK.
- Tapur, T. (2009). “Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi”. *Journal of International Social Research*, 2(9): 473-492.
- Temiztürk, H. (2016). “Kapadokyalı Bir Kilise Babası: Aziz Basil ve Hristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)*, 3(1): 35-61.
- Tertullian. (1890). *The Apology of Tertullian For The Christians*. Clarendon Press, Oxford.
- Tetik Dinç, N. (2020). “İznik Ayasofya”. Ö. Güzel (Ed.), *Anadolu’da İnanç Turizmi*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 544-582.
- Tiğiz, M. (2019). *Süryanilerin İnanç Turizmine Katılım Motivasyonları: Mardin İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Tokay, E. (2007). *Anadolulu Bir Kilise Babası: Nazianzuslu Gregory*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Tomljenovic, R. Ve Dukic, L. (2017). “Religious Tourism – from a Tourism Product to an Agent of Societal Transformation”. *SITCON*, 1-8.
- Tural, S. (2021). “Roma İmparatorluk Dönemi’ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bir Bakış”. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 5(1): 132-147.
- Turan, Y. (2020). “Kutsalın Ziyareti: İnanç Turizminin Altında Yatan Güdüler ve Karadeniz Bölgesi İnanç Turizmi Potansiyeli”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1): 153-163.
- Turnbull, C. (1981). “Pilgrimage in India”. *Natural History*, 90(7): 14-81.
- Turner, V. (1973). “The Centre out There: Pilgrim’s Goal”. *History of Religion*, 13(3): 191-230.
- Tümer, G. (1993). “Çarmıh”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, VIII, 230.

- Tümer, G. (2022). *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihine Giriş*. Ocak Yayınları, Ankara.
- Türk, H. (2010). “Hatay’da Müslüman-Hristiyan Etkileşimi: St. Georges ya da Hızır Kültü”. *Milli Folklor*, 22(85): 138-147.
- Türker, N. (2016). “Religious tourism in Turkey”. I. Egresi (Ed.), *Alternative Tourism in Turkey: Role, Potential Development and Sustainability*, 151-172.
- Ulutürk, M. (2005). *Hristiyanlık’ta Havarilik*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Usta, K. M. (2005). *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik’in Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Usta, Ö. (2001). *Genel Turizm*. Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Ünal, C. (2020). “Aziz Nikolaos ve Kilisesi: Likya’da Bir Hac Merkezi”. Ö. Güzel (Ed.), *Anadolu’da İnanç Turizmi*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 376-387.
- Waardenburg, J. (2004). “Mesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 29, 306-309.
- Waardenburg, J. (2007). “Protestanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 34, 351-354.
- Waardenburg, J. (2011). “Teslis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 40, 548-549.
- Warmind, M. L. (1993). “The Cult of the Roman Emperor before and after Christianity”. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 15: 211-220.
- Woodward, S. C. (2004). “Faith and tourism: Planning tourism in relation to places of worship”. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 1(2): 173-186.
- Wright, K. (2008). *The Christian Travel Planner*. Library of Congress Cataloging, New York.
- Yalduz, A. (2003). “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12(2): 257-296.
- Yenipınar, U. (2022). “Patristik Kapadokya Babaları ve İnanç Turizmi”. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 3(2): 95-116.
- Yeşilyurt, M. (2019). “İbrahimî Dinler” Kavramsallaştırılmasının Tarihi”. *Bilimname*, 37(1): 191-241.
- Yıkmaç, Y. (2017). “Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştlük-Yahudilik Etkileşimi”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1): 149-158.

- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, M. (2014). “Hristiyanlık Öncesi Filistin Yöresi ve Yahudilik”. Ö. Değirmencioğlu ve A. Başçı (Ed.). *İsa Peygamber ve Anadolu İkonografisi*. Detay Yayıncılık, Ankara, 6-18.
- Yıldız, M. (2012). *Erken Dönem Hristiyanlık (MÖ. 2.yy-MS. 2. yy)*. İstanbul.
- Yıldız, S. (2014). “Hristiyan Konsilleri”. Ö. Değirmencioğlu ve A. Başçı (Ed.), *İsa Peygamber ve Anadolu İkonografisi*. Detay Yayıncılık, Ankara, 156-160.
- Yılmaz, G., Erdiñ, S. B. ve Küçükali, S. (2013). “İnanç Turizmi Çerçevesinde Antalya Destinasyonunun İncelenmesi: Dinler (Hoşgörü) Bahçesi Örneği”. In *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, 09-12 Mayıs, 2013, 1041-1055.
- Yılmaz, S. ve Gür, D. (2016). “Anadolu’daki Bazı Aziz Kültlerinin Geç Antik Çağ Sonrasında Kuzeybatı Karadeniz’in Sosyoekonomik ve Dini Yapısına Katkısı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(1): 105-126.
- Yörük, G. (2010). *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Demre'nin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yurdakök, M. (2005). “Çocukta boğaza takılan kılçık ve Sivashlı Aziz Vlas (280-316). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*”, (48): 361-362.
- Zaman, M. (2005). “Türkiye’nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Sumela (Meryem Ana) Manastırı”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2): 1-24.

İnternet Kaynakları

Online Etymology Dictionary, “Zeal”,

<https://www.etymonline.com/word/zeal#:~:text=%22passionate%20ardor%20in%20pursuit%20of,%22%20%5BLiddell%20%26%20Scott%5D%2C> (erişim tarihi: 04.06.2022).

CBI, Ministry of Foreign Affairs, (2020). “The European Market Potential for Religious Tourism” <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/religious-tourism/market-potential> (erişim tarihi: 01.12.2021).

Classic Net Bible, “Paul’s First Missionary Journey”, <https://classic.net.bible.org/map.php?full=jp1> (erişim tarihi: 15.11.2022a).

Classic Net Bible, “Paul’s Second Missionary Journey”, <https://classic.net.bible.org/map.php?full=jp2> (erişim tarihi: 16.11.2022b).

Classic Net Bible, “Paul’s Third Missionary Journey”, <https://classic.net.bible.org/map.php?full=jp3> (erişim tarihi: 17.11.2022c).

- Classic Net Bible, “Paul’s Journey to Rome”, <https://classic.net.bible.org/map.php?full=jp4> (erişim tarihi: 16.11.2022d).
- Kent, C. F. (1867-1925). “Palestine in the time of Jesus, 4 B.C. – 30 A.D. (including the period of Herod, 40 – 4 B.C.)” <https://www.loc.gov/item/2009579463/> (erişim tarihi: 30.11.2022).
- “Sacred Monogram”, <https://www.britannica.com/topic/sacred-monogram> (erişim tarihi: 01.12.2022).
- Ortodokslar Topluluğu “Büyük Şehit Aziz Georgios Hakkında Vaaz”, <https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizler-ve-din-adamlarimiz-hakkinda-tanikliklar/%ce%b2uyuk-sehit-aziz-georgios-hakkinda-vaaz/> (erişim tarihi: 03.12.2022).
- UNWTO (2014), “Tourism Can Protect and Promote Religious Heritage”, <https://www.unwto.org/archive/europe/press-release/2014-12-10/tourism-can-protect-and-promote-religious-heritage> (erişim tarihi: 12.12.2022).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10173/inanc-turizmi.html> (erişim tarihi: 01.01.2023).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2007), “Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013”, <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0> (erişim tarihi: 02.01.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> (erişim tarihi: 05.01.2023).
- T.C. Antakya Kaymakamlığı, “St. Pierre Kilisesi”, <http://www.antakya.gov.tr/st-pierre-kilisesi-ilcemiz>, (erişim tarihi: 02.02.2023).
- Anadolu Katolik Kilisesi, (2008). “Aziz Petrus’un Mağarası”, <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/antakya/tr/grotta.asp> (erişim tarihi: 02.04.2023).
- “St. Pierre Kilisesi”, <https://muze.gov.tr/muze-detay?DistId=MRK&SectionId=STP01> (erişim tarihi: 06.02.2023).
- Türkiye Kültür Portalı, (2013a) “St. Paul Anıt Müzesi”, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mersin/gezilecekler/st-paul-anit-muzesi> (erişim tarihi: 07.02.2023).
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, “UNESCO Dünya Mirası Listesi”, <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi> (erişim tarihi: 09.02.2023).

- T.C. Tarsus Kaymakamlığı, “St. Paul Anıt Müzesi”, (<http://www.tarsus.gov.tr/st-paul-anit-muzesi>) (erişim tarihi: 10.02.2023).
- “St. Nikolaos Museum”, <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=STN01&DistId=STN> (erişim tarihi: 11.02.2023).
- Türkiye Kültür Portalı, (2013b) “İznik Ayasofya Camii- Bursa”, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/znik-ayasofya> (erişim tarihi: 13.02.2023).
- Özhanlı, M. “Psidia Antiokheia Kazısı” <https://fef.sdu.edu.tr/arkeoloji/tr/kazilar/pisidia-antiokheia-kazisi-10988s.html> (erişim tarihi: 15.02.2023).
- Kapadokya Tanıtma Genel Müdürlüğü, <https://tanitma.ktb.gov.tr/tr-22783/kapadokya.html> (erişim tarihi: 16.02.2023).
- Denizli İl Kültür Turizm Müdürlüğü, “Laodikeia, <https://denizli.ktb.gov.tr/TR-211744/laodikeia.html> (erişim tarihi: 16.02.2023).
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, “Laodikeia”, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-51372/laodikeia-antik-kenti-denizli.html> (erişim tarihi: 17.02.2023).
- “Sumela Adının Etimolojisi”, <https://www.sumela.gov.tr/tarihce/sumela-adinin-etimolojisi> (erişim tarihi: 18.02.2023).
- “Greek Word Study Tool”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=xristos&la=greek#lexicon>, (erişim tarihi: 02.07.2023).
- “Paul” <https://www.behindthename.com/name/paul> (erişim tarihi: 03.03.2023).

EKLER

EK-1 GÖRÜŞME SORU FORMU

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

ANADOLU'DA İNANÇ TURİZMİ VE HRİSTİYANLIK: FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Araştırma Sorusu: *Hristiyanlık dininin Anadolu inanç turizminin gelişimine olan katkıları nelerdir?*

Katılımcı No:

Saat (Başlama):.....

Tarih:/...../

Saat (Bitiş):.....

Sayın katılımcı,

Merhaba, adım Zekiye Nur AKYÜREKLİ. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Rehberliği Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrencisiyim. Sizinle birazdan yapacağım görüşme yüksek lisans tezi için yapılacak olup, elde edilen bilgiler, yalnızca bu araştırmada kullanılacak ve kişisel bilgiler kesinlikle gizli tutulacaktır. Tezin temel konusu olan inanç turizminin tanımı şu şekildedir;

İnanç Turizmi: Dünyanın en eski turizm türlerinden birisi olan inanç turizmi, insanların dini vazifelerini ve hac ziyaretinin yerine getirmek, kendi dinlerine mensup kişilerle tanışmak, kendi dinlerine ait önemli merkezleri görme isteği, günahlarından kurtulmak ve yaratıcıya daha yakın hissetmek için yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesidir.

Bu araştırma aşağıdaki amaçlara yönelik sonuçlar üretmek için yapılacaktır. **Araştırmanın amaçları:**

- a) Türkiye'de rehberlik yapmakta olan eylemli turist rehberlerinin inanç turizmi ve inanç turistlerine ilişkin deneyimlerinin keşfedilmesi;
- b) Anadolu'nun Hristiyanlık tarihi açısından öneminin ve potansiyelinin değerlendirilmesi;
- c) İnanç turizminin Hristiyanlık bağlamında gelişimine yönelik önerilerinin belirlenmesi.

Elde edilen bulguların ülkemiz inanç turizmi potansiyeline yönelik olumlu katkılar sunması beklenmektedir. Bu nedenle aşağıdaki sorulara vereceğiniz içten ve samimi yanıtların araştırmamız için büyük önemi vardır. Görüşmenin yaklaşık kırk dakika süreceğini tahmin etmekteyim. İzin verirsiniz görüşmeyi kaydetmek istiyorum. Bu şekilde hem zamanı daha iyi kullanabiliriz hem de sorulara vereceğiniz cevapların kaydını daha ayrıntılı tutma fırsatı elde edebilirim. Görüşmeye başlamadan önce sormak istediğiniz soru ya da belirtmek istediğiniz herhangi bir düşünceniz var mı?

Bu araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz için şimdiden teşekkür ederim.

❖ **Tanımlayıcı Sorular**

1. Cinsiyet:
2. Yaşınız:
3. Eğitim durumunuz:
4. Medeni durumunuz:
5. Hangi şehirde yaşıyorsunuz?
6. Hangi odaya bağlısınız?
7. Rehberlik lisansınız türü hangisidir? Bölgesel () Ülkesel ()
8. Eğer cevabınız bölgesel ise hangi bölge/bölgelerde rehberlik yapmaktasınız?

Akdeniz Bölgesi () Karadeniz Bölgesi () Marmara Bölgesi () Ege Bölgesi ()
Güneydoğu Anadolu Bölgesi () İç Anadolu Bölgesi () Doğu Anadolu Bölgesi ()

9. Ruhsatname diliniz/dilleriniz:
10. Çalıştığınız milliyetler:
11. Genellikle çıktığınız grupların niteliği:
Aile grupları () Arkadaş grupları () Belirli bir kilise üyeleri () Mezhep, tarikat vb. ()
Klise, kurum, kuruluş sponsorlu () Hepsi ()
12. Çoğunlukla çıktığınız grupların nitelikleri nelerdir?
Private () Orta büyüklükte grup (12-24 arası) () Büyük grup (24-45 arası) () Hepsi ()
13. Kaç yıldır turist rehberliği yapmaktasınız?
1 yıldan az () 1-3 yıl arası () 4-7 yıl arası () 8-11 yıl arası () 12-15 yıl arası ()
15 yıl ve üzeri ()
12. Hangi Bölgeden Gelen Turistlere Hizmet Veriyorsunuz?
Güney Amerika () Kuzey Amerika () Asya () Uzak Doğu () Afrika () Kuzey Afrika ()
Okyanusya () Orta Avrupa () Doğu Avrupa () Batı Avrupa () Orta Doğu () Kuzey Avrupa ()

❖ **İnanç Turizmine Yönelik Sorular**

1. Kültür turlarına kıyasla Hristiyanlık ile ilgili inanç turları hangi açıdan farklılıklar taşımaktadır?
2. Çıktığınız turları göz önüne alarak Hristiyan turistlerin profillerine yönelik bir değerlendirme yapınız. Kimlerdir? Nasıl özellikleri vardır? (yaş, gelir, eğitim, mezhep vb.)
3. Size göre Hristiyan olan inanç turistlerini seyahate yönelten motivasyonlar/nedenler nelerdir?

❖ **Anadolu ve İnanç Turizmi ile ilgili Sorular**

4. İnanç turizmi bağlamında Hristiyanlığı göz önüne alarak Anadolu'ya yönelik bir değerlendirme yapınız. Size göre Anadolu toprakları Hristiyanlık için neden önemlidir? Örnekler vererek açıklayabilir misiniz? (yapılar, kişiler, azizler, efsaneler vb.)
5. Size göre Hristiyanlık açısından Türkiye'de en çok ziyaret edilen inanç mekânları ve/veya en önemli hac yerleri hangileridir?
6. Hristiyanlığı göz önüne aldığımızda turlarınızda en çok uğradığınız noktalar nerelerdir?

7. Genellikle Hristiyan turistlerin turlar sonrasındaki görüşleri nasıldır? Ülkemizi nasıl değerlendirirler?
8. İnanç turizmine katılan Hristiyanların Türkiye'deki inanç turizmi ve Hristiyanlık ibadet merkezleri ile ilgili merak ettikleri konular nelerdir? En çok karşılaştığınız sorular ve konular nelerdir?
9. Anadolu'da Hristiyanlığı ele aldığınızda inanç turizminin geliştirilmesi için sunacağınız öneriler nelerdir?

❖ **Rehberlerin Tur Yönetimi Becerileri**

1. Diğer turlarla kıyaslandığında bir rehber olarak Hristiyan turlarında hangi konulara daha çok dikkat etmektesiniz?
2. Hristiyanlarla yaptığınız turlarda en çok kullandığınız materyaller/kaynaklar hangisidir?
3. İnanç turlarında yaşanabilecek zorluklar ve sorunlar varsa nelerdir?
4. İnanç turlarının yönetimi sürecinde turist rehberlerinin tur yönetim becerilerini ve rollerini değerlendiriniz.

❖ **Metafor Sorusu**

Hristiyanlık tarihini göz önüne alarak Anadolu'yu bir nesneye, renge, şekle, hayvana, masal kahramanına, tarihsel kimliğe, fenomene ya da canlıya benzetmenizi istesem, hangisine neye benzetirdiniz? Neden?

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Zekiye Nur AKYÜREKLİ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Şehit Ali İhsan Kalmaz Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Rehberliği Lisans Programı
Yüksek Lisans Tez Konusu	Anadolu’da Hristiyanlık ve İnanç Turizmi: Fenomenolojik Bir Çalışma
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Akyürekli, Z. N. (2020) “Seyit Battal Gazi ve Külliyesi”. Ö. Güzel (Ed.), <i>Anadolu’da İnanç Turizmi: Fenomenler, Efsaneler, Kişiler ve Mekanlar</i>. Nobel Yayıncılık, Ankara, 224-232. Akyürekli, Z. N. ve Güzel, F. (2022). “Hanlar ve Kervansaraylar”. Ö. Zorlu, H. Akyurt Kurnaz, A. Acun Köksalanlar (Ed.), <i>Turist Rehberleri ve Rehber Adayları için Anadolu’da Türk İslam Dönemi Mimari Yapılar</i>. Paradigma Akademi, Çanakkale, 179-195. Yetimoğlu, S. Akyürekli, Z. N. (2023). “Şeyh Edebalı”. T. F. Çakmak ve Ö. Güzel (Ed.), <i>Anadolu Düşünürleri</i>. Detay Yayıncılık, Ankara, 247-255.	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Ginza Travel Seyahat Acentesi – Biletleme Departmanı
Çalıştığı Kurumlar	Rixos Sungate – Rezervasyon Memuru T.C. Gümüşhane Üniversitesi – Araştırma Görevlisi Türkiye Turist Rehberleri Birliği – Profesyonel Turist Rehberi